

iktisat dergisi

aylık dergi

sayı: 485-486 5 YTL.

bankalar birikim ve yolsuzluk

sedat aybar - tuğrul belli - yücel demirer - hasan eken
nuray ergüneş - ismail ertürk - bülent hoca - gökhan
karabulut - özgür öztürk - ismail şiriner - şafak timur

ANKARA ESENBOĞA HAVALİMANI

(0312) 310 35 55 (2) / (0312) 398 03 76 (1604)

Havalimanı: Esenboğa Havalimanı'na inen tüm iç ve dış hat uçakları için servis düzenlenmektedir.

AŞTİ (Otogar): 03.00-21.00 arası her yarım saatte bir, 21.00-03.00 arası uçak kalkış saatlerine göre günlük ayarlanmaktadır.

Varış Süresi: Yaklaşık 1 saat.

19 Mayıs Stadyumu: Servis saatleri 03.30-21.30 arası her yarım saatte bir, 21.30-03.30 arası uçak kalkış saatlerine göre günlük ayarlanmaktadır.

Varış Süresi: Yaklaşık 45 dakika.

SAMSUN ÇARŞAMBA HAVALİMANI

(0362) 844 88 56

SAMSUN

05.30 08.30 10.00 19.00

Ek olarak: Salı, Cuma ve Pazar günleri 07.00'de, Pazartesi günü saat 18.00'de, Çarşamba günü 11.00'de, Cumartesi günü ise saat 11.30'da servis düzenlenmektedir.

Kalkış Noktası: Cumhuriyet Meydanı Değişim Sahnesi Yanı (Eski Nikah Salonu)

Varış Süresi: Yaklaşık 30 dakika.

Havalimanı: Havalimanına inen tüm uçaklar için hizmet verilmektedir.

İZMİR ADNAN MENDERES HAVALİMANI

(0232) 274 22 76

KARŞIYAKA (MAVİŞEHİR)

03.00 10.00 17.00

04.00 11.00 18.00

05.00 12.00 19.00

06.00 13.00 20.00

07.00 14.00 21.00

08.00 15.00 22.00

09.00 16.00 23.00

Kalkış Noktası: EGE Park Alışveriş Merkezi.

Varış Süresi: Yaklaşık 1 saat.

Havalimanı: Adnan Menderes Havalimanı'na inen bütün tarifeli iç hat uçakları için servis düzenlenmektedir.

ALSANCAK

03.30 10.30 17.30

04.30 11.30 18.30

05.30 12.30 19.30

06.30 13.30 20.30

07.30 14.30 21.30

08.30 15.30 22.30

09.30 16.30 23.30

Kalkış Noktası: Efes Otel.

Varış Süresi: Yaklaşık 30 dakika.

Not: Dış hatlardan gelen charter uçakları için Havalimanı'ndan Otogar'a da servis düzenlenmektedir.

DALAMAN HAVALİMANI

(0252) 792 50 77 / (0535) 725 96 60

Havalimanı: Dalaman Havalimanına inen bütün tarifeli iç hat uçakları için servis düzenlenmektedir.

Fethiye: Servislerimiz uçak kalkış saatinden iki buçuk saat önce Fethiye Yat Limanı önünden hareket etmektedir.

Varış Süresi: Yaklaşık 1 saat 10 dakika.

Marmaris: Servislerimiz uçak kalkış saatinden üç saat önce Marmaris Şehirlerarası Otogar'ından hareket etmektedir.

Varış Süresi: Yaklaşık 1 saat 30 dakika.

ANTALYA HAVALİMANI

(0242) 330 38 00

ŞEHİRDEN KALKIŞ

03.30 09.00 16.00 20.00

06.00 11.00 17.00 21.00

07.00 12.00 18.00 22.30

08.00 15.00 19.00

Kalkış Noktası: Konyaaltı Cad. No: 24 Antalya Antmarin İşmerkezi THY şehir ofisi.

Varış Süresi: Yaklaşık 30 dakika.

Havalimanı: Antalya Havalimanı'na inen bütün tarifeli iç hat uçakları için servis düzenlenmektedir.

MALATYA ERHAÇ HAVALİMANI

(0422) 326 58 13 / (0533) 341 38 23

MALATYA

05.00 08.00 12.00 19.30

Ek olarak: Hafta içi saat 15.00'te, Cumartesi günü saat 12.30'da, Pazar günü ise saat 12.00'de servis düzenlenmektedir.

Kalkış Noktası: Uçbağlar Mah. Sivas Cad. Obay Apt. No: 51/B Havaş Ofisi

(İnönü Stadyumu'na 200 metre)

Varış Süresi: Yaklaşık 1 saat.

Havalimanı: Havalimanına inen tüm uçaklar için hizmet verilmektedir.

İSTANBUL SABİHA GÖKÇEN HAVALİMANI

(0216) 411 86 00

KOZYATAĞI, 4. LEVENT BOSTANCI

04.00 10.00 16.00

05.00 12.00 17.00

06.00 13.00 18.00

07.00 14.00 19.00

08.00 15.00 20.00

09.00

Havalimanı: Havalimanına inen tüm uçaklar için hizmet verilmektedir.

GERMANWINGS VE CONDOR uçakları için: Hergün saat 01.30'da

Havaş Kozyatağı Ofisi önünden servis düzenlenmektedir.

Kozyatağı Kalkış Noktası: Atatürk Cad. No: 22 Kozyatağı (Havaş Ofisi)

Varış Süresi: Yaklaşık 45 dakika.

4. Levent Kalkış Noktası: Yapı Kredi Plaza.

Varış Süresi: Yaklaşık 1 saat.

Bostancı Kalkış Noktası: Pegasus Ofisi Bostancı

Varış Süresi: Yaklaşık 1 saat.

Not: Bostancı'dan hareket eden aracımız yaklaşık 10 dakika sonra Kartal Deniz Otobüsü İskelesi'nden ve Bostancı'dan, hareket saatinden yaklaşık 20 dakika sonra Pendik Deniz Otobüsü İskelesi'nden yolcu almaktadır.

TAKSİM

Hergün 07.30 ve 17.30'da servis düzenlenmektedir.

Kalkış Noktası: Cumhuriyet Cad. No: 14 Taksim Havaş Ofisi

(Taksim Sanat Galerisi Yanı)

Varış süresi: Yaklaşık 1 saat.

Havalimanı: Havalimanı'na inen tüm Kibris uçakları için hizmet verilmektedir.

GERMANWINGS VE CONDOR uçakları için: Hergün saat 01.00'de Havaş Taksim Ofisi önünden servis düzenlenmektedir.

İSTANBUL ATATÜRK HAVALİMANI

(0212) 465 47 00 (1601-1602)

TAKSİM - HAVALİMANI

Karşılıklı Sefer

05.00 09.30 13.30 17.30 21.30

06.00 10.00 14.00 18.00 22.00

06.30 10.30 14.30 18.30 22.30

07.00 11.00 15.00 19.00 23.00

08.00 12.00 16.00 20.00 00.00

08.30 12.30 16.30 20.30 00.30

09.00 13.00 17.00 21.00 01.00

Kalkış Noktası: Cumhuriyet Cad. No: 14 Taksim Havaş Ofisi

(Taksim Sanat Galerisi Yanı)

Varış Süresi: Yaklaşık 40 dakika.

KOZYATAĞI - HAVALİMANI

Karşılıklı Sefer

04.00 09.00 13.00 17.00 21.00

05.00 10.00 14.00 18.00 22.00

06.00 11.00 15.00 19.00 23.00

07.00 12.00 16.00 20.00 00.00

08.00

Kalkış Noktası: Atatürk Cad. No: 22 Kozyatağı Havaş Ofisi

Varış süresi: Yaklaşık 1 saat 30 dakika.

Not: Havalimanı'ndan son servis saatinden sonra yolcu yoğunluğuna göre ek servis düzenlenmektedir.

ETİLER (AKMERKEZ)

Havalimanı Kalkış

07.00 11.00 15.00 19.00 23.00

09.00 13.00 17.00 21.00

Etiller Kalkış

05.00 08.00 12.00 16.00 20.00

06.00 10.00 14.00 18.00 22.00

BAKIRKÖY

Bostancı'dan Bakırköy'e gelen her deniz otobüsüne karşılık, Bakırköy Deniz Otobüsü İskelesi'nden servis düzenlenmektedir.

Varış Süresi: Yaklaşık 15 dakika.

Havalimanı: Bostancı'dan Bakırköy'e gelen her deniz otobüsü seferini karşılamak üzere, deniz otobüsü varış saatinden 20 dakika önce araç Havalimanı'ndan hareket etmektedir.

BODRUM MİLAS HAVALİMANI

(0252) 523 00 40 (1601-1203)

Havalimanı: Bodrum Havalimanı'na inen bütün tarifeli iç hat uçakları için servis düzenlenmektedir.

Şehir (Otogar): Servislerimiz uçak kalkış saatinden iki saat önce Bodrum Otogar'ından hareket etmektedir.

Varış süresi: Yaklaşık 45 dakika.

İçindekiler

editörden 2

I.O. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti'nin hakemli yayın organıdır. *
İktisat Dergisi, aylık olarak yayınlanır.

Kurucuları

Nihat Batur, Oktay Emed, Reşat Umur

Sahibi

I.O. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti adına

Yönetim Kurulu Başkanı

Vahap Adıyaman

Genel Yayın Yönetmeni

Serhat Algil

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Hikmet Akçiçek

Yayın Kurulu

Hikmet Akçiçek, İlker Aktükün, Serhat Algil,
Fuat Ercan, Oğuz Oyan,
Yasemin Öztürk, Metin Sarfatı,
Sermin Sarca Marangoz,
Mehmet Türkay, İşaya Öşür, Berna Uymaz

Editör Kurulu

Özlin Akgüç, Erdoğan Alkin, Mehmet Altan,
Kaya Ardic, Cengiz Arın, Taner Berksoy,
Ercan Eren, Nihat Falay, Tamer İsgüden,
Kuvvet Lordoğlu, Tükel Minibaş,
İzzettin Onder, Murat Özyüksel, Nail Satılğan,
Ömit Şenesen, Gül Günver Turan

Yayın Kurulu Sekreteri

Başak Ergüder

Kapak Tasarım

Yorum Ajansı

Yönetim Yeri

Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6
80090 Taksim/İSTANBUL
Tel: 0.212.250 50 34 - 235 61 55
Fax: 0.212.255 17 73

E-Posta: dergi@ifmc.org.tr

bilgi@ifmc.org.tr

Web: www.ifmc.org.tr

Ofset Hazırlık,

Sas Reklam Ltd. Şti.

Baskı

Sas Reklam Ajansı San. Tic. Ltd. Şti.
0216.466 11 31

Abone Koşulları

Yıllık: 50 YTL

Oye, Öğrenci, Arş. Gör. ve Öğretim Üyesi:

(Yıllık) 40 YTL

Yurtdışı: 90\$

Abone Hesap No:

Garanti Bankası Harbiye Şubesi: 6299680

Akbank Taksim Şubesi: 41007

İş Bankası Şubesi: 709365

Dergide yayımlanan yazılar Cemiyeti bağlamaz;
gönderen yazarlara aittir.

Davet edilmiş olanların dışındaki yazılar
hakem denetiminden geçer.

Yayın Türü: Yerel Sürekli Yayındır.

* Hakemli dergi kuraları 2. sayfadadır.

Son Baskı Tarihi: 06 Haziran 2007

panel 3

türk bankacılık sisteminde yeni
açılımlar ve alternatif stratejiler

sedat aybar 19

banka risk yönetimi ve basel 2:
teorik-pratik sorunlar

gökhan karabulut 25

döviz krizi mi yoksa basit bir
dalgalanma mı?

şafak timur-özgür öztürk 32

kapitalizmde para mı,
kapitalist para mı?

özgür öztürk 43

para, finans ve sermayenin
uluslararasılaşması

54 bülent hoca

gelişmekte olan ülkelerin bankacılık
sektörüne doğrudan yabancı
yatırımların kaynak ülkelerdeki yapısal
dinamikleri

61 nuray ergüneş

alternatif bir kavramlaştırma çabası:
sermaye birikim sürecinde yolsuzluk

72 ismail şiriner

yolsuzluk, ekonomik büyüme ve türkiye:
bu yol nereye gider?

82 yücel demirer

yolsuzluk siyaset ilişkisi üzerine
kavramsal ve kuramsal değerlendirmeler

iktisat

dergisi

AYLIK DERGİ

Sayı: 485-486 Mayıs-Haziran 2007

Fiyatı: 5 YTL
ISSN 1302 3535

HAKEMLİ DERGİ KURALLARI

Yayın Kuralları

- İktisat Dergisi her ay yayınlanan hakemli dergidir.
- Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.
- Dergi'de yayınlanmak üzere gönderilen her tür yazı, yayın kurulu tarafından bir ön incelemeye tabi tutulduktan sonra, uygun görüldüğü takdirde hakem tespiti yapılacak ve ilgili hakemlere gönderilecektir.
- Makale konuları başta iktisat olmak üzere sosyal bilimler alanlarıyla sınırlıdır.

Teknik Özellikler:

- Makale Microsoft Word programıyla yazılmalıdır. Bir disket ve dört adet A4 boyutunda çıktıyla teslim edilmelidir.
- Makaleyle birlikte yazarın (yazarların) adını, ünvanını, çalıştığı kurumu, açık adresini, kolay ulaşılabilecek iş ve cep telefonlarını, e-mail adreslerini belirten bir kapak yazısı yollanmalıdır.
- Makale sonlarında yazar soyadlarına göre sıralanmış bir kaynak yer almalıdır.

editörden

Türkiye'de 2000'li yıllara sermayenin uluslararasılaşma düzeyine bağlı olarak yeniden yapılanma süreçlerine ilişkin düzenlemeler damgasını vurdu. Bu düzenlemelerden bankacılık sektörü de payını aldı. Bunlardan önemlileri Merkez Bankası'nın işlevlerinin yeniden tanımlanması, bankacılık düzenleme ve denetleme yetkisinin bağımsız kurullara devri oldu.

Daha önce Bakanlar Kurulu, Hazine Müsteşarlığı ve T.C. Merkez Bankası'nın yetkisinde olan bankacılık faaliyetinin düzenlenmesi, denetlenmesi, gözetilmesi yetkisi "bağımsız düzenleyici kurumlardan biri olarak oluşturulan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK)'na devredildi. Bir yandan sektöre uluslararası standardizasyon ve rekabet edebilirlik kazandırılmasına yönelik düzenlemeler gerçekleştirilirken, diğer yandan istikrarsızlık unsuru olan zayıf bankalar yolsuzluk yaptıkları gerekçesiyle sektörden temizlendiler. Sektörde yaşananlar bununla da sınırlı kalmadı. 2000'lerden bugüne gelinen sürede hızlı bir konsolidasyon yaşandı.

Bugün ise sektörde dünya finansal piyasalarından bağımsız olmayan gelişmeleri izliyoruz. Yabancı sermayenin sektördeki payı hızla artıyor. Geleneksel denetim yaklaşımından risk odaklı yaklaşıma geçilmesi yönünde düzenlemeler gerçekleşiyor. Öte yandan finans sektöründe bankalar hala belirleyici ağırlığını korumakla birlikte banka dışı finansal kurumların sayı ve büyüklüklerinde artışlar yaşanıyor.

İktisat Dergisi'nin bu sayısını bankalar, birikim, yolsuzluk konusuna ayırdık. Yolsuzluk ve bankalar gibi iki farklı konuyu aynı dergi sayısında buluşturma çabamızın nedeni ise yolsuzluğu anlamada bankacılık sektöründe yaşananların önemli bir çerçeve sunmuş olması oldu. Aynı şekilde bankacılık sektöründeki gelişmeleri de yolsuzluk tartışmaları üzerinden okumak mümkündür. Zira sektör yeniden yapılandırılırken, "hortumcu bankalar" argümanı önemli bir düzenleme aracına dönüşmüştü.

Sayıda Dünyada ve Türkiye'de bankacılık sektöründeki gelişmeleri değerlendiren tartışma ve yazıların yanı sıra para, banka sermayesi, yolsuzluğun sermaye birikim sürecinde ne anlama geldiği ve üstlendikleri işlevlere ilişkin kuramsal bir çerçeve oluşturmaya çalışan yazılara yer verdik.

Derginin hazırlanması aşamasında katkılarını esirgemeyen herkese teşekkür ederiz.

Nuray Ergünes

Bankalar, Birikim, Yolsuzluk Sayısı editörü

iktisat dergisi'nin yayın programı

Eylül ayından itibaren çıkarmayı düşündüğümüz dergilerimizin temaları yayın kurumumuz tarafından tespit edilmiştir. Bu konularda çalışma yapanların çalışmalarını bizlere ulaştırmalarını bekliyoruz.

- * servet ve sermaye
- * kapitalizm, ütopyalar, umutlarımız
- * medyanın ekonomi politiği
- * küreselleşen dünyada yok olan çevre

türk bankacılık sisteminde yeni açılımlar ve alternatif stratejiler

Kadir Has Üniversitesi'nde 2 Aralık 2006 tarihinde Manchester Üniversitesi'yle ortak bir panel düzenlendi. Oturum başkanlığını Sedat Aybar'ın üstlendiği "Türk Bankacılık Sisteminde Yeni Açılımlar ve Alternatif Stratejiler" konulu panele Manchester Üniversitesi'nden İsmail Ertürk, Turkish Bank A.Ş. Yönetim Kurulu Danışmanı Tuğrul Belli ve Kadir Has Üniversitesi'nden Doç. Dr. Hasan Eken katıldı. Türk Bankacılık sistemine yönelik alternatif açılımların tartışıldığı panelin tamamını dergimizde yayınlıyoruz.

sedat aybar – "Türk Bankacılık Sisteminde Yeni Açılımlar ve Alternatif Stratejiler" paneline hoş geldiniz. Bu paneli Manchester Üniversitesiyle birlikte düzenledik. Manchester Üniversitesinden İsmail Ertürk bankacılık alanında "Senior Fellow" (Bankacılık Uzmanı) ünvanına sahip. Panelde konuşmacı olarak ayrıca, Turkish Bank A.Ş. Yönetim Kurulu Danışmanı Tuğrul Belli ve Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünden Yardımcı Doç. Dr. Hasan Eken var. Konuşmacılarımıza bu daveti kabul ederek panelin gerçekleşmesine katkı yaptıkları için üniversitemiz adına da ayrıca teşekkür ederim.

Bildiğiniz gibi son zamanlarda Türk Bankacılık sistemi ciddi değişiklikler yaşıyor. Bunların en önemlisi bankacılığı kökten değiştirecek nitelikte. Yabancı sermayenin bugüne kadar rastlanmamış düzeyde ciddi miktarlarda Türk banka sisteminin içerisine girmesini kastediyorum. Bu gelişme son zamanlarda popüler olarak kullanıldığı

şekliyle ifade edersek, küreselleşmeden veya mali sermayenin uluslararasılaşmasından bağımsız bir gelişme değil. Finansallaşma olarak da tabir edilen bu gelişme uluslararası kapitalizmin krizlerine cevap vermek görevini üstleniyor hiç kuşkusuz. Dolayısıyla üzerinden çok çabuk geçtiğim ve çok detaylı olan bu yeni gelişmeler Türk bankacılık sistemine aynı zamanda önemli açılımlar da getiriyor. Önemli açılımlar getirdiği gibi beraberinde önemli sorunlar da getirmekte.

Dünya ekonomisindeki gelişmeler bağlamında, Türkiye'deki bankacılık sektörünün ekonominin içerisindeki yerinin yeniden bir analizini yapmak gerekiyor. Bu analiz kaçınılmaz olarak, Türk bankacılığının dünya ekonomisine eklenişini, dünya bankacılık sistemindeki reel ve teorik gelişmeleri de içerecek. Aslında bu görev önümüzde büyük bir dağ gibi duruyor. Bunların tartışılması ve kavramsal düzeyde açılması gerekiyor.

Ben sözü ilk olarak İsmail Ertürk'e bırakıyorum.

ismail ertürk – Sunuşumda, Avrupa Birliği için Manchester'daki bir grup arkadaşımızla birlikte yaptığımız bir araştırmanın sonuçlarına da değineceğim. Dolayısıyla onları da yapacağım konuşmaya olan katkılarından dolayı anmak isterim. Avrupa Birliği ekonomisinin nasıl daha rekabetçi bir hale gelir sorusuna cevap aramak için başlattığı Esemke diye bir araştırmanın, bankacılık ve finansal sektörleri yanına bakmıştık biz.

İsmail Ertürk

Herkes küreselleşmeden söz ediyor. Küresellikten herkes söz ediyor da, Türkiye'deki bankacılığa bakarken, genellikle küresel değişimler ne, eğilimler ne, bu bağlamda Türkiye Bankacılığına nasıl bakabiliriz, o biraz geride kalıyor gibi geliyor.

Bu sunuşta ise, başlığı "Dünya Bankacılığında Eğilimler ve Türkiye'de Bankacılık Sektörü İçin Stratejik Seçimler" diye koydum. Stratejinin altını çizmek isterim, çünkü genelde, aynı zamanda dışarıdan bakan biriyim, ama çoğunluk tartışma teknik, hatta bazen duygusal bir konuya dönüşebiliyor. Herkes küreselleşmeden söz ediyor. Küresellikten herkes söz ediyor da, Türkiye'deki bankacılığa bakarken, genellikle küresel değişimler ne, eğilimler ne, bu bağlamda Türkiye Bankacılığına nasıl bakabiliriz, o biraz geride kalıyor gibi geliyor. Örneğin geçtiğimiz Mayıs ayındaki kriz neden çıktı? İçerideki problem mi, dışarıdaki problem mi? Bazıları "zaten dışarıda da olmuştu, bu küreselliğin getirdiği bir problemdir" demişti.

O yüzden benim amacım, Türkiye'deki bankacılık tartışmalarını, dünyadaki gelişmelere eklemelendirmek, o eklemelendirme sonucunda da birtakım politikalar önermek. Akademisyenler her zaman bir şeyler önerir, benim de önerilerim olacak, fakat benim inancım bu önerilerin ayrıntılı, üzerinde düşünülmüş olduğu biçimindedir.

Dünyada finans sektörünün önemi son 20 yılda çok arttı. Bence "bu artan önemin ne olduğunu anlamadan" bankacılığa bakmak doğru değil, anlamak da mümkün değil. Benim birlikte çalıştığım arkadaşlarımla bu gelişmeleri anlatmak için kullandığımız kavram finansallaşma kavramıdır. Küreselleşme demiyoruz, teorik olarak farklı bir yaklaşımla finansallaşma diyoruz. Bunun ilk uluslararası kongresini 2007 Şubat ayında Londra'da yapacağız. Bu konuda çalışan Amerikalı araştırmacılar var, Avrupa'da, İngiltere'de var, Brezilya'da da var. Bunları biraraya getireceğiz.

Finansallaşmanın tanımını ele alarak başlasak; finansal piyasalar bugün dünyanın her yerinde reel ekonomiyi ağırlıklı bir şekilde etkiliyor. Bir örnek vermek gerekirse, Amerika'da finansallaşma konusunda önemli bir araştırmacı olan Kripner 1970 yıllarından 2000 yılına kadar Amerikadaki finansal sektör dışındaki şirketlerin gelirlerine baktı ve bu şirketlerin gelirlerinin yüzde 50'den fazlasının finansal kaynaklı olduğunu gösterdi. Mesela, artık Ford araba yaparak para kazanmıyor, finansal hizmet satarak para kazanıyor. Kripner bunu makro düzeyde gösterdi. Bizim çalışmalarımız ise, şirket stratejilerinin finansal piyasalardan gelen tepkilere göre belirlendiğini tesbit ediyor. Şirket yöneticisi "borsadaki hisse senedi fiyatını nasıl etkilerim" sorusuyla başlıyor, ondan sonra yapacağı işlemlere bakıyor. Bu şirket stratejisini belirleyen bir olay.

Türkiye'ye baktığınız zaman, örneğin televizyonlarda ekonomi üzerine konuşan konuşmacıların sanıyorum yüzde 90'ı "döviz ne oldu, faiz ne olacak, borsa ne oldu", üzerine konuşuyor. Reel ekonomide ne olup, ne bittiğini ayrıntı

tılı olarak konuşan daha az sayıda insan var. Bu da finansallaşmanın bir göstergesidir.

Finansallaşma ve finansın ekonomide artan önemini istatistik olarak göstermek için 1983 yılında SMP 500 verilerine bakabiliriz. Bu Amerika'daki en büyük 500 şirketi ele alıyor. Buradan finans sektörünün toplam piyasa değerinin 1983'deki yüzde 6,2'lik payının 2002 yılında yüzde 21,5'a çıktığını izlememiz mümkün. Böylece bütün şirketler içinde finans sektörü ikinci büyük sektör olarak görünüyor. Kullandığı sermayeye baktığımız zaman ise 1983'teki payı yüzde 9,3 iken, 2002'de yüzde 42,8'e çıkmış. Finansallaşmadan kastımız budur.

Şu anda borsadaki en büyük şirketler finans sektöründe, toplam içindeki sektörel payı Amerika'da içecek ve kimya sektöründen sonra ikincidir. İngiltere'de 1983 yılında finans sektörünün toplam borsadaki piyasa değeri yüzde 18,6, 2002 yılına geldiğimiz zaman en büyük sektör konumuna ulaşıyor. Sermaye kullanımında ve vergi öncesi kârda yüzde 41,7, yani en fazla kâr eden, sermaye kullanan ve piyasa değeri olan sektör finans sektörüdür. Finansallaşma bunun sonuçlarını araştırıyor.

Peki, bu nasıl oluştu? 1980'lerden bu yana Amerika'da, 1990'lardan bu yana da Avrupa Birliği'nde banka birleşmeleri ve satın alımları korkunç bir şekilde arttı. Fakat bu birleşme ve satın alımlar küresel değil, ulusal, ülke içinde olan birleşmeler ve satın alımlardır. Çünkü küreselleşme herkesin aklına bir ülkeden öteki ülkeye gitme, birleşmeyi getiriyor. Maalesef, bankacılık sektöründe bunu görmüyoruz. Yaptığımız araştırmanın sonucuna göre özellikle 1990'lardan sonra ve 1990'lı yılların sonlarına doğru banka birleşmeleri ve satın alımları sayı olarak çok artmış vaziyette. Bu diğer finans kurumlarına göre en fazla bankacılıkta oluyor. Bunu ülke içinde incelediğimizde ise ABD başı çekiyor. Amerika'da 1981-1985 yılı arasında 120 tane banka birleşmesi olurken, 2001-2005'te 402, 1996-2000'de 616, bütün dünyaya baktığımızda ise 148'den 1000'e çıkmış vaziyettedir.

Peki, bu birleşmelerin ne kadarı ülke içinde, ne kadarı ülke dışındadır? Amerika'da 2001 - 2005 yılındaki 402 banka birleşmesinin yalnızca 54 tanesi uluslararasıdır. Dünyaya baktığımız zaman, dünyada toplam 1000 banka birleşmesinden sadece 257'si uluslararasıdır. Bu küreselleşme değil, ülke içinde bankacılık sektörünün konsolide olmasıdır. O zaman sormak gerekiyor, niye ülke içinde oluyor da, küresellikten söz etmemize rağmen küresel olmuyor? Bunun nedenlerini araştırmak gerekiyor. Ekonomik bir mantığı var mı, yoksa ülkelerin makro ekonomik politikası mı belirleyici oluyor?

Finans sektöründeki birleşmeler özellikle bankacılık sektöründe; mesela, sigortada şirket-

İsmail Ertürk

1980'lerden bu yana
Amerika'da,
1990'lardan bu yana da
Avrupa
Birliği'nde
banka
birleşmeleri ve
satın alımları
korkunç bir
şekilde arttı.
Fakat bu
birleşme ve
satın alımlar
küresel değil,
ulusal, ülke
içinde olan
birleşmeler ve
satın
alımlardır.

lerinin birleşmelerine baktığımız zaman fazla bir birleşme olmadığını görüyoruz. Aynı şekilde fon yönetimlerinde de fazla bir birleşme olmuyor. Ağırlıklı olarak bir bankanın başka bir bankayı satın alması ve bunu aynı ülke içinde yapması şeklinde birleşmeler oluyor. Sonuçta ilk kez uluslararası bankacılıkta yeni bir kavram ortaya çıktı. Bu yeni kavrama İngilizce "financial conglomerates" deniyor.

İngiltere Merkez Bankası'nın verdiği isimle Large Complex Financial Institutions (LCFI). Complex sözü, "karmaşık, anlaması zor, riskin nerede olduğunu bilmiyoruz" anlamına geliyor. İngiltere Merkez Bankası'nın yaptırdığı araştırmaya göre bu bankalar LCFI kategorisine giriyor. Citygroup, Deutsche Bank, Credit Suisse. Bunlar borsa işlemleri, tahvil alım-satımı, kredi sendikasyonu, türev piyasalarında işlemler ve döviz alım-satımı yapıyorlar. Gördüğümüz gibi yaptıkları işlerin sayısı artıyor. Bu önemli, çünkü genel yaklaşım bankacılıkta bir işi iyi yapma yolundaydı. Birdenbire karşımızda bu banka satın alımları ve birleşmelerinden dolayı pek çok finansal işlemi yapan yeni bir finansal kurum ortaya çıkmış oldu.

Bunun önemi ne? Banka denetleyicileri ve merkez bankalarının bunları anlaması lazım, bir finansal kırılganlık durumunda bunların denetlenmesi nasıl olur, sisteme, ekonomiye kriz anlarında zararları mı, yararları mı olacağını araştırılması gerekir ve onların aynı şekilde denetlenmesi gerekiyor. Amerika'da 1995 yılından beri bu tür finansal kurumlar, diğer bankalara göre ayrı bir biçimde denetleniyor.

Sonuçta, karşımızda bugün dünyada dev finans grupları var. Toplam aktifleri büyük. Örneğin, bir City Bank'ın 1 trilyon dolardır. İngiltere'nin Gayri Safi Milli Hâsılası 1,2 trilyon dolar civarında, Amerika'nın 10 trilyon, on tanesini bir araya koyduğunuzda ABD'nin GSMH'sı kadar aktifleri var. Gerçekten büyük, sermayeleri de büyük.

Finansal krizlerin ekonomiye etkileri giderek büyüdükçe, büyük sermayeli bankalar, bu tür krizlerden daha kolay sıyrılabilirler. Denetleyiciler ve ülkeler de bu tür büyük sermayeli bankaların varlığını arzuluyorlar. Finansal kriz olasılıkları arttıkça büyük sermayeli bankaların varlığı ekonomiye güven veriyor. Bank Santander, Grupo Santander şu anda dünyanın en büyük on bankasından biri, İspanyol bankası. Gelirlerinin yüzde 86'sını perakendecilikten elde ediyor. Niye? Finansallaşmanın bir boyutu da -Avrupa Birliği için bizim yaptığımız çalışmanın gösterdiği gibi- hane halkının da finansallaşan bir hane halkı olduğu.

Avrupa'nın en tutucu hane halkına sahip Almanya'ya baktığımızda: 1980'den 2003 yılına kadar bu hane halkının elinde tuttuğu finansal

İsmail Ertürk

ürünlerin yüzde 60'ından fazlasının riskli finansal ürünlerden oluştuğunu görüyoruz. Riskli finansal ürünler nedir? Değeri her an değişebilecek olan fonlar, hisse senetleri, sigorta primleridir. Bütün Avrupa'da, mesela, İtalya'da bu değişim çok belirgin, hane halkı artık bankada mevduat tutmuyor, çok karmaşık yatırım kararları veriyor. Paraya mı, bonoya mı yatıracağım, -Türkiye'de de yaşandığı gibi- yoksa fona mı yatıracağım, borsaya mı yatıracağım, emeklilik için nereye yatırmam gerekir diye karar veren bir hane halkının finansal ürünleri böyle olunca bankacılık da doğal olarak gelirlerini o tür ürünleri pazarlamaktan ve satmaktan kazanıyor. Bu önemli bir gelir kaynağı haline geliyor.

Yatırım bankacılığı da bu yeni finansal ortamda çok değişmiş vaziyette. Amerika'nın önemli 3 büyük yatırım bankasının toplam gelirlerinde, şirketlerin bonolarını "underwrite" etme, onlar adına finansman bulma, danışmanlık verme biçiminde. Öte yandan Goldman Sachs gelirlerinin yüzde 60'tan fazlasını kendi parasıyla değişik alanlara yaptığı yatırımlardan elde ediyor. Bu finansallaşmanın bir önemi de, eskiden yatırım bankası diye bildiğimiz, danışmanlık hizmeti veren, müşterilerine finansman bularak borsada ve tahvil piyasalarında para kazananlar artık kendileri finansmanı yaratıp reel ekonomiye yatırıyorlar.

Bu da önemli, çünkü 2000 yılından sonra dünyadaki gelişmelerden biri de geleneksel olmayan finansal kuruluşlar ve kendi sermayesi ile iş yapan bankalar da yatırım bankalarının alanlarına giriyorlar. Çünkü artık şirket birleşmelerini yatırım bankası yapmıyor, private equity grupları yapıyor ve bu da yatırım bankalarının gelirlerinin azalmasına yol açıyor.

Yani dünyadaki bankacılık sektörü artık bildiğimiz gibi değil, büyük bir değişim içindedir. Yatırım bankası bile artık, doğrudan, reel ekonomiye yatırım yapan bir finans kurumuna haline geliyor. Peki niye bu değişim, niye bu dev banka-

Finansal krizlerin ekonomiye etkileri giderek büyüdükçe, büyük sermayeli bankalar, bu tür krizlerden daha kolay sıyrılabilirler. Denetleyiciler ve ülkeler de bu tür büyük sermayeli bankaların varlığını arzuluyorlar. Finansal kriz olasılıkları arttıkça büyük sermayeli bankaların varlığı ekonomiye güven veriyor.

lar ortaya çıkıyor? Bir kez, çok bariz bir şekilde Amerika'da ve Avrupa Birliği'nde, hatta Japonya'da bu devlet politikasıdır. 1991'de ABD hazineşi Japon bankaları hakkında bir rapor yazdı. 1980'li yıllarda Japon bankaları dünyadaki en büyük bankalardı, onlarla rekabet edecek, büyük, dev Amerikan bankaları yaratma kararını uygulamaya başladılar. Amerika'daki banka birleşmelerini kolaylaştırdılar. 1995'de bu dev bankaları resmen kabul edip, onların denetlenmesinin ayrı olması gerektiğine karar verdiler ve 1999'da da finansal hizmetleri modernleştirme programları yasasıyla büyük bankaların oluşmasını desteklediler. Niye? Çünkü ekonomilerine uygun bir gelişmeydi ve giderek finansallaşan bir ekonomide, finansal kriz riskinin yüksek olduğu bir ekonomik ortamda büyük bankalar, bir ülkenin finansal krizden en az zararlı çıkmasını sağlayabilecek olan finansal kurumlardır.

Avrupa Birliği'nde, 1989 yılında ikinci bankacılık direktifi, evrensel bankacılığı önerdi. Bu büyük dev bankaların oluşmasına kolaylık sağlayan bir direktifti. Şimdilerde, 2005-2010 arasında yapılacak düzenlemelerle Avrupa Birliği'nin, Amerikan ve Japon bankalarıyla yarışacak dev bankalar yaratması gerektiği ileri sürülüyor. Japonya'da da aynı şekilde, bankacılık sektörünün büyük dev bankalardan oluşması ve uluslararası rekabeti sağlaması yolunda girişimlerde bulunuluyor.

Bütün bunlar, piyasada olan şeyler değil. Genel yaklaşım 1980'lerden beri piyasa karar versin biçimindeydi. Fakat gelişmiş ülkelerde devlet tarafından belirlenen, bankalara empoze edilmeyen, aslında zımni olarak bankacıların da işin içinde olduğu, verimli çalışacağına inanılan büyük bankalar yaratmak stratejisi takip edildi. Çünkü ekonomik altyapıların oluşturulurken, o tür bir bankacılık sisteminin olması daha yararlı görülüyor. Araştırmalara baktığımız zaman, büyük banka ekonomik olarak verimli bir ünite midir? Benston (1994) ve daha sonraları Berger'in (1999) bankacılık alanında yaptıkları araştırmalar bankaların büyüdükçe verim sağlamadıklarını, ekonomik olarak daha verimli bir ünite haline gelmediklerini göstermektedir. Demek ki bankaların büyümesinin ekonomik nedeni yok. Bu bankaların büyümesinin, dev bankalar oluşmasının devlet politikasının bir parçası olduğunu gösteren bir durumdur.

OECD 2001 yılında bu dev finans gruplarıyla ilgili çok büyük bir rapor hazırladı. Orada ortaya çıkan sonuç, dev finans gruplarının oluşmasında ekonomik verimden ziyade, büyüklükten gelen güç vurgulandı. Aslında bu sorun yaratan bir durumdur. Amerika'da hem perakende bankacılığı, hem yatırım bankacılığının varsa, bu müşterinin lehine olan bir gelişme değil. Niye değil? Bunu açıklamak için ABD'de bankalara

verilen cezalara bakmamız gerekiyor. Mesela, Citigroup'a verilen 126.5 milyon dolar cezanın nedeni 1990'lı yılların sonunda iflas eden Welcome şirketinin tahvillerini müşterisi olan fon yöneticilerine satmasıydı. Aynı zamanda Welcome'nin üst düzey yöneticilerinin maaş ödemeleri ve stock optionları üzerine danışmanlık veriyordu. Bu örnekten de görüldüğü gibi dev bankalar perakendecilik de yapıyor, müşterisinin hissesini de satıyor, tahvilini de satıyor, tahvil ve hisseyi sattığı müşterilerine zaman zaman bütün gerçekleri bildirmiyor. Hem ekonomik olarak verimli değil, hem de müşterilerini zarara uğratan banka işlemleri konusunda bu tür örnekler çok.

Sonuçta banka birleşmelerinin nedeni her ülkenin kendi ekonomik yapısına uygun bir finansal altyapı oluşturmasından kaynaklanıyor. ABD ekonomisi için ipotek borçlanması önemli. Konut kredileri önemli. Konut kredileri riskini bankaların bilançosundan alıp, iki özel şirkete aktarma da çok daha öncelerden sağlandı. İspanya, bankalarının birleşmesini vergi avantajlarıyla destekledi. İspanyollar, İngiliz, Fransız ve Alman bankalarıyla rekabet edemeyeceklerini biliyorlardı. Bunun sonunda Banco Santander gibi çok verimli, başarılı bir banka ortaya çıktı. Çin'in geçen hafta yaptığı banka özelleştirmesi de aynı şekilde kendi ekonomik çıkarlarına uygun. Hindistan da yabancı bankaların yerli banka satın almasını çok ayrıntılı bir şekilde denetliyor. Çoğunluk hissesini değil, azınlık hissesini veriyor.

Peki, bütün bunlardan Türkiye için çıkartacağımız dersler nedir? Bir kere, sermayenin yabancı ya da Türk olmasının hiçbir önemi yok. Önemli olan Türk ekonomisinin bankacılık altyapısını nasıl verimli yaparız sorusu. Yabancı bankaların Türkiye'deki bankaları satın alırken stratejileri ne diye baktığımızda gördüğümüz bu bankaların bir dünya stratejileri olduğu ve banka satın alımlarının bu strateji içerisinde belirlendiği. Mesela, Finans Bank'ı satın alan Yunan bankasının stratejisi Balkanlarda dev bir banka haline gelmek. Türkiye de bu stratejinin bir parçası. Dış Bank'ı satın alan Belçika bankasının stratejisine baktığımız zaman görünen, Doğu Avrupa'da büyümek istedikleri. Bunlar niye önemli? Mesela, Türkiye'de bir enerji firması büyümek istiyor ve kredi için bahsi geçen yabancı bankaya gidiyor. Şayet o bankanın dünya stratejisi enerji sektörünün desteklenmesini kapsamıyorsa, Türk enerji şirketinin finansal ihtiyacının o bankadan sağlanması olası değil, düşük olacaktır. Türkiye ve şirket açısından enerji sektörü önemli olabilir. Bu şekilde finansman sağlanamıyorsa enerji sektörünün büyümesi nasıl gerçekleştirilecektir. Ya da problemlili olan turizm sektörünü nasıl yeniden yapılandıracağız?

Varolan bankacılık yapısıyla bu türden reel

İsmail Ertürk

Yabancı bankaların Türkiye'deki bankaları satın alırken stratejileri ne diye baktığımızda gördüğümüz bu bankaların bir dünya stratejileri olduğu ve banka satın alımlarının bu strateji içerisinde belirlendiği.

ekonomiyle ilgili uzun stratejiler oluşturmak maalesef mümkün değildir. Diğer yandan, Türkiye'nin iç borcu ve bu borcun maliyeti yüksektir. Bugünkü finansal altyapıyla, bankacılık altyapısıyla bu sorunları çözmek mümkün değildir. Büyük bir bankanın kurulması ve bunun sahipliğinin Çin Halk Cumhuriyeti örneğinde olduğu gibi hem Türk hem de yabancı bankaların olması gerekmektedir. Türkiye'nin bu yolla büyük uluslararası bankaların tecrübelerinden ve profesyonelliklerinden yararlanabilir.

Kurulan bankanın, Türkiye'nin uzun dönem ekonomik stratejisiyle uyumu lazımdır. Türkiye'de bu tartışılmıyor ve bence büyük hata yapılıyor. Çünkü hükümetin, iş dünyasının ve akademisyenlerin ortak olarak bu tür şeyleri tartışması gerek. En verimli finansal altyapı nasıl kurulur, o konuda çalışmaların olması gerekir. Burada keseyim, sorular kısmında daha ayrıntılı girmek mümkün olur.

sedat aybar – Çok teşekkürler. Soruları daha sonra almak üzere sözü hemen Tuğrul Bey'e veriyorum.

tuğrul belli – Ben daha çok Türkiye ağırlıklı bir sunumla, sektör açısından konuya yaklaşıcağım. İsmail Ertürk zaten çok detaylı anlattığı için dünyadaki bankacılık gelişmelerinden kısaca bahsetmek istiyorum.

Türkiye'yle ilgisi açısından söylersek; bankacılık özellikle son dönemde çok yüksek kârlılık gösteren bir sektördür. Örneğin, İngiliz bankalarını ele alırsak bankaların, yüzde 15-20'ler düzeyinde sermaye getirisi sağladıklarını görürüz. Bunun nedeni, global likiditeki artış ve bilgi sistemlerinin verimliliğinin gerçek anlamda artışı olabilir. Yani dünyada bankalar çok para kazanıyor, çok para kazandıkça da sermayeleri büyüyor, sermayeleri büyüdükçe de yeni büyüyen alanlara yatırım yapmak ihtiyacını hissediyorlar.

Aynı şekilde, deminki sunumda da zaten konusu geçti, dünyada bankacılıkta bir mega bank oluşumuna doğru gidişat var. Sektör tarafından bakarsam, bence sektörde de bir ölçek ekonomisi söz konusu. Her ne kadar İsmail Ertürk'ün sunumunda referans verdiği çalışmalar bunu doğrulamıyorsa da, "retail banking" dediğimiz perakende bankacılıkta ben bir ölçek ekonomisi olduğunu düşünüyorum. Bu yatırım bankasıyla eklemlenmiş bir bankacılık da olmayabilir. Ama genelde gelişmiş bir ülkenin bankacılık sektöründe seneler içinde piyasa payı konsantrasyonunda önemli artışlar gösteren bir gelişmeyi görüyorsanız, bu çok ciddi yapısal bir değişimi ifade eden bir harekettir.

Kontrolün müşterilere geçmesi, müşterilerin finans konusunda bilinçlendirilmesi de son dönemlerde Dünyadaki bankacılıktaki yeni trendler arasında görülüyor.

Konsolidasyon ve M&A (Mergers and Acquisitions) dediğimiz birleşmeler de yeni trendler arasında önemli bir yer tutuyor. Ancak bu trendte rağmen büyük bankaların yanı sıra küçük oyuncular da finans piyasasında varlar. Hedge fund dediğimiz, yatırım fonları dediğimiz fonları, o büyük bankaların kapsamı içinde göremiyoruz. Çünkü yapılan çok farklı, insan kaynakları yapısı da çok farklı. Aldıkları maaş ve prim yapısı da farklı, bu nedenle hiçbir zaman perakende bankacılıkla bu tip ihtisas kurumları eklemlenemiyor.

Bankacılıkta birleşmelerin artması ve hizmet kalitesinin rekabette ön plana çıkmasının doğal bir sonucu olarak insan kaynaklarında da rekabetin artması da bir diğer trend.

Basel 2'nin getirdiği şeffaflık, risk kontrol standartlarının geliştirilmesi ve daha entegre bilgi işlem sistemlerinin kullanılması gerekliliğini ortaya çıkarıyor. Back-office ve operasyonlar artık kurum dışına taşınıyor (outsourcing). Çünkü insan kaynakları maliyetleri yükseldikçe birçok işlem dışarı çıkartılıyor. Ben kendi bankamdan örnek vereyim: İngiltere'de tabii ki, insan kaynağı maliyeti daha fazladır. Biz İngiltere'deki bankamızın bazı işlemlerini Türkiye üzerinden yapmaya çalışıyoruz. Böylece maliyetlerimizi düşürmeyi hedefliyoruz. Offshoring bunu ifade ediyor.

Müşteri odaklı ürünlerin gelişmesi de artık çok önem kazanıyor. Mobil cihazların, yeni teknolojilerin çok önemi var. Bugüne kadar mekan-sal bankacılık, şube bankacılığı önemliydi. Mobil cihazlar artık çok daha fazla hayatımızda. Kısa sürede mobil inter-aktif bir bankacılığa geçilecek diye düşünüyorum.

Buradan hemen son dönemde Türkiye'deki bankacılık gelişmelerine geçmek istiyorum. Türkiye'deki kriz sırasında, bankacılığımız çok küçüldü. yirmi üç tane banka biliyorsunuz, TMSF bünyesine geçti. Ama son 4-5 yıla baktığımızda aktiflerimizin sağlıklı bir büyümesi var. Toplam

Tuğrul Belli

Konsolidasyon ve M&A dediğimiz birleşmeler de yeni trendler arasında önemli bir yer tutuyor. Ancak bu trendte rağmen büyük bankaların yanı sıra küçük oyuncular da finans piyasasında varlar.

aktifler 200 milyar TL'den 450 milyar TL'ye ulaşmıştır. Aktif büyüklüğünün milli hasılaya oranı bankacılıkta önemli bir kriterdir. Hep buna bakılır, bu konuşulur. Türkiye'de aktif büyüklükleri yüzde 85'e ulaşmış durumda. Diğer Avrupa ülkelerinde bu oranlar en düşük Yunanistan yüzde 160 olmak üzere, yüzde 300'lere varıyor. Türkiye'de de, zaman içinde böyle bir gelişmenin devamını beklememiz gerekiyor. Öte yandan, Amerika'da bu oran yüzde 100'ün altında, yüzde 80'lerde. Ancak Amerika'da bankacılık dışında çok büyük bir başka alan daha var. Sermaye piyasası alanı ve bu çok daha geniş. Özellikle kıta Avrupası o konuda geri kalıyor. İngiltere tabii daha gelişkin bir sermaye piyasasına sahip.

Sermaye yeterlilik rasyosu da bankacılıkta önemli bir rasyodur. Bildiğiniz gibi onun minimum yüzde 8 olması gerekir. Diyeceksiniz ki, son dört senedir bu oran düşüyor, bu iyi bir şey mi? İyi de olabilir, kötü de olabilir. Bankalar sorunlu olduğu zamanlarda da bu oran düşer, çok verimli çalışmaya başladığı zaman da. Siz sermayenizin ne kadar üzerinde bir aktifle çalışırsanız, o kadar verimli olursunuz, sermaye getiriniz o kadar artar. Onun için oranı yüzde 8'e ne kadar yaklaşırsanız aslında iyidir, çünkü fazla sermaye tutmanın bir esprisi yoktur. Bütün uluslararası oluşumlar -aslında Basel 2 de öyle- yüzde 8'i benimsemişlerse sizin sermaye yeterlilik rasyosunu yüzde 15'te, 20'de tutmanızın anlamı yoktur. Bu oran bizdeki özel bankalarda da, kamu bankalarında da çok yüksek. Ancak kamu bankalarının verimli çalıştığını zaten söyleyemeyiz.

Diğer bir gösterge ise döviz pozisyonları ile ilgili. Türkiye'de yerli, yabancı para bakımından bir düzelmeye var. 2002'de dolarizasyon yüzde 60'a kadar çıkmış. Öte yandan yerli yabancı para pozisyonlarındaki düzelmeye son dönemdeki revalüasyon ile ilgili. Ağustos 2006 sonu itibarıyla ciddi şekilde döviz mevduatı azalmış durumdadır.

Kredilerin aktifler içerisindeki payının artması, Türk Bankacılığının sağlıklılaşmasını gösteren bir gelişmedir. Tabii ki, banka topladığı kaynakların çoğunu kredi olarak endüstriye ya da bireylere vermek durumunda, bunlarla eğer siz devlet borçlanma senedi alırsanız, doğru bir bankacılık yapmıyorsunuz demektir. Sağlıklı gelişmeyi hızlı bir tüketici kredisine doğru gidişte tesbit edebiliriz. Zaten dünyada da bankacılık rasyolarına baktığımızda bunun böyle olması kaçınılmazdır.

Burada daha başka enteresan bir gelişmeden de söz etmem lazım, bankaların piyasa payı yoğunlaşmasında da ciddi bir artış var. 2000 senesi kriz öncesi ilk on bankanın payı yüzde 64'müş, bugüne geldiğimizde ilk on bankanın payı yüzde 86. Ben ilk beşlerin hesabını koymadım, ilk beşlerde de çok ciddi bir artış görece-

siniz. Bu, büyük ölçekli bankacılığın gelişmesinin bence Türkiye'ye de bir yansımasıdır. Bu bağlamda önümüzdeki dönemde Ziraat Bankası'nın özelleştirilmesi konuşuluyor. Ancak, ben buna kısa, hatta orta vadede çok ihtimal vermiyorum, açıkçası gerekliliği de tartışılabilir. Vakıflar Bankası ve Halk Bankası gibi devlet bankalarının özelleştirilmesi var gündemde. Onların da piyasa payları büyük. Tabii ki, 2000'e göre mesela, Halk Bankasında yüzde 10.5'tan, yüzde 7.15'e ciddi bir düşüş olmuş.

Sonuçta bir fikir jimnastiği olarak şunu söyleyebilirim: özellikle Akbank ve Garanti Bankası için Halk Bankası ve Vakıflar Bankası çok önemlidir. Çünkü Akbank, Halk Bankası'nı alırsa piyasa payı yüzde 12'den, yüzde 19-20'ye gelecek ve Türkiye'nin en büyük bankası olacak. Aynı şey Garanti Bankası için de geçerlidir. Bu yüzden önümüzdeki dönem ciddi bir çarpışma görülebilir.

Diğer bir konu, belki bugün gazetelerde rastlamışsınızdır, mesela, BDDK'dan yeni Bankalar Kanununun kapsamı içerisinde 23 tane yönetmelik çıktı. Türkiye son senelerde düzenleme ve gözetim konusunda önemli gelişmeler kaydetti. Burada bir problem var. Her ne kadar Bankalar Kanunu yenilendi ve yönetmeliklerle pekiştirildiyse de, diğer kanunlarda problem devam ediyor. İcra İflas Kanunları, Çek Kanunu, Konut Finansmanı - henüz çıkmamış olan Mortgage Kanunu, Borçlar Kanunu, Ticaret Kanunuyla paralellik arz etmiyor. Bunların da paralellik arz etmesi lazım.

Türkiye'de yerleşik bankaların aleyhine de bazı düzenlemeler var. Banka, sigorta, muamele vergileri devam ediyor. Zorunlu karşılıklar yüksek oranlarda devam ediyor, Avrupa Birliğinde yüzde 2, bizde yüzde 6 ila 11 arası değişiyor. Bunlar bir maliyet yaratıyor. Mevduat bankalarının son dönemde verdiği ticari krediler 64 milyar dolar civarında. Ticari kuruluşların Türk bankaları dışında yurtdışından aldıkları miktar da 69 - 70 milyar dolardır. Düşünün, Türk bankaları yabancı bankalardan daha az kredi veriyor. Bu müthiş bir rekabeti gösteriyor. Bunun altında başka sebepler de yatıyor, ama ne olursa olsun sonuçta bu çok ciddi bir rekabeti de gösteriyor. Türk Bankacılığının bu konuda daha rekabetçi bir ortama çekilmesi lazım.

Bankacılıkta yabancı sermaye, son günlerin favori konusu olduğu için bunu biraz deşmek istedim. Son 2 senede gerçekleştirilen banka alımlarında (Yapı Kredi haricinde - yarı Türk sermayesidir) hepsinin tamamı yabancı sermayedir. Böylece, son 2 senede Türkiye'ye bankacılık sektörü aracılığıyla 12,5 milyar dolar para girmiş vaziyettedir. Bu büyük, çok büyük bir miktardır. Toplam şirket değeri 30 milyar doların üzerindedir.

Tuğrul Belli

Bankacılıktaki yabancı sermaye artışı sadece Türkiye'ye özgü bir olgu değil. Latin Amerika'da yabancı sermaye payı 1994'te yüzde altıymış. Yabancı bankaların toplam aktiflerdeki oranı 2004 yılında yüzde 42'ye çıkmış.

Eklemem gereken önemli bir husus da, piyasa/defter değeri oranıdır. Bankaya kaç para ödendiğiyle defter değeri dediğimiz öz kaynaklarının toplamı arasındaki oran önemli bir orandır. Burada da seneler geçtikçe banka satın almalarında bu oranın arttığını görüyoruz. Sadece Akbank'ta piyasa/defter değeri oranı 2,9'a düşmüş. Ama Akbank'ın unutmayın ki, yüzde 20'si satıldı. Diğerlerinde ise hemen hemen tamamında 'controlling share' dediğimiz satış oldu. Onun için tabii ki, oranlar daha yüksek. Bu arada Hüsnü Özyeğin'i de kutlamak lazım, Yunanlılara hakikaten bankayı iyi bir fiyattan sattı. Çünkü bu bankanın piyasa/defter değeri oranı 5,5. Böyle bir orana bir daha kimse yaklaşamaz diye düşünüyorum. Yunanlılar da artık o bankayla ne yaparlar bilmiyorum. Çünkü Finans Bank, hakikaten tamam, iyi dinamik bir bankadır, ama piyasa payı yüzde 3,8, çok yüksek bir piyasa payı yok, bu da son bir senede birazcık faizleri artırarak aldığı biraz da suni bir piyasa payı olabilir. Yunanlılardan sonra bu piyasa payı da açıkçası düşebilir.

Bankacılıkta yabancı sermaye artışı sadece Türkiye'ye özgü bir olgu değil. Latin Amerika'da yabancı sermaye payı 1994'te yüzde altıymış. Yabancı bankaların toplam aktiflerdeki oranı 2004 yılında yüzde 42'ye çıkmış. Çin ve Hindistan deminki sunumda da zaten bahsedildi, yeni yeni bu işe giriyorlar. Doğu Avrupa, Orta Avrupa'nın durumunda ise çok ciddi bir şekilde yabancı bankaların egemenliği -şu anda yüzde 77'ye çıkmış- var. Bu gelişme, aslında global bir gelişme, Türkiye'ye özgü değildir.

İsmail Ertürk'ün de belirttiği gibi yerli sermaye, yabancı sermaye ayrımı bence saçma bir ayrım. Özel sektör, özel sermaye ve kamu sermayesi ayrımı olabilir, ama yerli-yabancı ayrımını ben de kabul etmiyorum. Niye kabul etmiyorum? En basitinden şunu söyleyeyim: 23 tane banka TMSF tarafından alındı dedik, bu bankaların 42 milyar dolar Türk vatandaşına maliyeti oldu. 23 bankadan bir tanesi yabancı banka mıydı, 23 bankanın da bütün sahipleri TC pasaportlu vatandaşlardı, çoğu da aramızda dolaşıyor. Onun için için ekonomik anlamda yerli banka, yabancı banka ya da sermaye ayrımını ben son derece suni buluyorum, ama özel sermaye, kamu sermayesi ayrımı olabilir.

Peki ekonomik açıdan yabancı sermaye girişini etkileyen unsurlar ne olabilir?

Birincisi, giriş yöntemi olabilir. Sıfırdan, 'green field' dediğimiz, gelir, burada bankayı kurar ya da olan bir bankayı satın alır. Türkiye'de ikinci yöntem daha çok ağırlıklı yapılıyor. Citibank Türkiye'ye ilk giren bankalardan biri, neredeyse 30 sene oldu, Akbank'ı alana kadar doğrusu büyümeyi tercih etmedi.

Bankacılık tarzı da önemli, perakende mi,

Hasan Eren

toptan mı yapıyorsunuz? Türkiye'de hemen hemen son girişlerin tamamı perakende bankacılık üzerinedir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde beklenti bu yöndedir.

Motivasyon da önemli. Müşteriyi takip mi ediyorsunuz, gelişen pazardan yararlanıyor musunuz? Bazı bankalar müşteri takibi yapar. Türkiye'de mesela ABN Amro bunun iyi bir örneği, dünya da öyle bir örnektir. ABN Amro daha çok Hollanda firmaları, Avrupa firmaları, yakın çalıştığı firmalar, Unilever gibi, Shell gibi firmalarla çalışır ve daha fazla bir pazar payı elde etmek istemez.

Sahiplik yapısı önemli, yerel ortakla beraber misiniz, tek başına mısınız? Türkiye'de ikisi de var, yerel ortak da tercih ediliyor.

Ülke menşei de çok önemli bir şey aslında. Acaba Kazakistan'dan mı geliyorsunuz, Arabistan'dan mı geliyorsunuz, yoksa gelişmiş bir finans piyasası olan bir yerden mi geliyorsunuz? Türkiye'de hemen hemen tamamı (birkaç örnek dışında ki, onların da TMSF tarafından daha kabulü olmadı) gelişmiş finansal piyasalardan geliyor. Yunanistan'ın ilk üç bankası Türkiye'ye giriyor. En son da galiba Alfabank girecek. Bu bankalar arasında ülkeye aşinalık söz konusudur. Ülkeye aşinalık demek, birazcık da kayıt dışı ekonomiye aşinalık demek.

Bu noktadan iki değişik konuya geleceğim: Birincisi yumuşak bilgi gereği. Şirketlerin bilançolarında veya bireylerin hesaplarında göremediğiniz bazı yarı-gizli finansal varlıkları var mı? Türkiye'de var. Onun için mesela, Yunan bankalarının bir avantajı olabilir, çünkü eminim Yunanistan'da da bu olgu Avrupa bankalarına göre daha yaygındır.

İkincisi de kanuni yaptırımların etkinliği. Bu da tabii bankaları düşündüren bir konudur. Örneğin siz banka olarak zamanında ve uygun bir şekilde haciz edebilecek misiniz? Bankacılık İcra İflas kanunları, Borç kanunlarıyla uyumlu mu? Türkiye'de orada bazı problemler var, çok kolay

Tuğrul Belli

Yabancı sermaye girişi sektörde tabii ki bir kapasite artışı yaratacaktır. Daha güçlü düzenleme ve denetleme yapısı oluşacaktır. Çünkü gelişmiş finansal ülkelerden gelen bankaların kendi denetleme düzenleme yapıları daha gelişmiştir. Bu gelişkin yapılar ülke içine taşınacaktır.

üstüne gidemiyorsunuz. Diyeceksiniz ki, tüketiciyi koruyun, ancak o zaman bankacılıkta bir risk primi oluşuyor. Halbuki tüketiciyi o anlamda daha az korursanız risk primi azalır, banka da illa üstüne gitmez, ama o risk priminin varlığıyla maliyetler de tabii ki yükseliyor, bu da yabancı bankaların Türkiye'ye girmesi noktasında önemli bir konudur.

Yabancı sermayenin pozitif ve negatif etkilerini çok kısa değerlendirmek istiyorum. Pozitif etkiler ne olabilir? Klasik neoliberal tezle; rekabet, verimlilik artar, vesaire, bunlar zaten bilinen şeyler, daha uygun kredi fiyatlaması olur, azalan maliyetler olur, yerel şoklara daha az tepki verebilir. Ancak aynı zamanda bunun tam tersi de iddia ediliyor. Yurtdışı şoklar Türkiye'ye girebilir. Ama gelişmiş finansal piyasalardan gelen bankanın böyle bir şoku getireceğini pek fazla düşünmüyorum.

Yabancı sermaye girişi sektörde tabii ki bir kapasite artışı yaratacaktır. Daha güçlü düzenleme ve denetleme yapısı oluşacaktır. Çünkü gelişmiş finansal ülkelerden gelen bankaların kendi denetleme düzenleme yapıları daha gelişmiştir. Bu gelişkin yapılar ülke içine taşınacaktır.

Negatif etkiler ne olabilir? Birincisi, demin dediğim gibi, ülke dışı ekonomik şokların ülkeye tesirinin artması. Ancak zaten Türkiye çok global bir ülke oldu, zaten yurtdışındaki şokları biz fazlasıyla hissediyoruz, onun için yabancı bankaların özellikle bunu arttıracak eksiltecek bir tarafı olduğunu açıkçası düşünmüyorum. İkincisi, yeni gelen bankaların daha temiz bilançolar ve daha iyi firmalarla çalışma avantajı. Bu şu anlama geliyor: Yerel bankalar eski dönemlerdeki krizler ve kötü yönetimler nedeniyle aktif kalitesi bakımından daha zayıf durumda bulunabilir. Halbuki yeni gelen bankalar işe temiz bir bilançoyla başlamanın avantajını yaşayabilirler. Ancak çoğu zaten var olan bir bankayı satın aldığı için, o bankanın sorunlu kredilerini de devralmış oluyor. Yani, Türkiye'de tertemiz bir bilançoyla başlayan fazla banka yok.

Aynı mantık içerisinde zayıf yerel bankaları zora sokma mantığı var, ama demin bahsettiğim gibi yurtdışı kredilerle zaten rekabet yaşıyor, ha gelmiş buraya, ha gelmemiş. O rekabet yurtdışından bile veriliyor. Global dünyada bu olgunun önüne geçmek çok zor. Tabii ki böyle olacak. Tabii ki onların kaynak maliyeti bizden düşük olacak, ama burada çok da yapacak bir şey yok, bankacılık böyle bir şey.

Parasal özerkliğin azalması da başka bir nokta olarak özellikle ekonomik anlamda önem arz ediyor. Ama dediğim gibi bütün bu argümanlar global bir dünyada çok da mantıklı değildir.

Bir de "yabancı bankalar KOBİ'lere ilgisiz kalır" diye klasik bir argüman vardır. Demin dediğim ekonomide "soft information" olgusu faz-

laysa, bir yabancı banka KOBİ'lere girmek istemeyebilir. Doğru dürüst bilançosu olmayan, finansal raporları olmayan firmalarla çalışma konusunda çekince içinde olacaklardır. Ama açıkçası o rekabet ortamında bir süre sonra tabii ki, onlar da girecektir. Keşke girmeseler, sadece yerel bankalar KOBİ'lerle çalışabilse, ama uzun dönemde öyle olabileceğini düşünmüyorum.

Sıcak para ve bankacılığa etkileri konusuna bakarsak; giren para hakikaten çok mu tehlikeli, ona da bakmak lazım. Çok büyük bir kısmı özel sektörün uzun vadeli borçlanması, ben bunun bir tehlikesini görmüyorum, kolay kolay çıkacak bir para değildir. Kısa vadeli sermaye ve borçlanma bir ölçüde bir tehlike oluşturabilir. Devlet tahvil girişlerinde ise büyük bir tehdit yoktur. Niye yoktur? Çünkü tahvilden, devlet tahvilinden kolay kolay çıkamazsınız. Çünkü mayısta olduğu gibi iki taraflı bir darbe yersiniz, çıkmaya çalıştığınızda kur yükselir, sizin dolar değerinizi düşer, artı bir de faiz yükselir, bir de tahvilin değeri düşer, çift taraflı darbe yersiniz, bir noktadan sonra çıkmazsınız, durursunuz, kalırsınız. Hisse senedi için de aynı durum geçerlidir, yabancılar hisse senedini satmaya başladığında borsa düşer, artı bir de kur yükselir. Bunlar onun için öyle görüldüğü kadar sıcak para değil, ben bunlara en fazla "ılık" para derim.

Doğrudan yatırımlar da çok ciddi; 13 milyar dolar kadar olan doğrudan yatırımlara zaten hiçbir şekilde sıcak para diyemeyiz diye düşünüyorum. Türkiye dolarize bir ülkedir. İlk başta bahsettiğim 2002 yılında mevduatın yüzde 60'ı dövizdeydi, şimdi yüzde 30'a düştü, ama her zaman terse dönme ihtimali de vardır. Son Mayıs-Haziran krizinde insanlar çok sağduyulu davrandı, döviz kuru 1.60'lara çıkıncaya kadar insanlar döviz sattı, ama 1.60'dan sonra birden mantık değişti, "nerede durabilir" sorusu hakim oldu. Konvertibilite olan bir ülkede dolarizasyonu sıfırlayamazsınız. Her ne kadar banka hesaplarında DTH sıfır bile olsa, insanların kafasında "bir noktada da döviz döneyim" fikri her zaman olabilir. Onun için en tehlikeli sıcak para aslında yerli tasarruf sahiplerinin TL-döviz hareketleridir, ama buna da yapacak çok fazla bir şey yok, konvertibiliteden de vazgeçemeyiz. Döviz hesapları daha az cazip hale getirilebilir ki, Türkiye'de bir parça öyledir, ama yeterli kadar değil. Bir de bankaların açık pozisyon sınırları daraltılabilir. Döviz aktifleriyle pasifleri arasındaki dengesizlik olarak tanımlayabileceğimiz açık pozisyon nedeniyle 2001 krizinde bankacılık bilançoları ciddi bir bozulma gösterdi. O günden beri bankacılık otoriteleri tarafından açık pozisyonun kontrol altına alınması önemli bir öncelik olarak görülüyor. Bu seneye bakarsak bilanço içi açık pozisyonun ay be ay artarak, dövizin hareketlendiği mayıs ayında tepe noktasına vurmuş olduğunu görüyoruz. Bankalar mayıs ayında seslerini çıkaramadılar,

Hasan Eken

Basel komitesinin esas amacı, üye ülkelerde bankacılık sisteminin sağlam ve güvenilir bir yapıda faaliyetlerini sürdürmesi için yapılacak düzenlemelere temel teşkil edecek araştırma çalışmalarında bulunmaktadır.

döviz kurunu hiçbir şekilde savunamadılar. Neden? Çünkü açık pozisyonları artmıştı ve pozisyonlarını yabancı para kısa vadeli türev işlemlerle kapatmaya çalışıyorlardı. Ancak dövizde dalgalanmayla birlikte türev işlem imkanları da birden daralabiliyor. O zaman ne yapacaksınız, pozisyon açığınızı ancak öyle kapayabilirsiniz. Yani, hiç hesapta olmayan ekstra bir döviz talebi yaratıp kurları daha da yukarı çekme riski oluşuyor.

Bütün bunlar BDDK'nın bu konularda çok daha profesyonelleşmesi gereğini de göstermektedir. BDDK'nın bir defa görev alanı genişleyecektir, belki İngiltere'deki FSA gibi olması, sermaye piyasası kuruluşuyla birleşmesi zorunludur. Diğer yabancı banka otoriteleriyle ki zaten Basel 2 de bunu biraz getiriyor, daha sıkı bir ilişkiye gireceklerdir ve bence yine FSA'ın yaptığı gibi muhakkak kurum dışından, özellikle bu yeni enstrümanları bilen profesyonellerle de, danışmanlarla da çalışmak zorunda kalacaklardır.

Son olarak da daha verimli ve hacimli bir bankacılık için, şu anda yüzde 16 civarında olan sermaye yeterlilik rasyolarının yüzde 10'lara doğru inmesi gerektiğini ifade etmeliyim. Yüzde 8 tabii ki çok limitte bir yer ve gelişmekte olan bir ülke için belki düşük bir rasyo, oraya kadar düşmemeli ancak verimli bir bankacılık için de bankacılığın aktiflerinin kullanılması, yani bir birim özkaynaklara karşılık kullanılan dış kaynakların çoğaltılması gerekiyor.

Teşekkür ederim.

sedat aybar – Biz teşekkür ederiz. Hasan Beye söz veriyorum ve daha sonra sorulara geliyorum.

hasan eken – Ben maalesef önceki sunumlar gibi istatistikî ve dikkat çekici bilgiler veremeyeceğim. Bir mevzuatı anlatmanın öyle bir dezavantajlı kısmı da var.

Basel komitesinin amacı nedirden yola çıkarak, Basel 2'yi tanımlamak bence daha anlamlı olacaktır. Basel komitesinin esas amacı, üye ülkelerde bankacılık sisteminin sağlam ve güvenilir bir yapıda faaliyetlerini sürdürmesi için yapılacak düzenlemelere temel teşkil edecek araştırma çalışmalarında bulunmaktır. Bunu Basel Komitesi ne zamandan beri yapıyor? 1975 yılından beri yapıyor. 1975 yılından beri süregelen bir şey, bütünüyle yok edilmedi ve dolayısıyla Basel 2 de bundan bütünüyle ayrı bir şey değil, onun bir devamı, ama 1999'dan itibaren bakış açısı biraz daha genişletildi. 1975'te getirilen Basel kriterleri ilk etapta 1988, sonra da 1996 yılında değişime uğradı. 1999 yılındaki tavsiye niteliğindeki değişim genel anlamda Basel 2 diye tanımlanıyor. Basel 2'nin tam adı ise "Sermaye Gereksinimi Yönetmeliği" diye aslında kısaca ifade edilebilir.

Basel 2'de üç tane yapısal blok var. Bunlar nelerdir? Birincisi, minimum sermaye gereksinimi, her bankanın ne kadarlık bir sermayeye gereksinimi var, onun hesaplanmasını açıklayan yapısal bloktur. İkincisi, gözetim otoritesinin denetimi, BDDK bu denetimlerini nasıl gerçekleştirecek türü sorulara verilen yanıtlardır? Üçüncüsü ise piyasa disiplini, piyasaya siz bu bilgileri nasıl kamuya açacaksınız ki, piyasa da buna gerekli tepkiyi verebilsin.

Biz ikinci ve üçüncü yapısal bloğu bir tarafa bırakıp birincisine, minimum sermaye gereksiniminin hesaplanmasına odaklanacağız. Basel 2 temelde minimum sermaye gereksinimi nedir? Şu basit formülle onu tanımlamak aslında mümkündür. Yüzde 8'den büyük olması gereken oran şudur. Burada pay kısmında tier 1 sermaye, tier 2 sermaye ve tier 3 sermaye var, payda ise kredi riski, piyasa riski ve operasyonel risk var. 1975 yılında Basel kriterleri geldiği zaman sadece tier 1 sermaye ve kredi riski söz konusuydu. 1988 yılındaki düzenlemede kredi riskine tier 2 sermaye ilave edildi, 1996 yılına geldiğimiz zaman tier 1, tier 2, kredi riski, artı piyasa riski söz konusu oldu. Üçüncü değişimde, Basel 2'de tier 3 sermaye artı operasyonel risk de dahil ediliyor. Bir diğer değişim ise, kredi riskinin ölçümüne ilişkin.

Tier 1 sermayenin tanımlamasını verelim. Özetle birinci kısım sermaye ya da ana sermaye ödenmiş sermayeyle dağıtılmamış kâr ve yedek akçelerden oluşuyor. Bilançoda biz bunu öz sermaye kalemleri altında görebiliriz, ama öz sermaye kalemlerinin altındaki her kalem de ana sermayenin içerisine girmiyor.

Tier 2 sermaye nedir? Tier 2 sermaye, gizli yedekler, bankanın öz sermayelerinden kanunen ayırmaları gereken yedekler, yeniden değerlendirme karşılıkları, batık kredi karşılıkları ve hibrit sermaye, sermayeye dönüştürülebilen borç, İngilizce ismiyle 'subordinated debt'. Bunları Tier 2 sermayenin kalemleridir veya önemli kalemleri diye ifade edelim.

Peki, Tier 3 sermaye nedir? Ona da bakalım. Tier 3 sermaye de tier 1 sermaye ile sermaye benzeri borcun karışımından oluşuyor.

Basel 2'ye göre biz bu minimum sermayeyi hesaplarken ne yapacağız? Önce o formüldeki riskleri hesaplamamız lazım. Sermayenin tanımlamalarını basitçe verdik, az sonra biraz daha detaylı vereceğim. Bu kredi riskini nasıl ölçeceğiz? Verilen kredinin geri dönmeme ihtimalidir bu. Piyasa riskini nasıl tanımlayacağız? Piyasa hareketleri nedeniyle bankanın elinde bulunan ve piyasada işlem gören aktifler tahvil, bono, döviz, vesaire, veya pasiflerin döviz, eğer banka piyasaya tahvil sunmuşsa onun borç aldığı tahviller de olabilir ve bilanço dışı kalemlerinin futures, options, SWAP, vesaire, piyasa değerlerin-

Hasan Eken

Piyasa riski, burada söylemekte yarar var, melez bir risktir. Bazen faiz dalgalanması piyasa riskine neden olurken, bazen kur riski neden olabiliyor, bazen politik risk buna neden olurken, bazen de bir savaş riski neden olabiliyor, bazen de global bir dalgalanma piyasa riski olarak karşınıza çıkabiliyor.

de meydana gelen dalgalanmadır. Siz piyasa riskini ancak piyasada işlem gören aktif ve pasif kalemler için yapabilirsiniz, ama bankanın mesela, bir mevduatının, TL mevduatının piyasa riski yoktur ya da bir tüketici kredisinin de piyasa riski söz konusu değildir.

Piyasa riski, burada söylemekte yarar var, melez bir risktir. Bazen faiz dalgalanması piyasa riskine neden olurken, bazen kur riski neden olabiliyor, bazen politik risk buna neden olurken, bazen de bir savaş riski neden olabiliyor, bazen de global bir dalgalanma piyasa riski olarak karşınıza çıkabiliyor. Demek istediğim, piyasa riskinin örneğin, bir faiz oranı riski gibi kendine has bir tanımlamasını yapmak zor, ancak bütün bu risklerin bir-bileşkesi diye ifade etmek bence doğru bir tanımlama olur.

Bu finansal risklerin dışında bir de bankaların maruz kaldığı finansal olmayan riskler var. Örneğin, personel hataları, soygun, deprem, bilgi işlem sisteminin yetersizliği, çökmesi veya personelin kendi bankasını dolandırması, bütün bunlara operasyonel risk diyoruz. Bunun da ölçülmesi lazım.

Basel 1975'ten beri süregelen Basel kriterlerinin birtakım kısıtlamaları da var. Tier 1 sermayenin kredi riskine oranı en az yüzde 4 olmalı, tier 1 + tier 2 sermayenin kredi riskine oranı da en az yüzde 8 olmalıdır. Yalnız şu da var: Dolayısıyla tier 1 mutlaka tier 2'den eşit veya ondan büyük olması lazım, kredi riski için küçük olamaz. Piyasa riski için buna baktığımız zaman, tier 3 sermaye de devreye giriyor. Tier 3 sermayenin karışımını basel 2 kriterlerinde şöyle görürsünüz: Tier 3 sermayenin yüzde 28,57'si tier 1 sermaye olacak, en fazla yüzde 71,43'ü de sermaye benzeri borç ya da tier 2 sermaye olabiliyor.

Tier 1 + tier 2 bölü kredi riski en az yüzde 8 olması gerekirken tier 3'ün piyasa riski + operasyonel riske oranı da en az yüzde 100 olması gerekiyor. Tabii, bunu da yüzde 8'de konsolide edilebilir hale getirmek için gözetim otoritesi, piyasa riski artı operasyonel riski yüzde 8'in tersi olan 12,5 katla çarpıp formüle öyle dahil ediyor. Dolayısıyla aynı 8'e göre hesaplamalar söz konusu olabiliyor.

Bankaların yaptıkları işlemler nedeniyle karşılaştıkları risklerin sermaye yeterliliği açısından ölçüm standartlarını ortaya koyuyor, ama başka bir şey değil, bakın, sadece sermaye yeterliliği açısından bu riskleri ölçüyor. "Efendim, sen bu krediyi verirsen riskin artar, o nedenle verme" diye bir bakış açısı Basel kriterlerin de bulunmaktadırlar.

Bankaların ölçülen riski ne kadar düşük olursa, bankaların sermaye gereksinimi ölçüsü de o düzeyde az olacaktır. Bu yüzde 8 bizi yanıltma-

sın. Mesela, bilançoda bankaların toplam büyüklüğü 1.000 TL, öyleyse biz en azından 80 TL sermaye bulunduracağız diye bir şey söz konusu değil, o 1.000 TL sizin bilançodaki aktifinizdir. Onun risk ağırlığı örneğin, 400 TL'ye de denk gelebilir, 1.500 TL'ye de denk gelebilir. Eğer 400 TL'ye denk gelirse siz 80 TL sermaye değil, 400'ün yüzde 8'ine denk gelen 32 TL'yi bulundurmanız gerekiyor. Tekrar okursak, bankaların ölçülen riski ne kadar düşük olursa, bankaların sermaye gereksinimi de o ölçüde az olacaktır. Dolayısıyla Basel komitesi bankaların risk yönetiminde uzmanlaşmaya zorluyor. Diyor ki, eğer siz riskinizi düşük sermayeyle iyi yönetirseniz, çalışmaya olanağına erişebilirsiniz. Düşük sermayeyle çalışmanın esprisi nedir? Kaldırıcı artırabiliyorsunuz ve dolayısıyla kârlılığınızı bir tür artırma olanağına oluyor. Kredi riski, faiz riski, kur riski, likidite ve operasyonel riskin önemi de, yönetilmesindeki önem de burada karşımıza çıkıyor.

Bu Basel 2'yle beraber, 1996'daki uygulamalardan farklı olarak kredi riski derecelendirme ile ölçülecektir. Fakat dereceleri siz dışarıdan satın alabileceğiniz gibi, kendi içinizde de bunu yapabileceksiniz. Hatta hiç derecelendirme yapmayabilirsiniz. Çünkü Basel kriterleri diyor ki, eğer siz derecesiz bir kuruma kredi verirsiniz, bunun risk ağırlığını yüzde 100 olarak alabilirsiniz. Dereceleri dışarıdan almak ya da kendi içinde hazırlamak bankanın tercihinin bırakılmış, bankaya illa "git, şuradan al" ya da illa "sen yap" diye bir zorlama yok, tercih bankanıdır ve regülâtörün de onayına bağlıdır. Eğer ben dışarıdan alacağım diyorsam, bu derecelendirmelerin kimlerden alınacağı örneğin, Standard & Poors mu verecek, başkası mı, bunların ön onayının BDDK'dan alınması gerekir. Ben kendi içimde bunu yapacağım diyorsan, gene BDDK'nın bu onayı vermesi lazım.

Piyasa riski, standart metoduyla ya da var metoduyla ölçülebilir. Metot seçimi bankanın tercihinin ve regülâtörün onayına bağlıdır. Ölçüm detaylarına girmeyeceğim. Operasyonel risk, Basel'in söylediğine göre temel gösterge yaklaşımı ya da standart yaklaşım veya gelişmiş ölçüm yaklaşımını kullanabilirsin, tercih gene bankanın, ama regülâtörün onayının da alınması lazım.

Basel 2 ve mevcut Basel kriterleri arasında bir fark var mı, temelde aynı, iki tane esas değişiklik var. Bunlardan birinci fark, kredi riski artık rating ile ölçülecek, o ratingde çok basit bir şekilde de bunu kullanabilirsiniz. Derecelendirme olmasa risk ağırlığı yüzde 100'dür. Şu anda da hemen hemen her kredinin risk ağırlığı Türkiye'de yüzde 100'dür. Dolayısıyla aslında, temelde bir fark yok, ama küçük bir farklılık var. İkinci küçük farklılık ise, artık sermaye yeterliliğinin hesaplanmasına operasyonel risk de dahil

Hasan Eken

Basel 2 bankaların sermaye yeterliliklerini aldıkları riske göre değerlendiren kuralları genişletmektedir. Bankalara daha çok esneklik vermektedir ve özellikle kendi riskini ölçme konusunda daha çok esneklik vermektedir, kendi iç modellerini geliştirmesini, hatta teşvik etmektedir.

ediliyor. Belki üçüncü bir fark olarak şunu söyleyebiliriz: Basel 2 kriterleri, önceki kriterlere göre oldukça esnekleştirilmiş ve bankalara daha fazla inisiyatif veren bir kurallar bütünü haline dönüşmüştür diyebiliriz. Onu da burada önemi nedeniyle ayrıca söylemek de yarar gördüm. Basel 2 bankaların sermaye yeterliliklerini aldıkları riske göre değerlendiren kuralları genişletmektedir. Bankalara daha çok esneklik vermektedir ve özellikle kendi riskini ölçme konusunda daha çok esneklik vermektedir, kendi iç modellerini geliştirmesini, hatta teşvik etmektedir.

Bu riskleri ölçmek, risk yönetiminin temel adımlarından sadece bir tanesidir. Bu riskleri ölçmek, risk yönetimiyle eşanlamı değildir. Çünkü böyle bir yanlış anlamayı zaman zaman görüyorsunuz. "Efendim, ben Basel kriterlerine göre sermaye yeterliliğimi ölçtüm, risk yönetimi için başka bir şey yapmama gerek yok." Böyle bir şey doğru değil, riski ölçersiniz, fazla çıktı, çok fazla sermaye ayırmak zorundasınız, ama o paydada yer alan riskleri yönetirseniz, öleceğiniz risk daha küçük çıkacak, dolayısıyla daha az sermayeyle çalışabilirsiniz. Riskin yönetim süreci nedir? Riski tanımlayın, ölçün, riski simüle edin, riski yönetin, kontrol edin, raporlayın, kârlılıkla bunları ilişkilendirin şeklinde devam edebiliriz.

Basel 2 bankalara diyor ki: "Taşıdığın riski ölç ve ona göre sermaye bulundur, kredi verdiğin tüm kuruluşların ve KOBİ'lerin de riskini ölç ve onlara verdiğin kredi tutarı için gerekli sermayeye bulundur." Başka bir şey demiyor. Bankalara "kredi riskini ölçün, çok risklilere kredi vermeyin." Böyle bir şey yok. Banka gerekli sermayeyi bulundurduğu sürece "ben buna veririm" diyebilir.

Bankalara bir soru soralım. Basel 2 kriterlerine göre teminatlar riskin azaltılmasında kullanılacak mıdır? Bu çok kritik bir soru, çünkü bazı bankacılarla ben görüştüğümde diyorlar ki, "Efendim, artık ben Basel 2 geliyor, müşteri çek, senetlerini ben artık kredi verirken bir teminat aracı olarak kullanamayacağım, çünkü Basel 2 öyle diyor." Doğru, Basel 2'de diyor ki: "Siz artık kredi riskinin ölçümünde hesap görüntülerini ya da müşteri çek ve senetlerini risk azaltma faktörü olarak kullanamazsınız". Burada küçük bir yanlış anlama var. Basel 2'nin bakış açısı sermaye yeterliliğindeki paydada kullanılacak riskin azaltılmasında kullanamazsınız. Bu bir gerçektir, siz bir kredi verdiğiniz zaman 'account visible' bunun bir teminatıdır ve bunu kredi verirken teminat olarak alma demiyor, sadece diyor ki, "sermaye yeterliliği formülünü hesaplarlarken paydadaki riskin azaltılmasında kullanamazsınız." Dolayısıyla kredi verme açısından değişen bir şey yok, ama sermaye yeterliliği açısından değişen bir şey var. Cevap "evet" ise, doğrusunu yapıyorsunuz.

Basel 2 kriterlerine göre Türkiye tahvillerinin risk ağırlığı artacak mı? Dolayısıyla Türkiye tahvillerinden daha fazla faiz isteyecek misiniz? Cevap evet veya hayır olabilir. Cevap "evet" ise, bankaya "evet" derse bence yanlış bir cevap veriyor. Neden? Çünkü gene bakış açısı çok önemli, siz bu Türkiye tahvillerinin risk ağırlığı yükseliyor, doğru, zaten yüksek, dolayısıyla bunun sermaye yeterliliği açısından paydadaki değeri artacaktır. Bu bakış açısına göre riskliliği artıyor, ama Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin borcunu geri verme kabiliyeti açısından artan bir risk yok ki, Basel 2 gelmeden önce de Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin borcunu ödeme kabiliyeti Basel 2 geldikten sonra da değişmeyecektir. Dolayısıyla siz, Basel 2 geliyor, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin tahvillerinin riski artacak, öyleyse ben artık fazla faiz isteyeceğim diyorsanız, siz yanlışlıyorsunuz, böyle bir şey yapamazsınız. Cevabınız "hayır" ise zaten Basel kriterlerini doğru anlamışsınız. Bu soruları tabii daha da çoğaltabilirsiniz, ama ben böyle can alıcı iki soruyla konuya değinmeyi yeterli buldum.

Türk bankacılık sektöründe Basel 2 ve risk yönetimi, buna da kısaca değinirsek hem risk yönetimi, hem Basel 2 yeniden yorumlanmış bir alandır. Yayınlanan yönetmelikler henüz tam anlaşılmadı. İkincisi, bankalar yapılanmalarını daha tamamlamamış.

Risk yönetim politikaları geliştirilmeli ve organizasyonel yapıdaki yer doğru belirlenmelidir. Birçok Türk bankasının yeri şu anda yanlıştır. Genel Müdüre bağlı olmayacak diye açıkça yazıyor, ama risk yönetimi şu anda birçok bankada Genel Müdüre doğrudan bağlıdır. Yönetim ve personeli eğitim, risk ve kârlılığı -bakın, bu çok önemli- beraber yönetmek lazım. Birçok Türk bankası şu anda riski ölçeyim, ondan sonra kârlılıkla pek ilişkilendirmemeyim diye bir düşünce noktasında, bence bunu aşmalarında yarar var.

Basel 2 sadece sermaye yeterliliğiyle ilgilenirken risk yönetimini teşvik etmektedir. Risk yönetimi regülatörlere rapor sunmaktır. Birçok Türk bankası şu anda diyor ki, ben Basel 2 kriterlerine göre regülatörlere, BDDK'ya raporumu sundum, başkaca bir şey yapmama gerek yok. Risk yönetimi kredi riski yönetimidir, bu da doğru değil, risk yönetimi iç denetim demektir, bu da doğru değil, ama risk yönetimi bunların hepsinin bir bileşimidir, hepsinin bir konsolide hali- dir diyelim.

Bir de Türkiye'de bankaların şöyle bir organizasyonu var: Kredi riski yönetimi komitesi, piyasa riski yönetimi komitesi ya da operasyonel risk yönetim komitesi. Böyle yapılanma yaptığınız zaman kârlılıkla ilişkilendirmeniz zor oluyor. Hâlbuki bankanın iş mevzu alanlarında komiteler kurulursa, örneğin, perakende bankacılık risk yönetimi komitesi ya da kurumsal bankacılık

Hasan Eken

Türk bankacılık sektöründe Basel 2 ve risk yönetimi, buna da kısaca değinirsek hem risk yönetimi, hem Basel 2 yeniden yorumlanmış bir alandır. Yayınlanan yönetmelikler henüz tam anlaşılmadı. İkincisi, bankalar yapılanmalarını daha tamamlayamadı.

risk yönetimi komitesi ya da uluslararası bankacılık risk yönetimi komitesi sanki daha anlamlı olacak gibi gözüküyor.

Basel 2 KOBİ'leri ve reel sektörü de etkileyecek, hatta düzenleyecektir diyen birtakım kişiler oldu. Böyle bir şey de söz konusu değildir. Basel 2 kredilerin fiyatlaması sürecini değiştirecektir. Bu da evet, minimal bir etki, ama benice bütününü göz ardı dahi edilebilecek bir yorumdur. Hatalı değil, ama etkisi göz ardı edilecek kadar minimumdur. Basel 2 kurallarını uygulayan bankaların risk yönetiminde başka bir şey yapmalarına gerek bulunmamaktadır diye bir anlayış da olabiliyor. Buna da tabii katılmadığımızı söylüyoruz, çünkü farklı şeylerdir. Basel 2 gelince dercelendirilmemiş kuruluşlara kredi verilmeyecektir, bu nedenle herkes reyting yaptırmalıdır. Böyle bir şey de söz konusu değil, Basel 2 diyor ki, reyting olmayanın risk ağırlığı yüzde 100'dür. Dolayısıyla böyle bir şeye gerek yok.

Basel 2 bankaların kredi verme kararlarını sorgulayacak ve denetleyecektir. Basel 2 ve kredi verilecek ve verilmeyecek kişi ve kuruluşları belirleyecektir, öyle bir şey de yok Herkese teşekkür ediyorum.

sedat aybar – Hasan Bey, biz size teşekkür ederiz. Birbirinden ilginç üç sunum dinledik. Burada dile getirilenler Türk bankacılık sisteminin önünü açacak konular. İsmail Ertürk dünyadaki bankacılık sistemindeki gelişmeler ışığında Türkiye bankalarının ciddi stratejiler geliştirmesine değindi. İsmail Ertürk bu strateji belirleme işleminde devletin oynayacağı hayati bir rol olduğunu ABD, AB ve Japonya gibi ülke örneklerine değinerek dikkatimize getirdi. Tuğrul Belli ise bankaların stratejilerini belirlemelerinde piyasa- ların önemini anlattı. Tuğrul Belli'ye göre globalleşme ve yabancı sermayenin yayılması önüne geçilemeyecek bir süreç. Banka stratejilerine hâkim olan dinamikler bankaların dışında belirleniyor. Hasan Eken ise bu iki farklı görüşe bambaşka bir açıdan yaklaştı. Uygulamaya yönelik uluslararası düzenlemelere, Basel 2'ye değindi. Bankacılık konusundaki ilk iki farklı görüşün Basel 2 çerçevesi içerisinde bir araya getirilebileceğini ima etti.

Bu konular ne yazık ki ülkemizde bilimsel çevrelerde pek fazla tartışılmıyor. Artık dünya çapında finans sermayesi, üretken sermaye ile buluşmasını tamamlanmış ve sermayenin kendisini yeniden üretmesi sürecine aktif olarak müdahale ederek kapitalist kriz yönetimi konusunda söz sahibi olmuştur.

İsterseniz şimdi soru-cevapları alalım.

berkan kandur – Sermaye yeterlilik rasyosuyla ilgili, bunların Türkiye'de düştüğünü söylediniz. Şu anda zannederseniz yüzde 10 civarında, oraya yaklaşıyor.

tuğrul belli – 14'ün üzerinde.

berkan kandur – 8 olması herhalde Basel 2'ye göre de mantıklı olan dediniz, düşmesini iyi bir şey olarak gördüğünüzü söylediniz. Ben şu- nu sormak istiyorum. Türkiye gibi dış etkilere açık, içeride de fazla stabilite olmayan, borsası düştüğü zaman Brezilya'ya bakıp, Brezilya borsası da düşmüş deyip rahatlatan, böyle bir ülkede sizce bu sermaye yeterlilik rasyosunun düşüyor olması riskli değil mi?

tuğrul belli – Orada iki şekilde ifade ettim, eğer banka kârlılıkları azalıyorsa, bankalar zarar ediyorsa ve sermaye yeterliliği o yüzden düşüyorsa, deminki sunumda gördüğünüz pay/payda (öz kaynak/aktifler) ilişkisinde eğer pay'da bir azalma varsa, o zaman iyi bir şey değil. Ama payda artıyorsa, o zaman iyi bir şey, çünkü ne kadar sermayeniz varsa, o kadar fazla iş yapıyorsunuz demektir. 8 liralık sermayeye 100 liralık iş yapıyorsunuz demektir. Hâlbuki şu anda 14 liralık sermayeye 100 liralık iş yapıyorsunuz. Ne kadar azalırsa, aslında yaptığınız iş hacmi o anlamda artıyor. Kısacası pay'ın azalması iyi bir şey değil. Ama payda artıyorsa, o zaman iyi bir şey, çünkü bilançonun hacimsel olarak artması daha verimli.

bilge gürsoy – Ben İsmail Ertürk'e bir soru soracağım: Bu dev finansal kurumların oluşmasında Amerika'da FED'in bir etkisi oldu mu? Bir de Türkiye açısından bakıldığında zaman Merkez Bankası bu konuda birtakım önderlikler yapabilir mi?

ismail ertürk – Bildiğiniz gibi Amerika'da Merkez Bankası bağımsız, politikacılara gidip böyle yapın, biçiminde değil belki ama FED'de bu sürecin içindedir. Mesela, FED ne yaptı? 1995'te ortaya çıkan bu dev şirketlerin denetlenmesi için ayrı bir komite kurdu. Hatta o komitede ilk kez bankalardan yöneticiler, o denetleme kurulunun içinde yer aldı. Denetlenecek olan bankaların temsilcileri değerlendirme kurulunun içinde, denetleyiciyle denetlenen bir arada. Bu kötü bir şey değil tabii, çünkü banka karmaşıktıkça dışarıdan onların ne yaptığını anlamak zor. O yüzden içeriden insanları Denetleme Kuruluna almak anlamlı, ama asıl benim konuşmamda genel bir yaklaşım var. Türkiye'de mesela, bankacılık sektöründe dahil her şeyi serbest piyasa belirlemeli, ancak bu şekilde ekonomik verim sağlanabilir gibi bir yaklaşım var. Böyle bir şey yok. Serbest piyasanın örnek olarak verildiği Amerika'da bile bankacılık sektörünün yapısının ne olacağına politikacılar ve iş dünyası birlikte karar verip, onu destekleyici kararlar aldılar. Destekleyici karar nedir? Mesela, Amerika'da eyaletler arası birleşme yasaktı. Bunun nedeni 1930'lardaki krizlere gidiyordu, bu kaldırıldı. İspanya'da vergi avantajları sağlandı. Bunun nedeni İspanya'nın

İsmail Ertürk

Türkiye'de, bankacılık sektörü de dahil her şeyi serbest piyasa belirlemeli, ancak bu şekilde ekonomik verim sağlanabilir gibi bir yaklaşım var. Böyle bir şey yok.

da Türkiye gibi aile şirketlerinin yoğun olduğu bir ülke olması hiç kimse bankasını satmak istemiyor. O zaman onlara bankalarını satırmak için bu türden motivasyonlar getirmeniz gerekiyor. Orada genel devlet politikası olması ben- ce Merkez Bankası'nın işin içinde olmasından daha önemli. Merkez Bankası'nın da bu dev bankalar işlerine geliyor. Çünkü giderek finansallaşan bir ekonomide finansal kriz çıkma olasılığı çok yüksek, dalgalanmalar çok fazla, o zaman büyük bankalar varsa, çıkacak bir finansal krizin yönetimi bu büyük bankalardan dolayı daha kolaydır. O yüzden Merkez Bankaları da o gelişime genellikle hayır dememe taraftarıdır.

tuğrul belli – Türkiye’de, evet yönetmelikler çıktı, bankaların devralma ve satın almalarıyla ilgili bazı avantajlar getirildi, ama o avantajlar çok da avantajlı olmadığı için o konuda Türkiye’de birleşmeler açısından çok fazla örnek göremedik.

sedat aybar – İsmail Ertürk bize finansın uluslararasılaştığından, küreselleştiğinden bahsetti. Finans sektörünün derinleşmesi ve uluslararasılaşmasına vurgu yaptı. Bu uluslararasılaşma daha çok ülkelerin kendi ekonomik gelişme stratejileriyle ilgili bir uluslararasılaşma. Ekonomilerinin gereksinimine bağlı olarak ülkeler finansal stratejilerini çiziyorlar. Finansallaşma birçok şeyi anlatıyor. Gerçekten finansal sektörün muazzam boyutlarda büyüdüğüne ve bir yerde kontrolden bağımsız dünyayı dolaştığına son zamanlarda şahit oluyoruz. Bunun temelindeki ekonominin gereksinmesi baktığımız zaman aslında sanayi sermayesinin de finansal sermaye kadar, en az o kadar uluslararasılaştığını görüyoruz. Özellikle bu Washington konsensusu diye bahsedilen politikalara bağlamında özelleştirme, serbestleşme, piyasaların açılması politikaların çerçevesinde sermayenin hareket etmesi gündeme geldi. Üretken sermayenin son zamanlarda özellikle Çin Halk Cumhuriyeti’ne, Hindistan’a ve Güneydoğu Asya ülkelerine sermayenin kaydığını görüyoruz. Amerikan sermayesi artık kendisi üretmiyor ve onun yerine Çin üretiyor. Demek ki, endüstri sermayesi de uluslararasılaşmış. Buna Tuğrul Belli de değindi, gerçekten de artık bankalar müşterilerini takip ediyor.

Benim İsmail Ertürk’e yöneltmek istediğim soru, onun ABN Amro ile ilgili olarak verdiği örnekle bağlantılı. İsmail Ertürk, AB’yi sanki bir ülkeymiş gibi değerlendiriyor. AB içerisindeki banka bütünleşmeleri sanki bir ülkede oluyor- muş gibi, ABD’deki banka birleşmeleriyle rekabet edebilecek bir bankacılık sektörünü yaratmak olarak görüyor. Bu bağlamda baktığımız zaman Türkiye’deki bankaların AB’deki bankalar tarafından satın alınmasının belki uzun vadede

çok büyük bir dezavantajı yok. Aslında İsmail Ertürk de, Tuğrul Belli de farklı farklı noktalardan aynı yere bakıyorlar. Onları birleştiren ortak payda sermayenin ulusal ya da yabancı olmasının önemli olmaması, amiyane tabirle ‘sermayenin vatani yoktur’. Tuğrul Belli önümüzdeki dönemde Türkiye’deki ticari bankalarda yoğunlaşmanın yaşanacağını ve toplam aktiflerin gayri safi milli hasıla içindeki payının yüzde 150 civarında olacağını beklediğini söyledi. Şimdi ise yabancı bankaların piyasa payının yüzde 38 olduğunu belirtti.

tuğrul belli – Tabii, orada halka açık bankaların yabancılar tarafından tutulan hisse senetleri dahil değil, o ayrı bir şey.

sedat aybar – Eğer İsmail Ertürk’ün anlattığı finansallaşmayı, Tuğrul Belli’nin anlattığı Türkiye’deki finansal gelişmeyle üst üste koyarsak vatani olmayan sermayenin aslında bir mülkiyet savaşımı içinde olduğunu görürüz. Mülkiyet paylaşımı çok değişik düzeylerde kendisini gösteriyor. Yabancı sermayeye karşı mülkiyet savaşında Türkiye’deki sermaye kesimleri ne kadar direnebilecek? Bu soru daha çok bankacılık içerisindeki yabancı sermaye payının yükselmesi- nin sanayi üretimini nasıl etkileyeceği ile ilgili? Bir etkisi mutlaka olacak, ama bu ülkeler arasındaki işbölümü içerisinde Türkiye’nin yerini nasıl değiştirecek? Bu soruları İsmail Ertürk ile Tuğrul Belli’ye yöneltiyorum.

Son sorum da Hasan Eken’e, evet, Basel 2, Basel 1’den daha değişik ve daha ileri bir ölçüm yöntemi ve biz Türkiye olarak Basel 2’ye geçeceğimizi kabul ettik. Burada iki tane sorun var. Siz karmaşık problemlere belki girmediniz, ama Basel 2’de sermaye yeterliliği rasyosunu hesaplar- larken hesaba aldığımız kredi riski, operasyonel risk ve diğer risklerin eşanlı olarak ölçülmesinde bir problem var. Bu problemi acaba aşabilir miyiz ve o konuda çalışmalar var mı?

ismail ertürk – Somut olarak madem ki, AB kendi içinde büyük bankalar yaratmak istiyor, o zaman Avrupa bankalarının Türkiye’de banka satın almasında bir problem yok sorusuyla başlamak istiyorum. Gelişmeye bakmak lazım, şu andaki Avrupa Birliği’ndeki yaklaşım evet, Avrupa Birliği içinde bir ülke bankasının öteki ülke bankasını satın almasını kolaylaştırmak ve bunun ilk örneğini ABN Amronun İtalyan bankasını satın alırken yaşadığı zorluklardan gördük. İtalya’nın genel ekonomik yapısından dolayı, İtalya’daki bankalar oradaki şirketleri destekliyor. O yüzden o ilişkiyi kaybetmek istemiyorlar. Ulus- salcı yaklaşım AB olmasına rağmen bankacılık- ta hâlâ var. Mesela, ABN Amro daha önce Fransa’da bir banka satın almak istedi, Fransız hükümeti izin vermedi. Fakat şu andaki yaklaşım AB’deki hem politikacılarda hem de Avrupa Birliği bürokratlarında ülkeler arası birleşmeye artık

İsmail Ertürk

Sonuçta Türkiye’nin de ilkönce kendi işini halletmesi lazım, tıpkı AB’deki diğer ülkelerin yaptığı gibi, ondan sonra Türkiye’nin AB içinde ne tür bir strateji izleyeceğini de saptaması lazım.

izin vermek için engelleri en aza indirme görüşü hakim. Fakat ekonomi şablonlarla yürüyen bir şey değil maalesef, karmaşık, insan ilişkileri karmaşık, ekonomi daha da karmaşık. O yüzden tek yönlü bir nedensellik yürüyen bir ilişki yok. Sonuçta Türkiye'nin de ilkönce kendi işini halletmesi lazım, tıpkı AB'deki diğer ülkelerin yaptığı gibi, ondan sonra Türkiye'nin AB içinde ne tür bir strateji izleyeceğini de saptaması lazım. Bana anlamlı gözüken davranış, Türkiye'de istihdamı korumak istiyorsanız, sonuçta yine ekonomik politikalar milli olarak belirleniyor, vergiydi, yatırımdı, Türkiye'nin kendi ekonomik hedefleri çerçevesinde bir finansal altyapı kurması gerektiği görüşündeyim.

sedat aybar – Anladığımız kadarıyla sizin söylediğiniz sermayenin vatani olmadığı için, ulusal ya da başka, bunu Türkiye'de piyasalar çözebilir, sizin söylediğinizden öyle bir izlenim edindim. Devletin piyasalara müdahale etmesine gerek yoktur, satın almalarda da piyasalar en optimal şekilde sorunu çözecektir.

tuğrul belli – Orada benim yaklaşımım İsmail Beyden daha liberal bir yaklaşımdır.

sedat aybar – Eğer bir mülkiyet problemi varsa, bu mülkiyet probleminde Türkiye kendi mülkiyetini o piyasalar içerisinde ne kadar koruyabilir? Öyle bir kapasitesi var mı onu kastetmişim.

tuğrul belli – Ondan önce deminki arkadaşımın sermayeyle ilgili sorusunun ikinci bir bölümü vardı. Yüzde 8 Türkiye gibi bir ülke için, riskli bir ülke için düşük olmaz mı gibi bir yorumunuz vardı. Orada şunu belirtmeyi unuttum: Sonuçta Basel 2 tarafından yapılan, hesaplanan sermaye yeterliliği rasyosunda zaten piyasa riski hesabında ülkenin riski de hesaplanıyor. Piyasa riski, piyasanın volatilitesi üzerinden hesaplanıyor. Tabii ki, Türkiye daha az gelişmiş bir ülke olduğu için volatilitesi daha yüksek bir ülke, devlet tahvil fiyatları olsun, hisse senedi fiyatları olsun, o nedenle yüzde 8'i hesaplarken aldığınız paydalar farklı, Türkiye riskini zaten hesaba dahil ediyorsunuz.

Yabancı sermayede ben bir komplo teorisi olasılığını doğru bulmuyorum. Ayrıca global akımlara karşı durulacağını da zannetmiyorum. Siz diyorsunuz ki, bankacılığa girerek diğer sektörlerde de hakimiyeti ele geçirmek istiyorlar, o işin birinci etabı gibi, açıkçası ben orada o kadar net değilim. Tabii ki, benim örneğimde müşteriyi takip etmek diye bir olgu var. Bu çok verimli bir sektörsel, o müşteriyi de illa bankasını bekleyecek değil tabii, Türkiye'ye yatırımını yapıyor, giriyor ve şu anda bütün büyük ÇUŞ'lar bir şekilde temsil ediliyorlar ve edilecekler de. Önümüzdeki dönemde de gıda sektöründe de ciddi Wal Mart'ın girişi bekleniyor, vesaire, onlar girecektir. Bu bence bankacılıktan bağımsız,

açıkçası ben böyle bir komplo olacağını düşünmüyorum. Türkiye ne kadar bunu engelleyebilir, engellemesi doğru mudur, o da tartışılır. Orada İsmail Beyin bazı örnekleri hakikaten doğru, Avrupa bankacılığı böyle bir birleştirme ortamına itiliyor, ama öte yandan şunu da belirtmek istiyorum ki, Amerika'da yakın zamana kadar ağır regülasyonlar vardı, liberal felsefenin karşısındaydı. 1929'daki kriz nedeniyle kanunlarla eyaletlerarası bankacılık engellenmişti. Bu zaten liberal felsefenin tamamen karşısında bir şey. Ayrıca yatırım bankacılığıyla mevduat bankacılığı da ayrılmıştı. Bu nedenle özellikle Amerika'da yaşanan birleşmeleri deregülasyonun doğal sonucu olarak görüyorum, ama dediğiniz bazı Avrupa örnekleri onun dışında oluşabilir. 1929 sonrasında getirilen kısıtlamalar zaten yanlış, 1929 krizine bankacılık mı sebep oldu, çok tartışılır, bugün de tartışılıyor. Bugün para politikasının çok sıkı tutulması o krizi getirdiği düşünülüyor.

Tekrar dönersek, ben böyle bir komplo düşünmüyorum. Global piyasalarda, özellikle finans ve bankacılıkta büyük para küçük parayı yutar ve bunun önünde duramazsınız. Ayrıca bankalar çok güzel rasyolarla satılıyor. Hüsnü Bey bankasını 5,5 rasyoyla sattı, bu çok büyük bir orandır. Hüsnü Bey alacak o parayla ne yapacak? Tekrar Türk ekonomisine girecektir. Eğer Hüsnü Bey o parayı daha iyi değerlendirirse, çok akıllıca bir iş yapmış olur, buna aptalca bir iş diyemeyiz.

sedat aybar – Pardon, Tuğrul Bey, o piyasaların temizlemediğinin bir göstergesi değil mi? Çünkü onu orada sizin kast ettiğiniz Hüsnü Bey'in bankasını çok iyi rasyoyla Yunanlılara sattı. Piyasa temizler diye bir kural vardır liberal anlayışta. Yunanlılar böyle bir şeyi niye ödemeyi kabul ettiler? Piyasanın mantığını takip etmediler mi?

tuğrul belli – Şu var, tabii ki, daha önce belirttiğim dünya bankacılığında çok ciddi sermaye birikimi var, o birikimi bir yere yansıtmak ve büyümek, devamlı büyümek gerek. Bu kapitalizmin bir çelişkisidir, büyümek zorundasınız, elinizdeki atıl fonları değerlendirmek zorundasınız. Yunan bankalarının da böyle bir sorunu vardı. Çünkü kendi ülkelerindeki ekonomi zaten bir anlamda satüre oldu. Yunanistan büyüyen bir ülke değil, küçük bir ülke, ama ellerindeki fonlar yüksek, zaten sadece Türkiye değil, diğer Balkan ülkelerine de giriyorlar. Onun için onlar açısından mantıklı bir strateji olarak düşünüyorum.

ismail ertürk – Bir genel yaklaşıma değinmek istiyorum. Yabancı Türkiye'ye geldiği zaman sanki çok akıllı bir iş yapıyor diye görüyoruz. Geldiğine göre demek ki bir şey biliyorlar, bizim ekonomimiz büyüyor. Verdikleri kararın doğru olduğu varsayılıyor. Biliyoruz ki, pek çok

Hasan Eken

Telekomünikasyon sektöründe de yabancı payı çok yükseldi, onu niye tartışmıyoruz. Acaba, bankacılık sektörü, diğer sektörlerden daha mı kritik ya da bizim için stratejik, onu tartışıyoruz. Sermaye sadece bankacılıkta değil, diğer yerlerde de var.

şirket yanlış karar verebilir. Onun karar verme nedeni rasyonel olmayabilir ve Tuğrul Bey'in dediği gibi şu anda bankaların elinde para var. Bu parayı Fortis gidip İngiltere'de bir banka satın alarak kullanamıyor, çünkü yeterli değil, ama Doğu Avrupa'da büyüme olarak hissedarlarına sunduğu zaman, Doğu Avrupa büyüyor, ekonomide bir de bu hikaye anlatma olayı da arttı. Yabancı bir şirketin yönetiminin nedenleri mutlaka o yabancı şirketin yöneticilerinin işi çok iyi bildiği anlamına gelmiyor. O yüzden biri 5,5 ödüyor, biri 3 ödüyor. O yüzden kendimize bak, bizi yabancı aldığına göre demek ki, biz iyiyiz. Bu yaklaşım yanlış. Türkiye'de Amerikan Ekspres ilk gelen bankalardan biri, sonra kalmadı, gitti. 1980'li yıllarda mesela, First Chicago geldi, gitti. O bankaların ve şirketlerin stratejilerine göre değişen ve hatta bazen yanlış olan bir şey.

tuğrul belli – Şunu da ekleyeyim, sadece finans sektörü değil, aklıma gelmişken Telekom'da mesela İtalyanlar Türkiye'de çok büyük para batırdılar.

ismail ertürk – Bir ikinci nokta, Hüsnü Özyeğin gerçekten zengin oldu. Fakat sorulması gereken nokta, Türkiye'deki kapitalistlerin, sermayedarların, iyi sermayedar, gerçekten başarılı iş adamı mı ölçüsü? Tamam, para kazanmak, ticaret, alıp-satma işi, o benim gözümde işadamlığı işi değildir. İsterseniz borsada alım-satım yapar para kazanırsınız -Soros öyle para kazanıyor- Türkiye'de birtakım imkanlardan dolayı şirket alıp-satarsınız, o da para kazandırır, ama bu gerçek anlamda işletme yöneticisi ve iyi kapitalist olduğunuz anlamına gelmez. İyi kapitalist, iyi işadamı bulunduğu sektörde büyüyen, kar yapan kapitalisttir. O yüzden Hüsnü Özyeğin'in yaptığının ben başarılı bir işadamlığı olduğunu düşünmüyorum. Eğer bankacıysa, iyi bankacıysa o zaman onun Yunanistan'da bir banka satın alması, Romanya'da bir banka satın alması, İtalya'da bir banka satın alması, gerekirdi. Öyle olsaydı, bankacılığı biliyor, kâr ediyor, büyüyor, başarılı kapitalist derdik. Türk ailelerinin banka satması, iş adamlığı değil, sermayeyi iyi yönettikleri değil, iyi ticaret yaptıklarının bir örneğidir. Sadece ticaret yaparak da bir ülkenin büyümesi bugünkü dünyada bence mümkün değildir.

hasan eken – Telekomünikasyon sektöründe de yabancı payı çok yükseldi, onu niye tartışmıyoruz. Acaba, bankacılık sektörü, diğer sektörlerden daha mı kritik ya da bizim için stratejik, onu tartışıyoruz. Sermaye sadece bankacılıkta değil, diğer yerlerde de var. Hatta daha global düşünürsek, bizim AB üyeliği hedefimiz var. Bir siyasi birlik sonuçta girmek istediğimiz AB. Bugün bankacılıkta yabancı payı artıyor, şu oluyor, bu oluyor, bence bunları tar-

tışmak çok da fazla anlamlı gelmiyor. Çünkü zaten o yöne doğru gidiyoruz. İsmail Bey'in söylediği bir noktaya ben de şu şekilde gerçekten katılıyorum, eğer siz sermaye birikimi yapılabiliyorsanız, siz de gidip oralardan alabilirsiniz, buna karşı bir engel yok. Bir diğer nokta da, mesela, bir İngiliz Bankası gelip burada bir yatırım yaptığı zaman onun hissedarlarına baktığınız zaman belki İngilizler azınlıkta kalıyor. Dolayısıyla sermayenin vatani, kimliği yok görüşüne ben de katılıyorum deyip, bana yöneltilen soruya döneceğim.

Bana yöneltilen soru da gerçekten enteresandır, biraz da bana aslında güzel de bir pas verilmiş oldu. Biz, riskleri simültane ya da senkronize bir şekilde ölçebilir miyiz? Doğrusunu isterseniz ben bugüne kadar bu konuyu hiç düşünmemiştim. Bilanço ve gelir tablosuna baktım, bilanço belli bir dönemdeki bir resim, gelir tablosu ise bir sürecin sonucudur. Biz sermaye yeterliliğini ölçtüğümüz zaman pay kısmında bilanço kalemlerini kullanıyoruz, resimden alıyoruz, ama öbür taraftan riske baktığımız zaman bir süreç sonucunda sürekli değişen veya bir sürecin neticesinde elde ettiğimiz rakamları kullanıyoruz. Bir tür bilançoyla gelir tablosu arasında bir ilişki kuruyoruz. Peki, bu riskler gerçekten simültane ölçülmesi gerekir mi, gerekmez mi, kuşkusuz rasyonun kalitesini artıracaktır, ona bir şey demiyorum, ama doğrusunu isterseniz regülatörlerin de bu konuyu çok fazla düşündüğüne ben rastlamadım. Doğrusu bu konu belki de incelenmesi, araştırılması gereken, sermaye yeterliliği oranı bu yönüyle acaba doğru mu ölçüldü, yanlış mı ölçüldü, o nokta belki daha da incelenmesi lazım.

Basel kriterlerine göre ölçülen sermaye yeterlilik oranı, bilançodaki öz sermayenin, bilançodaki aktifleri oranı değil, dolayısıyla yüzde 8'lik bir sermayeye yeterliliği oranının içerisinde sermaye olarak Basel 2'nin kabul ettiği rakamın içerisinde aslında bankanın almış olduğu borç da olabiliyor. Dolayısıyla yüzde 8'lik bir sermaye yeterliliği belki bilanço anlamında öz sermaye bölü aktifler oranı anlamında belki yüzde 3, 4'e bile denk gelebiliyor. Dolayısıyla burada gözetim otoritesi şöyle bir görev de mutlaka ediniyordur: Bir bankanın örneğin, öz kaynaklarının aktiflere oranının yüzde 4'ün altına düşmesini ben kabul etmiyorum diye bir yaklaşım da olabilir ki, başlangıçta 75'teki Basel komitesinin yaklaşımı da buydu. Doğrudan doğruya öz sermayeyi aktiflere oranlayalım, fakat bugünkü yüzde 8'lik oran bunun gittikçe esnekleştirilmiş halidir, ama bu yüzde 8'lik oran örneğin, onun tersi olan 12.5 katlık bir orana denk gelmiyor. Belki yüzde 8'lik bir oran 30 katlık bir orana denk gelebiliyor, onu da belirterek sözlerime son veriyorum.

Hasan Eken

Eğer siz sermaye birikimi yapılabiliyorsanız, siz de gidip oralardan alabilirsiniz, buna karşı bir engel yok. Bir diğer nokta da, mesela, bir İngiliz Bankası gelip burada bir yatırım yaptığı zaman onun hissedarlarına baktığınız zaman belki İngilizler azınlıkta kalıyor.

sedat aybar – Bu panelin amaçlarından bir tanesi de şuydu: Dünyada ilişkiler karmaşıklı-
şıyor, finansal ilişkiler çok karmaşıklı-
şıyor, üretim çok uluslaşıyor, çok uluslu bir üretime
geçilmiş, dev firmalar dünyada üretime hakim
ve dev finansal kuruluşları ortaya çıkıyor. Bu
karmaşık dünyanın içine iki türlü yürüebiliriz,
ya bu gelişmeleri tartışıp stratejiler oluşturarak
ya da yalpalayarak, kafamızı sağa sola çarpa-
rak, bu karmaşık dünyanın içinde yürüebiliriz.
Eğer tartışa tartışa önümüzü görerek yürümek
istiyorsak, araştırmamızın ve düşüncemizin bütün
yelpazelerine açık olarak yola çıkmamız gereki-
yor. Bazı konular komplo teorileri olarak ortaya
atılabilir. Bu beyin fırtınası yapmak için çok da
iyi bir şey, ben her zaman komplo teorilere kar-

şı değilim. Dolayısıyla bu tartışmayı yaparken
yabancı sermaye, ulusal sermayeyi sermaye-
nin yeniden üretimi, birikimi ve mülkiyet ilişkilere-
ndeki değişimlere bakmamız bu dünyayı daha
iyi analiz etmemize yarayacaktır. Daha doğru-
su, ‘bunlar anlamsızdır, bunlar komplodur’ di-
yerek tartışma gündemimizin zenginliğini en-
gellemememiz gerekiyor. Her türlü fikre açık
olabilmemiz gerekiyor. Çünkü burada da gör-
dük ki, tartışılan konular gerçekten karmaşık, o
karmaşıklığı ancak her türlü konuya açık fikirde
yaklaşarak çözebiliriz. Ancak bu şekilde önü-
müzü göreceğ biçimde stratejiler geliştirebiliriz.

Ben panelistlere ve katılanlara çok teşekkür
ediyorum.

Sedat Aybar

**Dolayısıyla bu
tartışmayı
yaparken
yabancı
sermaye,
ulusal
sermayeyi
sermayenin
yeniden
üretimi,
birikimi ve
mülkiyet
ilişkilerindeki
değişimlere
bakmamız bu
dünyayı daha
iyi analiz
etmemize
yarayacaktır.**

banka risk yönetimi ve basel 2: teorik-pratik sorunlar

giriş

Finansal piyasalarda küreselleşme ve entegrasyon yaşanması, rekabetin uluslararası boyut kazanması, sermaye hareketliliğinin artması, teknolojik gelişmeler, farklı piyasalarda oluşan kar fırsatlarına dönük hareketler bankaların risk yönetimine yönelik çalışmalarını daha da geliştirilmesini dayatmıştır. Buna örnek olarak IMF ve Dünya Bankasının ko-ordine ettiği Uluslararası Finansal Mimariyi (International Financial Architecture), G-8, AB, NAFTA, WTO gibi uluslararası örgütlenmelerin öncülük ettiği regülasyon çalışmalarıyla Basel Komitesinin çalışmalarını gösterebiliriz. Bu çalışmalar yönetsel bireyciliği optimal portföy oluşturma çabaları etrafında analize taşıyarak finans ve banka teorilerinin ekonomi disiplininin ayrı bir disiplin olarak incelenebileceği görüşüne dayanak olmuştur. Bu görüşe göre finansal kurumlar ve finansal piyasalar maddi dünyadan bağımsız olarak kendi işleyiş mantıkları içinde incelenebilir. Teorik temelleri 1970'lerde neoklasik iktisat içinde atılan bu görüşe göre finansal kurumlar ve finansal piyasalar maddi dünyadan bağımsız olarak kendi işleyiş mantıkları içinde incelenebilir. Bu yazı benzer teorik temellerden beslenen ve Basel 2 diye bilinen küresel uzlaşırı eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutmaktadır.

Yazıda öncelikle Basel 1'e yönelik eleştirilere değinilecek sonra da Basel 2'nin ana hatlarının kurgulanmasına yardımcı olan teorik yaklaşım ele alınacaktır. Bu teorik çerçevenin global düzeyde finans ve bankacılık sektörünü Basel 2 gibi kapsamlı bir düzenlemeye tabi tutmak için yeterince açıklayıcı olup olmadığı alternatif finans teorilerine başvurularak değerlendirilecektir. Yazının geri kalan kısmında ise Basel 2'de öngörülen işleyiş bankalar ve denetim otoriteleri açısından değerlendirilecek ve bu uzlaşının aslında gelişmiş ülke bankalarına uluslararası rekabet ortamında eşitsiz bir üstünlük sağlayacağı görüşü irdelenecektir.

basel 1 veya 'ilkel' risk yönetim teknikleri

İsmi Bank for International Settlements'in (BIS) bulunduğu İsviçre'nin Basel şehrinde alan Basel 2 yaklaşımı bankalarda daha etkin risk yönetimine rehberlik etmek amacıyla 2004 yılında kabul edilmişti. Bu yaklaşım finansal piyasaların hızla gelişmesi, bankacılık işlemlerinin

yoğunlaşması ve karmaşıklaşması sonucu yetersiz kaldığı düşünülen Basel 1'in yerini 2006 yılından itibaren almaya başladı.

Bankhaus Herstatt'ın iflasından sonra 1974 yılında G-10 ülkelerinin Merkez Bankaları tarafından Basel Bankacılık Gözetim ve Denetim Komitesi (Basel Committee on Banking Supervision) kuruldu (Heffernan 1996). İlk kez 1975'de toplanan o yıldan itibaren her yıl düzenli olarak üç-dört kez toplanan komite bankaların risk yönetimi konusunda uluslararası standartlar oluşturmayı amaçlamaktaydı. Böylece 1980'li yıllarda en önemli bankacılık riski olarak görülen kredi riski, Basel 1 standartlarının temelini oluşturmuştur. Basel komitesinin ana görevi bankaların uygun ölçülerle denetimi ve kredi riskine karşı oluşturulacak sermaye yeterliliğiydi. Basel Sermaye Uzlaşısı (Basel Capital Accord) olarak adlandırılan bir sermaye yeterliliği ölçüm sistemi G-10 guvernörleri tarafından 1988 yılında onaylandı ve bankalara açıklandı. Bu sistem 1992 yılındaki minimum sermaye yeterlilik oranı uygulamasının temelini oluşturdu. Buna göre bankaların karşılaşılabilecekleri kredi ve piyasa riskleri için yüzde 8 sermaye bulundurmalarının yeterli olacağı öneriliyordu.

Aslında Basel 1 başlangıçta G-10 ülkeleri için öngörülmuş ancak bankaların aldıkları risklere karşı mevduat sahiplerini korumak için öngörülen bu düzenlemenin basitliği ve getirilen yüzde 8'lik asgari sermaye gerekliliği yüzden fazla ülkenin merkez bankaları ve bankacılık düzenleme otoriteleri tarafından benimsenip uygulamaya konmuştu.

Bankacılık sektöründe 1970'lerde yaşanan krizlere karşı bir çözüm olarak geliştirilen Basel 1'in bu şekilde kabulü pek çok eleştiriye yol açtı. Basel 1 risk hesabı kriterlerine dayalı sermaye yeterliliği gereksiniminin hesaplanması, amiyane tabirle 'herkese tek beden elbise' cinsinden bir sermaye düzenlemesi olarak değerlendirildi. Basel 1'de klüp üyeliği kuralı temelinden hareket edilerek OECD'ye üye olan ülkelere yüzde sıfır üye olmayan ülkelere yüzde 100 risk ağırlığı öngörülmesi de eleştirilere yol açmıştı.

Basel 1 kriterlerine banka sektöründe yaşanan krizlere bağlı olarak ilaveler yapıldı. Örneğin takip edilen liberal iktisadi politikalara bağlı olarak faiz ve kur oranlarındaki dalgalanmalar ABD'de birçok finans kuruluşunun iflasını gündeme getirmişti. 1996 yılından itibaren ABD'de

Sedat Aybar*

**Basel 1 G-10
ülkeleri için
öngörülmuş
bankaların
aldıkları
risklere karşı
mevduat
sahiplerini
korumak için
öngörülen bu
düzenlemenin
basitliği ve
getirilen yüzde
8'lik asgari
sermaye
gerekliliği
yüzden fazla
ülkenin merkez
bankaları ve
bankacılık
düzenleme
otoriteleri
tarafından
benimsenip
uygulamaya
konmuştu.**

* Kadir Has
Universitesi,
Ekonomi
Bölümü,
Yrd. Doç. Dr.

sermaye yeterlilik rasyosu paydasına faiz oranı ve döviz kurlarına dayalı risklerin beraberce tanımlandığı piyasa riski için de gerekli sermaye miktarı ilave edilerek hesaplanmaya başlandı. Basel 1'e buradan hareket ederek 1996 yılında piyasa riskleri için de yasal sermaye bulundurma esasları ilave edilmişti. Kasım 1996'da uluslararası bankaların sınır ötesi faaliyetlerinin etkin denetimi konusundaki engellerin aşılması için sunulan öneriler katılan yüz kırk ülkenin banka denetimcileri tarafından onaylandı. 1997'de yayınlanan "Etkin Bankacılık Denetimi İçin Basel Temel İlkeleri" bir ülkenin bankacılık sisteminin 'sağlam ve istikrarlı' olabilmesi için gerekli olan temel özellikleri ortaya koydu.

Öte yandan yeterli sermaye gereksinimi sermaye yeterliliği denetimini bankacılık faaliyetlerinin önemli bir unsuru olarak gündeme taşıdı. Buna göre bankaların sermaye durumu risk profilleri ve stratejileri ile uyumlu olmasını sağlayacak biçimde denetimlerinin yapılması gerekiyordu. Denetimler bir bankanın sermayesinin riskini karşılamada yetersiz kalması durumunda otoritelerin sistemi korumak için erken müdahale edebilmesini sağlayacaktı. Duruma göre Gözetim ve Denetim yetkilileri, bankaların hali hazırda tuttukları asgari sermaye oranından daha fazla bir sermaye bulundurmalarını talep edebileceklerdi. Bunun yanı sıra bankaların bir iç sermaye yeterlilik değerlendirme süreci geliştirmesi ve bankanın risk profili ve çevresi ile doğru orantılı hedefler belirlemesi gerekiyordu.

Ayrıca Basel 1, sadece beş farklı risk ağırlığı kullanarak risk duyarlılığını düşürdüğü ve farklı faaliyet alanları olan bankalara aynı şekilde uygulandığı için de eleştirilmişti. Bir noktada Basel 1'in ülkelerin ve toplumların kendi finansal kurumlarının ve piyasalarının ortaya çıktığı spesifik tarihsel koşulları göz önünde bulundurmayarak risklere karşı bankaları korumada yetersiz bir yöntem olduğuna dair inanç yerleşmeye başladı. Enformasyon teorik-ekonomi yaklaşımı (Stiglitz - Weiss 1981) bu eleştirel görüşü beslemeye devam etti.

Tüm bunlar aslında finansal piyasa disiplini ile ilgiliydi. Piyasa disiplini bir bankanın başka bankalar tarafından durumunun değerlendirilmesi sayesinde sağlanabilirdi (Bhattacharya ve Thakor, 1993). Böyle bir değerlendirmenin anlamlı olabilmesi için bankaların kendileri ile ilgili bilgileri zamanında açıklayarak 'saydam' olmaları gerekiyordu. Saydamlık düzenlemeleri maliye otoritelerinin yetkisinde olacaktı. Basel 1'e ilaveler yapılmaya devam edildi. Bu yaklaşım giderek popülerleşen oyun teorisini (Akerlof, 1970) ve onun merkezindeki örgütleyici kategori olan 'enformasyon' kavramı etrafında yapılan finans ve bankacılık çalışmalarını yansıtıyordu (Diamond ve Dybvig, 1983; Diamond 1984).

Ancak bütün bu ilavelere ve değişimlere rağmen Basel 1'de kullanılan kredi ve piyasa riski ölçüm yöntemlerinin yetersiz olduğuna inanç Basel 2 diye bilinen yeni bir uzlaşının kabul edilmesine yol açtı. Buna göre Basel 1 finansal piyasalardaki fiyat dalgalanmalarını yeterince dikkate almamakta bankaların portföy oluşturma davranışlarındaki farklılıkları gözlemlemekte ve bankaların maruz kaldıkları riskleri gerçekçi bir şekilde ölçememekteydi. Şeffaflaşma, iyi yönetim, optimal kontratlar, ihtiyatlı regülasyon gibi 'enformasyon teorik-ekonomi yaklaşımın' analize kazandırdığı kategorilerin de Basel Uzlaşısına katılması gerekiyordu. Piyasalara dostane müdahaleciliğe izin veren bu yaklaşımın analize dahil edilmesi, küreselleşen banka operasyonlarının sermaye yetersizliğinden kaynaklanan risklerini azaltmak için yardımcı olacağı düşünüldü. Bu bağlamda, sadece kredi ve piyasa riskini hesaba katan Basel 1 risk ölçütlerinin yetersizliği giderek açığa çıkmaya başladı. Basel 1 risk ağırlıklarının belirlenmesinde belirsizliklerle doluydu ve finansal piyasalardaki hızlı değişimi modele içselleştirmede yavaş kalmaktaydı. Ayrıca bankalar arası yapılanma büyüklük ve kalite farklılıklarını göz önünde bulundurmuyor finansal varlıkların piyasa değeri yerine muhasebe değerlerini ele alıyordu.

basel 2 uzlaşısı ve teorik dayanakları

Basel 1 uzlaşısına yönelik eleştirilerin temelinde, uluslararası bankaların taşıdıkları farklı risk kalemlerine karşı yeterli sermaye tutarlarını ayırma isteği bulunuyordu. Bu isteğe uygun olarak bankaların ekonomi içindeki fonksiyonları ve varolma nedenlerini araştıran enformasyon teorik literatüre dayanarak 2004 yılında yeni bir uzlaşım modelinin, Basel 2'nin temelleri atıldı. Bu noktada hemen belirtmekte fayda var. Aslında Basel 2 yaşayan bir belge. Gelişmiş ülkelerde 2008'de uygulamaya geçmesi öngörülmüyor (BIS, 2006a).

Basel 2'nin dayandığı teorik temellere göre, 'saydamlık' sorunlarından kaynaklanan ve piyasaların arz ve talebi denge faiz seviyesinde temizleyememesine yol açan piyasa yetersizlikleri, bankaların raporlama, denetim ve risk kalemlerinin derecelendirilmesi ile halledilebilirdi.

Basel 2'nin dayandığı teorik temellere göre, 'saydamlık' sorunlarından kaynaklanan ve piyasaların arz ve talebi denge faiz seviyesinde temizleyememesine yol açan piyasa yetersizlikleri, bankaların raporlama, denetim ve risk kalemlerinin derecelendirilmesi ile halledilebilirdi.

bu risk türüne karşı yeterli sermaye bulunduracaklardı (Fama, 1980).

Basel 2 hassas risk ölçüm ve yönetimi metodlarına yer vererek yapılandıracaktı. Amaç bankaların etkin risk yönetimini ve piyasa disiplini geliştirmekti. Basel 2 böylece sağlam ve etkin bir bankacılık sistemi oluşturarak, finansal istikrara katkıda bulunacaktı. Basel 2 içinde sermaye yükümlülüğünün nasıl hesaplanacağı, maruz kalan risklerin nasıl yönetileceği, sermaye yeterliliğinin nasıl değerlendirileceği ve nasıl kamuya açıklanacağına ilişkin hükümler dahil edildi. Basel 2 ile risk aralı fiyatlama, derecelendirme sistemleri, beklenen/olağanüstü zarar yaklaşımı risk merkezli yapılanma gibi kavramlar analize taşınmaya başladı (BIS, 2006b).

Tüm bu çalışmaların bankaların risklerini en aza indirerek finansal piyasalardaki istikrarı geliştirmeyi amaçladığına şüphe yok ancak bu çalışmaların ne denli yeterli olacağı konusunda pek çok soru işareti bulunmakta. Bu soru işaretlerinin çoğu bankacılık ve finans teorisinde kullanılan yaklaşımlarla ilgili (Black ve Scholes 1973). Bugün bulunulan noktada pek çok ABD bankasının da Basel 2'nin uygulanabilirliği konusunda şüpheleri olduğu daha yüksek sesle ve daha sıklıkla dile getiriliyor.

basel 2 ve üç yapısal dayanağı

Bu amaca yönelik olarak Basel 2 düzenlemesi değişik risk türlerine yanıt veren üç yapısal blok (pillar) üzerine oturtuldu. Yani, asgari sermaye yükümlülüğünün belirlenmesinde üç tür risk göz önünde bulunduruluyordu. Bunlar, kredi, piyasa ve operasyonel riskti. Kredi riski banka müşterilerinin bankaya karşı olan yükümlülüklerini yerine getirmemeleri, bunun sonucunda da bankanın likidite sıkıntısına düşmesiyle ilgiliydi (Davis, 1993). Böylece Basel 2 ile borçlanma maliyetine göre borçlunun kredibilitesinin belirlenmesi önem kazandı (Swank Job, 1996). Piyasa riski piyasada gerçekleşebileceği tahmin edilen veri ve rakamların öngörülenlerin dışında gerçekleşmesi olarak tanımlandı. Piyasa riskinin oluşumunda kısa ve uzun vadeli faiz oranlarının, döviz kurunun ve menkul kıymetler borsasının belirleyici olduğu açık.

Öte yandan, piyasa riskinin mali veri ve tablolarının incelenmesi suretiyle tahmin edilmesi mümkün olmakla birlikte, kestirilmesi ve ne zaman ortaya çıkacağının net olarak bilinmesi mümkün değil. Basel 2'de de piyasa riski Basel 1'de olduğu gibi yerini muhafaza etmiştir. Operasyonel risk ise insan kaynaklı her türlü risk içerir. Daha açık ifadeyle banka çalışanlarının bilgi eksikliğinden ya da hatalı uygulamalarında oluşan risktir. Bu risk'e neden olanlar her düzeyde banka çalışanları ve banka müdürleridir. Bu risk

kapsamına sahtecilik ve mevzuata uymama riski de dahil edilebilir.

Basel 2 düzenlemesinde yer alan üç yapısal bloğu yakından incelemeye geri dönelim. Birinci yapısal blok da asgari sermaye yeterlilik oranının ölçülmesi bulunmaktadır. Sermaye gereksinimi bankaların aldığı veya alabileceği riskler dikkate alınarak hesaplanmaktadır. İkinci yapısal blok da otoritelerin denetim prensipleri ele alınmıştır. Bankaların sektör ve piyasa için risk oluşturmaması otoriteler tarafından inceleme kontrol ve denetime tabi tutularak sağlanacaktır. Üçüncü yapısal blok da ise piyasa disiplini incelenmiştir. Piyasa disiplini bankaya ait mali raporların açıklanması suretiyle sağlanacaktır. Böylece bankanın risk durumu taşıyıp taşımadığının denetim otoriteleri ve kamuoyu nezdinde daha kolay anlaşılabilir ve buna göre doğrudan veya dolaylı olarak bankanın pozisyon alması dayatılacaktır (BIS, 2006a; BIS, 2006b).

Basel 1'de yer almayan ikinci ve üçüncü yapısal bloklarının sermaye yeterliliği düzenlemesine eklenmesiyle Basel 2, risklerin daha duyarlı ölçülmesi, her bankanın risk profilinin ayrı ayrı tespiti, banka üst yönetiminin risk yönetimi sorumluluklarının artırılması ve finansal tabloların bankanın gerçek durumunu en iyi yansıtacak biçimde açıklanmasıyla birlikte finansal oyuncular arasındaki asimetrik bilginin minimize edilmesi, daha rekabetçi, sağlam ve istikrarlı bir finansal sektöre ulaşmayı hedeflemektedir.

Bu bağlamda birinci yapısal blok standart yaklaşım, basitleştirilmiş standart yaklaşım, temel ve içsel değerlendirme yaklaşımı olmak üzere çeşitli hesaplamalar getirmektedir. Kredi riskinin hesaplanması için basit, orta ve ileri olmak üzere gelişmişlik düzeyine göre farklı yaklaşımlar seçenek olarak sunulmuştur. Birinci yapısal blokta risk ağırlıklarının belirlenmesinde bağımsız kredi derecelendirme kuruluşları ile ihracat kredi kuruluşlarının verdiği notlar kullanılmaktadır. Basel 2'de değişen diğer unsur ise bazı konularda ulusal tercih seçeneğinin ve farklı opsiyonların kullanılmasının ülke otoritelerinin kararına bırakılmasıdır (BIS, 2006c). Derecelendirme de hangi şirketin notlarının kullanılacağı da ulusal otoritelerce belirlenecektir. Bu bağlamda Basel 2 ulusal otoritelere daha fazla hareket alanı bıraktığından, bu otoritelere daha fazla sorumluluk yüklemektedir. Ulusal otoriteler kendi ülke hazinelerine ilişkin kaynağı ve kendi ulusal para cinsinden olan riskler için daha düşük bir risk ağırlığı uygulayabilecektir. Yüksek risk sınıfına giren takipteki alacaklar ve diğer bazı varlıklara derecelendirme notlarından bağımsız standart risk ağırlıkları verilmiştir. Hesaplama yöntemleri gelişkin olan bankalar düzenleyici kurumun onayıyla pozisyonlarının gerektirdiği sermaye tutarını

Basel 2'de de piyasa riski Basel 1'de olduğu gibi yerini muhafaza etmiştir. Operasyonel risk ise insan kaynaklı her türlü risk içerir. Daha açık ifadeyle banka çalışanlarının bilgi eksikliğinden ya da hatalı uygulamaların da oluşan risktir.

kendi içsel risk tahmin modellerini kullanarak hesaplayabilme serbestisine sahiptirler.

İkinci yapısal bloktaki hususların çoğu bankaların risk yönetim yaklaşımlarının denetim otoriteleri tarafından denetlenmesi sürecidir. Bu blokta Banka ve Denetim Otoritesi'nin incelemesi için dört ana ilke belirlenmiştir. Birinci ilke, bankaların aldıkları risklere ve stratejilere uygun sermaye yeterliliğini değerlendirebilecekleri bir sürecin zorunluluğuna vurgu yapılmıştır. İkinci ilke denetim otoritesinin bankaların içsel sermaye yeterlilik değerlendirmeleri ve rasyolarına ilişkin uyumu gözden geçirmesini ve bankanın dahili sisteminin yetersiz bulunduğu durumlarda gerekli tedbirleri almasını işaret etmektedir. Bu gözden geçirme yerinde denetim, uzaktan gözetim, banka yönetimi ile görüşme bağımsız denetim raporlarını dikkate alma ve periyodik raporlama isteme gibi unsurlardan oluşmaktadır. Üçüncü ilkeye göre denetim otoritesi bankalardan gerekli gördüğü durumlarda asgari oranın üzerinde sermaye tutulmasını isteyebilecektir. Dördüncü ilke banka sermayesinin asgari tutarın altına düşmemesi için bankanın risk durumuna uygun tedbirlerin önceden alınmasının sağlanmasına ilişkindir. Bu kapsamda yoğun denetim-yakından izleme, kar payı dağıtımında kısıtlama, sermaye artırım planı veya acil sermaye arttırımı gibi tedbirler otorite tarafından talep edilebilir. Üçüncü ilke ifade edilen sermaye ekonomik sermayeyi işaret etmekte olup, denetim otoritesi yasal sermayenin üstünde olan bir ekonomik sermaye oranının tuturulmasını bankalardan isteyebilir.

Üçüncü yapısal blok ile piyasa disiplini adı altında önemli konularda kamuya açıklama yapılarak bankalar arasında karşılaştırma yapılabilmesi ve şeffaflığın sağlanması amaçlanmaktadır. Bu blokta sermaye yapısı, portföy yapısı ve riskler dikkate alınarak piyasa riski, menkul kıymetleştirme riski ve faiz riski gibi bileşenlerin açıklanması talep edilmektedir.

basel 2 ve bazı sorunlar

Basel 2'nin asimetrik enformasyon yüzünden ortaya çıkan maliyetlere (bir özvarlığın başka bir özvarlık haline dönüşürken oluşan maliyet) çare bulacağı iddia edilmektedir. Buna göre post-modernizmden beslenen ve onu besleyen hiçbir zaman ne anlama geldiği tam olarak açıklanamayan ama neo-klasik iktisadın ilk başlarda dışarda bıraktığı pek çok üst yapıya ait toplumsal kategoriyi analizine içine çekmeye yardımcı olan bir kavramı 'enformasyon' kavramını odağına taşımaktadır Basel 2. Bu kavram sayesinde beşeri sermaye eğitim toplumsal sermaye gibi muğlak kavramlar analize katılmakta örneğin yukarıda da bahsedildiği gibi bankaların insani hatalarından kaynaklanan operasyonel

risklerine karşı sermaye ayırması gerekliliği bankaların bütünlüklü riskliliğinin bir parçası olarak görülebilmektedir artık (Fine, 1998). Bankaların kendi haklarındaki bilgiyi açıklamak suretiyle şeffaflık yaratarak piyasa disiplinine katkı yapmaları denetim otoritelerinin saydamlığa vurgu yapmaları yani enformasyonla ilgili tüm düzenlemeler bankacılığın daha verimli ve etkin çalışmasının bir parçası haline gelmektedir böylece (Stiglitz, 1985). Basel 2 bu tür bir anlayıştan süzülen düzenlemeler sayesinde bankacılık sektörünün yeterli sermaye gerekliliği ölçümü yaparak karşılaşılabilecek risklere yanıt vereceğini ummaktadır. Kültür ve üst yapı maddesel alt yapısal olanın aleyhine ve ondan bağımsız olarak analizine içine çekilmektedir.

Bankaların büyüklükleri sektör payları özvarlık yapıları sanayi sermayesiyle ilişkileri kredi portföylerinin tarihsel ve toplumsal oluşumu gibi konulara pek fazla girilmemektedir. Enformasyonun bir toplumsal kategori olarak kendi içinde güç ilişkileri taşıdığını göz ardı edilmektedir (Aybar ve Lapavitsas, 2001). Şüphesiz Basel 2 bir önceki düzenlemeye özellikle enformasyon kavramını kullanarak pek çok toplumsal kategoriyi analize dahil etmekle ileri bir adım atmaktadır. İdeolojik tutkusu radikal ekonomi politiğin enine boyuna incelediği toplumsal kategorileri iktisadi analizin dışına sürmek olan ham neo-klasik iktisadın soğuk mantığına göre bir ilerlemedir bu. Ancak Basel 2 bankacılığın temelindeki pek çok sistemik kategoriyi dışarıda bırakarak bir yandan da bu düzenlemelerin yetersiz kalmasına zemin hazırlamaktadır.

Basel 2'de bankaların sermaye yeterliliğini risk yönetim sistemlerine göre oluşturmak aslında bankaların sorumluluğuna bırakılmıştır. Denetim otoritelerine bu oluşumları teşvik etmek görevi verilmiştir. Sermaye yeterliliğini hesaplamak için kullanılacak yöntemler bankaların büyüklükleri ile de ilişkilendirilmiştir. Örneğin sadece ulusal düzeyde faaliyet yürüten bir bankanın sermaye yeterliliği hesaplama yöntemi uluslararası düzeyde faaliyet yürüten bir bankanınkinden farklı olacaktır. Gelişmiş ve büyük ölçekli bankalar ticari temelde sermaye yeterliliği hesaplama modellerini kullanabilecekken daha küçük ölçekli bankalar kanaate dayalı değerlendirme modellerini kullanacaklardır. Böylece piyasaların tam şeffaf ve etkin olmasını hedefleyen üçüncü blok kanaate dayalı bir hesaplama yöntemi kullanan küçük bankalar aleyhine bir durum ortaya çıkartmaktadır (BIS, 2006d).

Basel 2'de denetçi otorite banka yöneticileri ile karşılıklı bilgi alışverişinde bulunmaktadır. Ancak banka yöneticisinin bir piyasa oyuncusu olarak denetleyici otoriteyle hangi ölçüde ve hangi doğrulukta bilgi paylaşımı yapacağını bilmek sorundur. Bilindiği gibi banka sahipleri ile

Gelişmiş ve büyük ölçekli bankalar ticari temelde sermaye yeterliliği hesaplama modellerini kullanabilecekken daha küçük ölçekli bankalar kanaate dayalı değerlendirme modellerini kullanacaklardır.

banka yöneticileri arasında çıkar çatışması bulunmaktadır. Banka sahipleri hisseleri için yüksek getiri elde etmek isterken banka yönetimi konusunda tam anlamıyla bilgi sahibi olamazlar. Banka yöneticileri ise banka hakkında stratejik bilgiye sahiptirler. Bunun karşılığında banka müdürü yüksek maaş, yüksek ikramiye ve diğer türde bonus almayı hedefler. Denetim otoritesi sermaye yeterliliğini karşılayacak rasyoları bu bilgiye sahip banka yöneticisinden alacaktır. Banka müdürlerinin ne tür bilgiyi denetim otoritesiyle paylaşacağı belirsizdir. Bu da Basel 2 yöntemleri için önemli bir sorundur.

Basel 2'nin karşılaştığı temel sorunlardan biri de kredi riski, piyasa riski ve operasyonel riskleri eşzamanlı ve yüzde yüz gerçeğe uygun olarak hesaplamak sorunudur (Rochet, 2003). Birbirlerinden etkilenen, son derece değişken ve dinamik olan bu riskleri gerçeğe yakın bir şekilde eşanlı olarak hesaplamak güçtür. Bir banka için kredi ve operasyonel risk kendi işlemlerinden kaynaklandığı için bunların hesaplanması ve bunlara karşı tedbir alınması daha kolaydır. Ancak bu bankanın kendi kontrolü dışında gelişen piyasa riskinin hesaplanması için kolay değildir. Piyasalar güç ilişkilerinden ve siyasi kayırmacılıktan bağımsız oluşumlar değildir. Özellikle uluslararası piyasalarda da faaliyet gösteren bankaların piyasa ve kredi risklerinin tespiti epey zor olacaktır. Bu durum ülke içindeki piyasa riskine ek olarak bankanın ilişkide bulunduğu başka piyasaların ve ülke risklerinin de hesaba katılmasını gerektirecektir. Bu üç risk tipi kendi içlerinde sürekli değişken bir yapıya sahip oldukları için hepsinin bir arada net olarak gerçekçi bir hesabını yapmak güçtür.

sonuç

Yapısal bloklar teknik anlamda ne kadar mükemmel olurlarsa olsunlar, farklı ülkelerin finansal sistemlerine uygulanması durumunda birçok özel problem ile karşılaşılması sürpriz ol-

mayacaktır. Dayanakların birbirleri ile eşanlı hesaplanamıyor olması sorunu dayanakların tek tek kendilerinden değil bunların uygulanacağı piyasaları kendilerine özgü koşullarından kaynaklanmaktadır. Finansal yapıların yetersiz kaldığı, toplumsal farklılıkların olduğu bir ortamda bu standartların uygulanmaya çalışılması, yapısal blokların sermaye yeterliliği hesaplanmasındaki etkilerini zayıf ve başarısız kılacaktır. Piyasalar ve bankalar için yeknesak politikalar geliştirip denetim otoritelerinin daha etkin olmasını sağlamak aslında finansal sistemin daha iyi kontrol edilmesini amaçlamaktadır. Ulaşının eriştiği bu aşamada dayanakların teknik uygulama düzeyi sermaye yeterliliği hesaplanmasında yetersizdir.

Türkiye'nin AB'ye tam üyelik için aday olması, dış ekonomik ilişkilerin büyük kısmının AB ülkeleri ile yapılması, Basel 2 kurallarının ülke koşullarına göre ayarlanmasını, geliştirilmesini ve dünya ile entegre olacak standarda ulaştırılmasını zorunlu kılmaktadır. Öte yandan, Basel 2, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için büyük öneme sahip olan KOBİ'leri dezavantajlı duruma getirmektedir. KOBİ'lerin muhasebe kayıtları büyük işletmelere göre daha zayıftır. Derecelendirmeye giren KOBİ'ler yüksek risk kategorisine dahil olacaklar yatırım finansmanları pahalılaşacak ve kredilere ulaşmaları güçleşecektir (Uz et al, 2003). Böylece, Basel 2'nin Türkiye'de uygulanması zaten finansman sıkıntısı çeken bankaların daha fazla sermaye bulundurmalarını gerektirecektir. Kredi vermede seçici olunacağı ve kayıtlı veriler dikkate alınacağı için müşteri potansiyelinde azalma olacak ve eğitilmiş işgücüne daha fazla ihtiyaç duyulacaktır. Kurumsal yapılanması sağlam, risk alanlarını iyi tespit eden, iç denetim ve kontrolü sağlayan, risk yönetim sürecini doğru uygulayan ve iyi eğitilmiş personele sahip olan bankalar Basel 2'ye daha çabuk uyum gösterecek ve kazanımlarını daha kısa sürede elde edeceklerdir.

**Yapısal bloklar
teknik anlamda
ne kadar
mükemmel
olurlarsa
olsunlar, farklı
ülkelerin
finansal
sistemlerine
uygulanması
durumunda
birçok özel
problem ile
karşılaşılması
sürpriz
olmayacaktır.**

kaynakça:

Akerlof G. (1970) "The Market For 'Lemons', Qualitative Uncertainty and Market Mechanism", *Quarterly Journal of Economics*, No. 89, (August 1970).

Aybar, S. and Lapavitsas, C. (2001). "Financial System Design and the Post-Washington

Consensus". In B. Fine, C. Lapavitsas and J. Pincus (eds.) *Neither Washington Nor Post-Washington Consensus: Development Policy at the Crossroads*. London: Routledge.

Bhattacharya Sudipto and Anjan V. Thakor (1993) "Contemporary Banking Theory", *Journal of Financial Intermediation*, Vol. 3, pp: 2-50.

BIS (2006a) Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: A Revised Framework - Comprehensive Version, <http://www.bis.org/publ/bcbs128.htm>

BIS (2006b) Report on International Developments in Banking Supervision, <http://www.bis.org/publ/bcbs132.pdf>

BIS (2006c), Sound Credit Risk Assessment and Valuation for Loans, <http://www.bis.org/publ/bcbs126.pdf>

BIS (2006d) Home-Host Information Sharing for Effective Basel 2 Implementation, <http://www.bis.org/publ/bcbs125.htm>.

Black, F. and M. Scholes (1973) "The Pricing of Options and Corporate Liabilities", *Journal of Political Economy*, Vol. 81, No. 3, pp: 637-654.

Capoglu, G. The Effect of Financial Liberalisation on the Efficiency of the Turkish

Financial System: 1980-88, mimeographed, Ankara: Bilkent University, undated.

Davis (1993) "Bank Credit Risk", London: Bank of England, Working Paper Series; No. 8.

Diamond W, Douglas and Dybvig, H, Philip (1983) "Bank Runs, Deposit Insurance, and Liquidity", *Journal of Political Economy*, No. 91(3).

Diamond, W, Douglas (1984) "Financial Intermediation and Delegated Monitoring", *Review of Economic Studies*, Vol. 51 (July), pp: 393-414.

Fama F. Eugene (1980) "Banking in the Theory of Finance" *Journal of Monetary Economics*, No. 6, North Holland Publishing Co., pp: 39-57.

Fine Ben (1998), *Endogenous Growth Theory: A Critical Assessment*, SOAS Working Paper Series, No. 80.

Heffernan Shelagh (1996) *Modern Banking in Theory and Practice*, Chichester, England: Wiley.

Jensen, Michael, C and William H, Meckling (1976) "Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs, and Ownership Structure", *Journal of Financial Economics* No. 3, (October 1976), pp: 305-60.

Leland H. E. and D. H. Pyle (1977) "Informational Asymmetries, Financial Structure, and Financial Intermediation", *Journal of Finance*, No. 32(2), (May 1977).

Ramakrishnan A. and A. Thakor (1983) "Information Reliability and a Theory of Financial Intermediation" Working Paper, Indiana University.

Reha Uz et al (2004) Risk Yönetimi ve Basel 2'nin KOBİ'lere Etkileri, Türkiye Bankalar Birliği Basel 2 Yönlendirme Komitesi No 228.

Rochet (2003) Rebalancing the Three Pillars of Basel 2, <http://idei.fr/doc/wp/2003/rebalancing.pdf>.

Stiglitz, Joseph E, and Andrew Weiss (1981) "Credit Rationing in Markets with Imperfect Information", *American Economic Review*, No. 71, (June 1981), pp: 393-410.

Stiglitz, Joseph, E (1985) "Credit Markets and the Control of Capital", *Journal of Money, Credit, and Banking*, Vol. 17, No. 2 (May).

Swank Job (1996) "Theories of the Banking Firms: A Review of the Literature", *Bulletin of Economic Research*, Vol. 48, No. 3, pp: 173-207.

Villanueva, D and A Mirakhor (1990) "Strategies for Financial Reforms: Interest Rate Policies, Stabilisation and Bank Supervision in Developing Countries" *IMF Staff Papers*, Vol. 37, pp: 509-536.

döviz krizi mi yoksa basit bir dalgalanma mı?

İktisat literatüründe döviz krizlerinin, herhangi bir yöntemle reel değerinden saptırılan kurlar olmadan gerçekleşmeyeceği yönünde yaygın bir görüş hakimdir. Sabit kur rejimi veya yönetimli dalgalanma gibi bir yöntemle reel değerinden saptırılan kurlar belli bir süreden sonra keskin bir hareketle olması gereken değere veya daha yüksek bir değere doğru ilerler. Türkiye, Şubat 2001'den itibaren uyguladığı serbest kur rejimine rağmen Nisan 2006'da sert bir kur değişikliği ile karşılaşmıştır. Bu çalışma da, sözü geçen keskin sıçramanın bir döviz krizi olup olmadığı incelenmiştir.

Döviz krizleri ile ilgili çalışmaların geçmişi 1900'li yılların başlarına dayansa da, literatürde P. Krugman'ın 1979 makalesi başlangıç olarak kabul edilmektedir. 1978'de A. Salant ve D. Henderson'un altın piyasalarını ele alarak yaptıkları bir çalışmanın sonuçları, Krugman'ın modelinin temelini oluşturmuştur. Salant ve Henderson, başta altın piyasası olmak üzere tüketilebilir mallar için bir tavan fiyatı uygulamasının sürdürülebilir olmadığını öne sürmekteydiler.¹ Bu çalışmada, altın fiyatının sabitlenmesi için, devletin elinde belli bir altın stokunun olması gerektiği belirtilmektedir. Spekülatif atağın ise, spekülatörlerin tavan fiyatın korunamayacağını hissettikleri zaman başlayacağı öne sürülmektedir.

Krugman, döviz kurunun sabitlendiği bir ekonomide de benzer bir durumun söz konusu olacağını iddia etmektedir. Öncelikle, kurun sabitlenmesi için Merkez Bankası'nın belli bir miktar döviz stokuna sahip olması gerekmektedir. Modelin ikinci özelliği ise, bir bütçe açığının varlığıdır. Bu açığın para basarak kapatılması da, önemli bir diğer varsayımdır. Bu varsayımın doğuracağı en önemli sonuç, para piyasası dengesinin bozulmasıdır.

Modelde, para arzının para talebinin üzerine çıkması ile spekülatörlerin döviz talebi artmaktadır. Kurun esnek olduğu bir ekonomide bu durum, döviz kurunun yükselmesi ile sonuçlanır. Fakat kurun sabitlendiği bir ülkede, Merkez Bankası'nın talebi karşılamak için döviz satması gerekir. Bu da, rezervlerin azalması sonucunu doğurmaktadır. Sabit kur rejimi altında para arzı arttıkça döviz rezervleri erimektedir.

Spekülatörler, sürekli artan para arzının kur üzerinde baskı yapacağını ve kur politikasının uzun süre sürdürülebilir olmadığını bilmektedirler. Bu model de, döviz krizleri ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişki kopuktur. Modelde,

bütçe açıklarının monetizasyonu, sabit kur politikasının sürdürülememesinin temel nedeni olarak ön plana çıkmaktadır.

Krugman'a göre, spekülatörler mükemmel öngörüye sahiptir (rasyonel beklentiler benzer bir varsayım). Dolayısıyla spekülatörler, kur politikasının sürdürülebilir olmadığını bilmektedirler. Bu aşamada krizin nasıl gerçekleştiği sorusu gündeme gelmektedir. Krugman, spekülatörlerin, Merkez Bankası'nın kuru korumaya yeterli rezervinin kalmadığına inanması ile spekülatif atağın başlayacağını ve kur askı politikasının sona ereceğini öne sürmektedir.

Krugman'ın bu çalışmasının ardından benzer varsayımlar ile benzer sonuçlar üreten birçok çalışma yapılmıştır. Birinci nesil modeller olarak adlandırılan bu modellerin en önemlilerinden biride Flood ve Garber'in 1984 çalışmasıdır.²

Birinci nesil modeller, Meksika 1994 krizi gibi krizleri açıklamakta başarılı olurken, 1992 ERM (Exchange Rate Mechanism) krizi tarzındaki krizleri açıklayamamaktadırlar. İkinci nesil modeller, kuru sabit tutma ile bazı önemli ekonomik büyüklüklerin değişmesi sonucu, politikacıların, yeterli miktarda döviz rezervinin bulunduğu durumlarda dahi, spekülatif atağa karşı koyulmamasını ve kurun serbest bırakılmasını tercih edebileceklerini vurgulamaktadır. Bir başka ifadeyle, bu modellerde, krizin politik bir tercih olduğu öne sürülmektedir.

İkinci nesil modellerde çoklu denge (multiple equilibrium) söz konusudur. Bu modellerin öncüsü, Maurice Obstfeld'in 1994 yılındaki çalışmasıdır.³ Merkez Bankası'nın çok sağlam bir rezerv yapısına sahip olduğu durumda bile, döviz kurunu sabitlemenin, ekonomideki birçok değişken üzerinde olumsuz etkisi söz konusu olacaktır.

Sabit kur politikasının en önemli etkilerinden biri, reel faiz oranlarının yükselmesidir. Reel faiz oranlarının uzun süre yüksek kalması ile iktisadi büyüme oranları hızla düşer ve işsizlik artar. Bu, politikacıların sürdürmeyi arzu etmedikleri bir durumdur. Bir taraftan kur istikrarı sağlanırken, diğer taraftan birçok önemli ekonomik değişken kötüleşmektedir. ERM krizinde de, bu tarz bir politik tercihin sonucunda, kurun serbest bırakılması söz konusu olmuştur. F. Ozkan ve A. Sutherland, ERM krizinde Almanya'daki yüksek faiz oranlarının, diğer ERM üyesi ülkelere resesyona girmesinde önemli bir rol oynadığını belirtmektedirler.⁴

İkinci nesil modellerde, işsizlik ve küçülme-

Gökhan Karabulut*

Sabit kur politikasının en önemli etkilerinden biri, reel faiz oranlarının yükselmesidir. Reel faiz oranlarının uzun süre yüksek kalması ile iktisadi büyüme oranları hızla düşer ve işsizlik artar.

* İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Yrd. Doç. Dr.

nin, hükümetler üzerinde büyük bir baskı yarattığı ve döviz rezervleri kuru korumaya yeterli olduğu halde, bir spekülasyon atakla serbest kur rejimine geçildiği savunulmaktadır. Bu durum, hükümetlerin tercihinin işsizliği ve cari işlemler açığını azaltmak ve büyümeyi arttırmaktan yana kullanmasından kaynaklanmaktadır. Şüphesiz, ikinci nesil modeller, gelişmekte olan ülkelerin yaşadıkları krizleri açıklamaktan çok uzaktır. Gelişmekte olan ülkelerde kurun sabitlenmesi ile yüksek bir büyüme hızı yakalanabilir. Bu durumun en önemli nedeni, ithal girdilere bağlı bir sanayi yapısının varlığıdır. Bir başka ifadeyle, ithal girdilerin nispi olarak ucuzlamasıyla, yatırımlarda hızlanabilir.

1997 Asya krizi ile birlikte, birinci ve ikinci nesil modellerin öngörülerinin, bu tarz bir krizi açıklamaktan uzak olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, bu modeller 2001 Türkiye krizini de açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Türkiye 2001 şubatına kadar uyguladığı istikrar programında sürünen askı (crawling peg) politikası ile döviz kurunu nominal çıpa olarak kullanarak enflasyonu aşağıya çekmeyi hedeflemiş, ancak 2000 kasım ve 2001 şubat aylarında yaşadığı iki spekülasyon atakla bu politikayı sürdürmemiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde, bu kriz ayrıntılı olarak incelenecektir.

Buraya kadar yaşananlar, birinci nesil modellerin öngörülerine uygun bir biçimde geliyor gibi görünse de, çok önemli bir nokta, birinci nesil modellerin Türkiye krizini açıklayamadığını göstermektedir. Krugman'ın modelinin aksine, Türkiye bütçe açıklarının monetizasyonu nedeniyle bir spekülasyon atak yaşamamıştır. İç varlıkların sabitlenme politikasındaki başan, sistemin çökmesinin, sürekli artan para arzı gibi bir nedenden kaynaklanmadığını göstermektedir. Gerek Güneydoğu Asya'da, gerekse Türkiye'de yaşanan krizlerin politik bir tercih sonucunda gerçekleşmemiş olması, ikinci nesil modellerin de, bu krizleri açıklamakta yetersiz kaldığını göstermektedir. Sabitlenen kurların faizler üzerinde büyük bir baskı yarattığı da söylenemez. Dolayısıyla, bu ülkelerin döviz kurunun sabitlenmesi ile işsizlik arasında bir ikilem yaşamaları da söz konusu değildir. Bu tarz krizleri açıklamaya yönelik modellere, üçüncü nesil modeller denilmektedir.

Üçüncü nesil modellerde, döviz krizi sürecindeki temel problem olarak, bankacılık sisteminin sorunları görülmektedir.⁵ Bu süreçte, ahlaki risk problemlerini arttıran temel neden ise, bankaların döviz cinsinden aşırı borçlanmasıdır (overlending). Kamunun açık ve zımni kurtarma garantileri de (bailout guarantees), aşırı borçlanma olgusunu ve banka bilançolarındaki kötüleşmeyi arttırmaktadır.

Literatüre bakıldığında, bu sorunları temel alan modellerin başında McKinnon ve Pill'in aşırı

borçlanma üzerinde duran çalışmaları (1996)⁶, Krugman'ın (1998)⁷, Corsetti, Pesenti ve Roubini (1998)⁸ zımni garantiler ve ahlaki risk üzerinde duran makaleleri gelmektedir. Yine Chang ve Velasco'nun (1998)⁹, Diamond ve Dybvig'in (1983)¹⁰ banka tahaccümleri (bank runs) üzerine yaptıkları meşhur çalışmaya dayanan ve uluslararası yatırımcıların kötümser beklentilerinin finansal kırılganlığı artırarak nasıl krize yol açtığını inceleyen makaleleri de, bu nesil modellerin öncüleri arasında sayılabilir.

Dolayısıyla üçüncü nesil modellerin asimetrik enformasyon ve ahlaki risk gibi kavramlarla çalışan yeni Keynesci ve post Keynesci finansal kriz modelleri ile bağlantılı olduğu görülmektedir. Bu nedenle, kısaca bu modellere değinmek gerekmektedir.

Yeni Keynesci iktisatçılar, G. Akerlof'un finansal piyasaların etkin işlemediğinin nedeni olarak sunduğu asimetrik enformasyon problemi temel alarak, finansal kriz olgusunu açıklamaya çalışmaktadırlar. Bu okul, Keynes'in de, bankaların yatırım miktarı ve para arzını kontrol edebilme özelliklerinin bazı zamanlarda değiştiğini ve bu durumun kredi tayınlaması olgusuna yol açacağını öne sürdüğünü iddia etmektedir.

G. Akerlof, Amerikan argosunda ikinci el arabaların kötü durumda olanları için kullanılan "limon" kelimesine atf yaparak limon problemi olarak adlandırdığı¹¹ olgunun, finansal piyasaların etkin işlemediğini açıklamaya yönelik olarak da kullanılabileceğini öne sürmüştür. Akerlof, karşılıklı akıit gerçekleşen ve akde söz konusu olan mal ve hizmetlerin niteliğinin en azından bir tarafça tam olarak bilinmediği durumda, söz konusu piyasanın etkin olarak işleyemeyeceğini belirtmektedir.

Amerikan ikinci el araba piyasasında, alıcıların, arabaların durumunu, satıcılar kadar iyi bilmemesi, satın almak istedikleri bir arabaya ortalama bir fiyat verme sonucunu doğurmaktadır. Bu fiyattan, arabaları iyi durumdaki satıcılar, satış işlemini gerçekleştirmek istemeyeceğinden, piyasada kötü arabaların satılma ihtimali yükselecektir.

Asimetrik enformasyon olgusu, finansal piyasalarda da benzer bir soruna yol açmaktadır. Bankalar, verdikleri kredilerin geri dönme olasılığını, kredi talep edenler kadar iyi bilmemektedirler. Bu durumda, asimetrik enformasyon probleminin, kredi piyasaları için de geçerli olduğu söylenebilir. Şüphesiz, yoğun gözetim (monitoring) ve bilançoların iyi değerlendirilmesi gibi yöntemlerle, bu problem minimize edilebilirse de, asimetrik enformasyonun tamamen ortadan kaldırılması mümkün değildir. Ayrıca, bu gözetim yöntemleri, bankalara yüksek maliyetler yüklediğinden, bankalar bu yöntemleri etkin bir şekilde kullanamamaktadırlar.

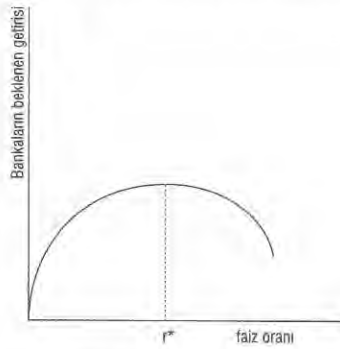
1997 Asya krizi ile birlikte, birinci ve ikinci nesil modellerin öngörülerinin, bu tarz bir krizi açıklamaktan uzak olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, bu modeller 2001 Türkiye krizini de açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Bankaların kredi riskini değerlendirmede kullanabileceği önemli göstergelerden biri de, kredi talep edenin ödemeye hazır olduğu faiz oranıdır. Bu oran arttıkça kredinin geri dönme olasılığı azalmaktadır. Yüksek faizi karşılamak, genellikle daha riskli yatırımlarla mümkün olmaktadır.

Yüksek faiz düzeylerinde, piyasada ahlaki riski (moral hazard) yüksek müşteriler kalır. Ahlaki risk, borç alanın borcu ödemesini zorlaştıracak her türlü faaliyet olarak tanımlanabilir. Faiz oranları yükseldikçe, piyasadaki ahlaki riski düşmüş müşterilerin çekilmesi olgusu ise ters seçim (adverse selection) olarak adlandırılmaktadır.

Kredi piyasalarında asimetrik enformasyonun yol açtığı bu iki temel problem (ahlaki risk ve ters seçim), yüksek faiz oranlarında kredi piyasalarının işlevini yerine getirememesine neden olmaktadır. Yeni Keynesci görüşe göre, bankaların beklenen getirisi, faiz oranından daha artmakta belli bir faiz oranından sonra ise azalmaktadır. Şekil 1, bu durumu göstermektedir.¹²

Şekil 1: Faiz Oranı ve Beklenen Getiri

r^* noktasına kadar faiz artışı bankaların getirisini arttırmaktadır. Fakat r^* noktasından sonra, faiz artışı, ters seçim nedeniyle bankaların getirisinde düşüşe yol açmaktadır. Dolayısıyla, faizlerin r^* noktası üzerine çıkması durumunda, bankaların kredi vermesi rasyonel olmaktan çıkmaktadır. Kredi arzının bu şekilde sınırlandırılması veya tamamen ortadan kalkması olgusu, kredi tayinlaması olarak adlandırılmaktadır.

Kredi tayinlaması ile birlikte, bir yandan yatırımlar durmakta, diğer yandan da borçlarını yenilemesi gereken veya kısa süreli likidite sıkışıklığı yaşayıp işletme sermayesine ihtiyaç duyan işletmelerin durumu, daha da kötüleşmektedir. Bu işletmelerin iflaslarıyla birlikte, problemlili bilançolara sahip olan bankalar, geri ödenmeyen krediler nedeniyle likiditelerini yitirirler. Bu durum, kredi arzının ve para arzının bir kez daha daralması sonucunu doğurmaktadır.

Yeni Keynesçiler, finansal krizlere karşı ilk önlem olarak para politikasını ele almaktadırlar.

Para arzının artırılması, faiz oranlarını düşürerek ahlaki risk ve ters seçim problemlerini azaltmaktadır. Ayrıca, düşük faiz oranları, sadece kredi arzını değil, kredi talebini de uyarak yatırımları artırmaktadır.

Genişleyen para arzının bir diğer etkisi de işletmelerin net değerlerini yükseltmesi yoluyla gerçekleşmektedir. Net değerleri yükselen işletmelerin, risk alma istekleri de, dolayısıyla ahlaki riski de düşmektedir.¹³ Yeni Keynesçilerin alternatif bir önerisi de, faiz tavanı uygulamasıdır. Ama her ne kadar Stiglitz ve Weiss gibi bazı Yeni Keynesci iktisatçılar böyle bir öneri getirirlerse de, Yeni Keynesci okuldaki hakim görüşün bu olduğu söylenemez.¹⁴ Asimetrik enformasyonu azaltmak amacıyla enformasyon akışına kamu müdahalesi de, Yeni Keynesci okulun finansal krizlere karşı öne sürdükleri önlemler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, bankaların ve işletmelerin profesyonel denetime tabi tutulup bilançolarının daha sık yayınlanması ve yanlış bilgi aktarımlarına uygulanan cezai yaptırımların ağırlaştırılması, asimetrik enformasyonu azaltacaktır.¹⁵

Post Keynesci teoride de, finansal krizleri açıklamak için, Yeni Keynesçilerin kullandığı asimetrik enformasyon, ahlaki risk ve ters seçim gibi kavramlar kullanılmaktadır. Bu benzer kavramların kullanılmasına rağmen, iki okulun finansal kriz teorileri önemli farklılıklar içermektedir. Bu farklı bakış açısı, finansal kırılganlık teorisi, para arzının içselliği (endojenliği) gibi teorilerle şekillenmektedir. Ayrıca, bu teoride, Yeni Keynesci borç veren riskinin yanı sıra, borç alan riski de göz önünde bulundurulmaktadır.

H. Minsky finans dışı kuruluşları üçe ayırmaktadır: Hedge, spekülasyon ve ponzi birimler. Bu ayırım, işletmelerin finansman yöntemlerine dayanarak yapılmaktadır. Bu yöntemlerden ilki Hedge finansmandır. İşletmenin nakit akımları, her dönemde anapara ve faiz ödeme yükümlülüklerini aşıyorsa, hedge finansman söz konusudur.¹⁶ Bu durumda, işletmenin ödeyebilirliği her faiz düzeyinde ayındır ve faizler ne kadar yükselirse yükselsin işletme ödeme gücüne düşmez.

Spekülasyon biriminde ise, bazı zamanlarda nakit çıkışı, nakit girişini aşmaktadır. İşletme, uzun vadeli yatırımlara girişmiştir. Dolayısıyla, hedge birimden farklı olarak spekülasyon birimin bugünkü değeri, her faiz oranında pozitif değildir. Ponzi biriminde ise, nakit akımları, anapara ve faiz ödemelerinden çoğu zaman daha büyüktür. İşletme borçlarını ödemek için sürekli borçlanmak zorunda kalmaktadır.¹⁷

Post Keynesçilere göre finansal zorlukların ne zaman krize dönüşeceği, piyasada şekillenen bu borç yapısıyla yakından ilişkilidir. Konjonktürün genişleme dönemlerinde, artan karlar ve

Post Keynesçilere göre finansal zorlukların ne zaman krize dönüşeceği, piyasada şekillenen bu borç yapısıyla yakından ilişkilidir.

iyimser beklentiler ile birlikte yatırımlar da hızla artmaktadır. Yatırımlardaki artış, para arzının içselliği varsayımı nedeniyle para politikaları ile yavaşlatılamaz. Kindleberger, bu aşamayı "euphoria" olarak adlandırmaktadır.¹⁸

Konjonktürün genişlemesi, tam istihdam sınırına dayanılması ile durmaktadır. Fakat, spekülasyon ve borçluluk devam etmektedir. Büyük bir spekülâtörün kar realizasyonuna gitmesi ile birlikte konjonktürün aşağıya dönüşü başlar. Aşağıya dönüşle birlikte faiz oranları hızla artar. Faizlerin artması, bir taraftan asimetrik enformasyon nedeni ile ahlaki risk ve ters seçim problemlerini kötüleştirirken, diğer taraftan da spekülâtif ve ponzi birimlerin iflası başlar. Kredi tayinlaması ile birlikte, iflaslar daha da hızlanır.

Bu süreçte, Yeni Keynesci teoride bir farklı nokta da borç alan riskidir. Ayrıca, borç alan riski ve borç veren riskinin olasılık hesaplarına sokulmaması bir diğer farklılık olarak göze çarpmaktadır. İşletmeler, yatırımlarını öncelikle kendi öz kaynakları ile yaparlar. Dolayısıyla, kendi kaynaklarını da riske ederler. Bunun yanı sıra, aldıkları kredi miktarlarının artması, işletmelerin faiz dalgalanmalarına karşı duyarlılığını da artırmakta ve kendi öz kaynakları daha fazla risk altına girmektedir. Bu durumda, faiz oranlarının çok hızlı yükselmesi, sadece kredi arzını değil, kredi talebini de hızla daraltmaktadır. Bu daralma, borç alan riski kanalıyla olmaktadır.

Burada, Post Keynesci finansal kriz teorisinin arka planındaki bir teoriden daha bahsetmek yerinde olacaktır. Post Keynescilere göre para arzı, Merkez Bankası tarafından değil, kredi talebi tarafından belirlenmektedir. Eğer piyasada geleceğe yönelik olumlu beklentiler hâkimse, kredi talebi artacaktır. Bu artan talebi karşılamak isteyen bankalar, Merkez Bankası'ndan ek kaynak talebinde bulunacaklardır. Bu durumda, para arzını arttırmak istemeyen bir Merkez Bankası faiz oranlarını yükseltecektir.

Bu noktada, Merkez Bankalarının iki önemli işlevinin geliştiği görülmektedir: Finansal piyasalarda istikrar sağlamak ve para arzını kontrol etmek. Para arzını kontrol etmek amacıyla yükselen faizler, asimetrik enformasyonun var olduğu bir ortamda kredi piyasalarının çökmesine neden olabilir. Dolayısıyla, Post Keynesci teoride Merkez Bankalarının kontrolü, paranın miktarı değil, fiyatı üstündedir.¹⁹

Post Keynesci teoride, para arzının içselliğine iki tür yaklaşımdan söz edilebilir. Bunlardan ilki olan intibakçı endojenliğe göre, Merkez Bankalarının para arzı üzerinde hiçbir kontrolü yoktur. Para arzı tamamen piyasalar tarafından belirlenir. Yapısalcı endojenliğe ise piyasadaki para miktarı, piyasalar ve Merkez Bankası tarafından karşılıklı olarak belirlenmektedir. Her iki du-

rum da, konjonktürün genişleme dönemlerinde "euphoria" borçluluk ve yatırım artışının, para politikaları ile neden engellenemediğini açıklamaktadır.

Kindleberger'in konjonktürün hızla genişlediği "euphoria" aşamasının aşırı borçlanma ile sonuçlanacağını öne sürdüğüne değinilmişti. Üçüncü nesil modellerin en önemli özelliklerinden biri, bu aşırı borçlanma olgusunu kullanmalarıdır.²⁰ Aşırı borçlanmada, mevduat sigortaları gibi açık veya zımni kurtarma garantileri de önemli rol oynamaktadır. Bir başka ifadeyle, bankalar, iç piyasada artan kredi talebini karşılamak için, bu garantilere de güvenerek dış borçlanma yapmaktalar ve iç piyasada artan borçluluğu desteklemektedirler.

Bu arada artan borçlanmayla birlikte ahlaki riskte artmaktadır. Çünkü kredi talebindeki hızlı artış, faiz oranlarını da yükseltmektedir. Bankalar, kur garantileme (hedging) aracını kullanmadan, döviz cinsinden hızla borçlanarak, yüklenedikleri riskleri mevduat sigortası veya zımni kurtarma garantisi yoluyla devlet bütçesine aktarmaktadırlar.²¹

Üçüncü nesil modellerde iki tür ahlaki risk söz konusudur. Bunlardan ilki, bankaların bu garantilere güvenerek, kur garantilemeye gitmeden borçlanmasıdır. İkincisi ise iç piyasada, borçluluk ve faiz oranlarının yükselmesi ile artan ahlaki risktir. Krugman'ın 1999 çalışması, üçüncü nesil modellerin önemli bir örneğini teşkil etmektedir. Bu nedenle, bu model burada kısaca incelenecektir. Bu makalede Krugman, basit bir Mundell-Fleming Modeli kullanmaktadır.

İlk denklemde toplam talep, reel gelire ve faiz oranlarına bağlı bir iç talep ve reel döviz kuruna bağlı net ihracatın fonksiyonudur (denklem 1).

$$Y = D(y, i) + NX(e^*/p) \dots\dots\dots (1)$$

Para talebi ise 2 no'lu denklemde ele alınmaktadır.

$$M/p = L(y, i) \dots\dots\dots (2)$$

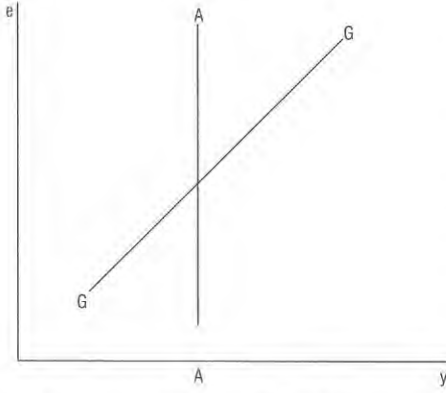
Reel para talebi, reel gelir ve faizin bir fonksiyonudur. Son olarak yatırımcıların risk almadığı ve döviz kuru ile ilgili beklentilerinin, kurun değişmeyeceği yönünde olduğu belirtilen modelde faiz arbitraj denklemi şöyledir.²³

$$i = i^* \dots\dots\dots (3)$$

Bu yapı eşanlı olarak y ve e'yi belirlemektedir. Şekil 2, bu süreci göstermektedir.

Merkez Bankalarının iki önemli işlevinin geliştiği görülmektedir: Finansal piyasalarda istikrar sağlamak ve para arzını kontrol etmek.

Şekil 2: Üçüncü Nesil Modeller I

Kaynak: P. Krugman, Balance Sheets The Transfer Problem and Financial Crises, mimeo, MIT, 1999.

Şekil 2'deki AA eğrisi, para arzının değişmediği durumda iç ve dış faizlerin eşit olduğu noktaları göstermektedir. GG eğrisi ise, döviz kuru değıştikçe gelirin nasıl değıştiğini göstermektedir. GG eğrisi pozitif eğimlidir. Çünkü kurun artması ihracat kanalıyla geliri artırmaktadır. Bu aşamada, kur yükselmesinin güçlü bilanço etkilerini, yani birçok işletmenin yüksek finansal kaldıraçla çalıştığı ve yüksek döviz borcunun söz konusu olduğu farklı bir durum ele alınırsa, toplam talep denklemi şu şekilde değışir.

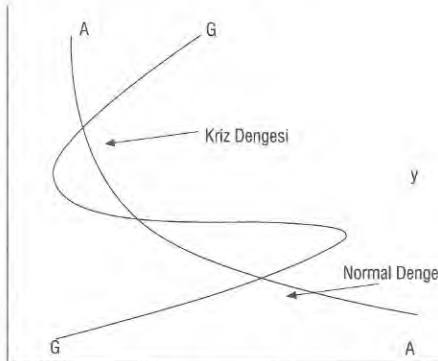
$$y = D(y, i, ep^*/p) + NX(ep^*/p, y) \dots\dots\dots (4)$$

Merkez Bankası'nın döviz kurundaki istikrarı da gözetildiği varsayımı modele eklendiğinde, para talebi denklemi,

$$M(e)/p = L(y, i) \dots\dots\dots (5)$$

şeklinde olur. M, e arttıkça azalmaktadır. Bu AA eğrisinin negatif eğimli olmasına yol açmaktadır. Yeni varsayımlarla birlikte, modelde çoklu denge söz konusu olmaktadır. Şekil 3 bu durumu göstermektedir.

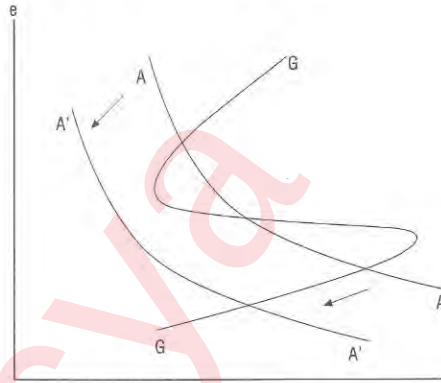
Şekil 3: Üçüncü Nesil Modeller II

Kaynak: P. Krugman, Balance Sheets The Transfer Problem and Financial Crises, mimeo, MIT, 1999.

Döviz kurunun yükselmesi başlangıçta ihracatın artması yoluyla geliri de artırır ve ilk denge noktasına ulaşılır (normal denge). Fakat kurun artmaya devam etmesi bilanço etkisi yaratır. Böylece, aşırı döviz borcu olan bankalar, aracılık işlevini yerine getiremez hale gelirler. Reel gelir hızla düşer ve düşük gelir yüksek kurda yeni bir dengeye ulaşılır (kriz dengesi). Bu noktadan sonra, kur artmaya devam ederse, finansal yapısı sağlam olan banka ve işletmeler kanalıyla gelir artmaya devam eder.²⁴ Krugman, bu durumda ele alınabilecek alternatif politikalarından en önemlisinin para politikası olduğunu belirtmektedir. Para arzının daraltılması, AA eğrisini sola kaydırarak normal bir denge noktasının oluşmasını sağlar. Fakat bu durum, hızlı bir düşüşü de beraberinde getirecektir (Şekil 4).

Şekil 4: Para Politikası ve Kriz

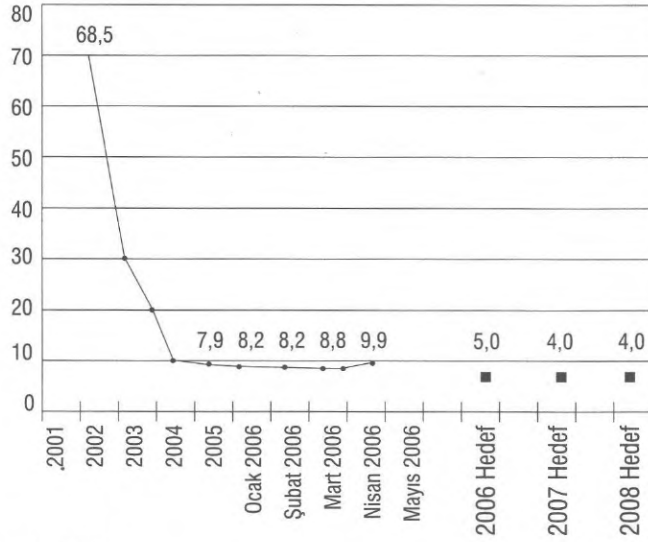

Kaynak: P. Krugman, Balance Sheets The Transfer Problem and Financial Crises, mimeo, MIT, 1999.

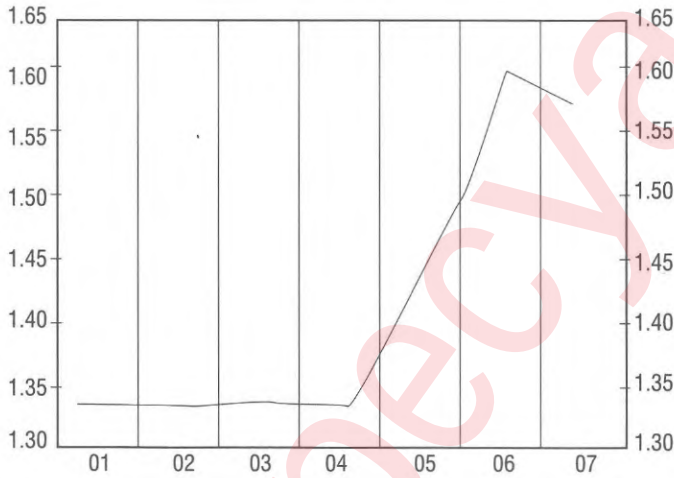
IMF'nin de, gerek Asya krizinde, gerekse Türkiye 2001 krizinde önerdiği bu tarz daraltıcı bir para politikasının, geliri, kriz dengesinden de daha aşağı bir düzeye çekmesi, dikkat çekicidir. Fakat bu tür bir politikanın alternatifi olan ve işsizlik sorununu acilen çözmek amacıyla uygulanan genişletici politikaların da, bir taraftan enflasyonu artıracağı diğer taraftan da Şekil 4'de de görüldüğü gibi, kuru çok yüksek düzeylere çıkaracağı açıktır.

Grafik 1'de de görüldüğü gibi 2000'in başından itibaren uygulanan anti enflasyonist istikrar programlarının, fiyat istikrarını sağlama yönünde başan ile ilerlediği söylenebilir. Fiyat istikrarını sağlama yönünde yakalanan bu başanın yanı sıra Avrupa Birliği ile müzakere tarihinin alınmasının da yarattığı etki ile son yıllarda Türkiye'ye giren kısa vadeli sermaye önemli ölçüde artması artmıştır.

IMF'nin de,
gerek Asya
krizinde,
gerekse
Türkiye 2001
krizinde
önerdiği tarz
daraltıcı bir
para
politikasının,
geliri, kriz
dengesinden
de daha aşağı
bir düzeye
çekmesi,
dikkat
çekicidir.

Grafik 1: Enflasyonla Mücadele

Kaynak: TCMB

Grafik 2: ABD doları-YTL

Kaynak: TCMB

Bilhassa özel sektörün borçluluğunu arttıran bu durum Üçüncü Nesil Modellerin de değindiği durumdur. Fakat Üçüncü Nesil modellerin açıklama iddiasında olduğu Asya Krizinden farklı olarak Türkiye serbest kur rejimi uygulamaktadır. Bu durumda aşırı Borçlanma ve kısa vadeli sermayenin hızlı bir biçimde yurt dışına çıkışının, ilgili modellerin öngörmediği bir biçimde döviz krizine yol açabileceği görülmektedir. Türkiye'de son aylarda yaşanan durumun basit bir yerel para değer yitirmesinden farklı olduğu açıktır. Çünkü kur hareketi çok kısa bir sürede yüzde 30'lara varmıştır ki bu durumun döviz krizi olarak yorumlanması gerekmektedir.

Türkiye'de son aylarda yaşanan durumun basit bir yerel para değer yitirmesinden farklı olduğu açıktır. Çünkü kur hareketi çok kısa bir sürede yüzde 30'lara varmıştır ki bu durumun döviz krizi olarak yorumlanması gerekmektedir.

kaynakça:

Chang R.ve A. Velasco (1998), "Financial Crises in Emerging Markets: A Canonical Model", NBER Working Paper, No.6606.

Corsetti G.- P. Pesenti ve N. Roubini (1998), Paper Tigers, mimeo, New York University.

Diamond D. W. ve P. H. Dybvig (1983) "Bank Runs, Deposits Insurance and Liquidity", Journal of Political Economics, Vol.91, No.3.

Flood R. ve P. Garber (1984), "Collapsing Exchange Rate Regimes", Journal Of International Economics, Vol. 7.

Kindleberger C. P.(1978), "Manias, Panics and Crashes: A History of Financial Crises", John Wiley&Sons Inc., New York.

Krugman P. (1998), "Bubble, Boom, Crash: Theoretical Notes on Asia's Crisis", Working Paper, MIT.

Krugman, P. (1999), "Balance Sheets The Transfer Problem and Financial Crises", mimeo, MIT.

Mahr, U. S. (1997), "Rationing Versus Collateralization in Competitive And Monopolistic Credit Markets With Asymmetric Information", European Economic Review, No. 41.

Mankiw, G. (1991), "The Allocation of Credit and Financial Collapse", New Keynesian Economics, ed. G. Mankiw ve D. Romer, MIT Press.

McKinnon R. I. ve H. Pill (1996), "Credible Liberalizations and International Capital Flows: The Overborrowing Syndrome", iç. T. Ito ve A. Kruger ed. Financial Deregulation and Integration In East Asia, Chicago University Press.

dipnotlar:

¹ A. Salent ve D. Henderson, "Market Anticipations Of Government Gold Policies and The Price Of Gold", Journal Of Political Economy, August 1978, s.629.

² R. Flood ve P. Garber, "Collapsing Exchange Rate Regimes", Journal Of International Economics, Vol. 7 (1984), s.2.

³ M. Obstfeld, "The Logic of Currency Crises", Cahiers Economiques et Monetaires, Vol.43 (1994), Bank of France, s.189-213.

⁴ F. Ozkan ve A. Sutherland, "A Model of the ERM Crisis", Discussion Paper Series, The University of York, No.2, 1994.

⁵ P. Krugman, Balance Sheets The Transfer Problem and Financial Crises, mimeo, MIT, 1999, s.12.

⁶ R. I. McKinnon ve H. Pill, "Credible Liberalizations and International Capital Flows: The Overborrowing Syndrome", iç. T. Ito ve A. Kruger ed. Financial Deregulation and Integration In East Asia, Chicago University Press, 1996, s.7-42.

⁷ P. Krugman, "Bubble, Boom, Crash: Theoretical Notes on Asia's Crisis", Working Paper, MIT, 1998.

⁸ G. Corsetti, P. Pesenti ve N. Roubini, Paper Tigers, mimeo, New York University, 1998.

⁹ R. Chang ve A. Velasco, "Financial Crises in Emerging Markets: A Canonical Model", NBER Working Paper, No.6606, 1998.

¹⁰ D. W. Diamond ve P. H. Dybvig, "Bank Runs, Deposits Insurance and Liquidity", Journal of Political Economics, Vol.91, 1983, No.3.

¹¹ M. Paya, Makro İktisat, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2001, s.345.

¹² J. E. Stiglitz ve A. Weiss, "Credit rationing in markets of imperfect information", New Keynesian Economics, ed.G. Mankiw ve D.

McKinnon R. I. ve H. Pill (1999), "Exchange Rate Regimes for Emerging Markets: Moral Hazard and International Overborrowing", Oxford Economic Review of Economic Policy, April.

Minsky H.P. (1982), "Can It Happen Again?" iç. Essays On Instability And Finance, M. E. Sharpe inc., New York.

Obstfeld M. (1994), "The Logic of Currency Crises", Cahiers Economiques et Monetaires, Vol.43, Bank of France.

Ozkan F.ve A. Sutherland (1994), "A Model of the ERM Crisis", Discussion Paper Series, The University of York, No.2.

Paya M. (2001), Makro İktisat, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Pollin, R. (1991), "Two Theories of Money Supply Endogeneity: Some Empirical

Evidence", Journal of Post Keynesian Economics, Spring, Vol.13, No:3.

Salent A. ve D. Henderson (1978), "Market Anticipations Of Government Gold Policies and The Price Of Gold", Journal Of Political Economy, August.

Schneider M. ve A. Tornell (2000), "Balance Sheet Effects, Bailout Guarantees and Financial Crises", NBER Working Papers, No:8060

Stiglitz J. E. ve A. Weiss (1991), "Credit rationing in markets of imperfect information", New Keynesian Economics, ed.G. Mankiw ve D. Romer, MIT Press.

Romer, MIT press, 1991, s.241.

¹³ G. Mankiw, "The Allocation of Credit and Financial Collapse", New Keynesian Economics, ed.G. Mankiw ve D. Romer, MIT press, 1991, s.287.

¹⁴ Stiglitz ve Weiss, a.g.e., s.248.

¹⁵ U. S. Mahr, "Rationing Versus Collateralization in Competitive And Monopolistic Credit Markets With Asymmetric Information", European Economic Review, No. 41 (1997), s.132.

¹⁶ H. P. Minsky, "Can It Happen Again?" iç. Essays On Instability And Finance, M. E. Sharpe inc., New York, 1982, s.25.

¹⁷ a.g.e., s.29.

¹⁸ C. P. Kindleberger, Manias, Panics and Crashes: A History of Financial Crises, John Wiley&Sons Inc., New York, 1978, s.38.

¹⁹ R. Pollin, "Two Theories of Money Supply Endogeneity: Some Empirical Evidence", Journal of Post Keynesian Economics, Spring 1991, Vol.13, No:3, s.367.

²⁰ R. I. McKinnon ve H. Pill, "Exchange Rate Regimes for Emerging Markets: Moral Hazard and International Overborrowing", Oxford Economic Review of Economic Policy, April 1999, s.3.

²¹ M. Schneider ve A. Tornell, "Balance Sheet Effects, Bailout Guarantees and Financial Crises", NBER Working Papers, 2000, No:8060, s.4.

²² P. Krugman, Balance Sheets The Transfer Problem and Financial Crises, mimeo, MIT, 1999, s.12.

²³ a.g.e., s.13.

²⁴ a.g.e., s.16.

kapitalizmde para mı, kapitalist para mı?

Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği, 'muazzam bir meta birikimi' olarak kendini gösterir...¹

Marx'ın Kapital'inin daha ilk cümlesinden, kapitalizmin ekonomik olarak iki temel özellikle karakterize olduğunu biliyoruz: meta ve biriktirmeye yönelik rekabetçi dürtü. Bu iki özellik üzerine analizler gelişim gösterdikçe, para, sıklıkla, kendisi merkezi bir şey olmayıp, yalnızca meta değişimini işler kılan ve birikimi kolaylaştıran salt bir aracı, bir hizmetçi olarak betimlenmiştir. Paranın bu kadar kolayca geri plana itilmesi nedeniyle, Marksizmin büyük kısmının, mal ve hizmetlere, sınıf ilişkilerine ve değere ilişkin bir 're-el' ekonomiyi, temsile (ve de yanlış temsile) ilişkin bir parasal dünyadan ayrı tutmaya eğilim göstermesi şaşırtıcı değil.

Para ve finansa yönelik ilginin son dönem- de yeniden canlanması sevindiricidir, zira finansın küresel bir ölçekte kazandığı yeni önem, Marksistleri kapitalizmde paranın doğası hakkındaki bazı temel sorunlara geri dönmeye zorlamıştır. Costas Lapavitsas'ın çalışması, hem Marx'ın meta para ve kredi teorisine yönelik son zamanlardaki açıklamalar,² hem de paranın Marksist analizlerinin günümüzdeki geçerliliği hakkındaki tartışmalar³ açısından önemli bir katkı olmuştur.

Yukarıdaki sıralamayı (juxtaposition), ifade edildiği haliyle çok az Marksist (ve Lapavitsas kesinlikle değil) aynen benimsemek isteyecektir: [zira] kapitalist bir ekonomide para, önemlidir. Ancak bu yazı, daha ileri bir soruyu ortaya koyuyor: kapitalizmde parayı ayırt edici biçimde kapitalist kılan şey nedir - kapitalist paranın kapitalist olmayan paradan farkı nedir ve kapitalizmde paranın kendisi, meta ve birikimin ikili boyutlarını nasıl yansıtır? Bu soru birçok tanımlamada ortaya konulmaz. Kapitalizmde para farklı roller oynayabilir, ancak paranın kendisi ayırt edici biçimde kapitalist değildir.

Bu nedenle, parasal tarihler genellikle para birimlerinin - bu para birimlerini yürürlüğe koyan modern devletin oluşumuyla zirvesine ulaşan - gelişimine, ihtiyatlı denetimlerin başlamasına ve itibari para [fiat money: karşılıksız para - ç.n.] konularına odaklanırlar.⁴ Buradan itibaren öykü, paranın rolünün genişlemesine, 'kredi sisteminin' gelişmesine⁵ ve parasal işlemlerdeki teknolojik yeniliklere ilişkin bir öykü halini alır. İtibari paranın ve kredi sisteminin gelişmesiyle para, hayal edilebilecek en yük-

sek varoluş evresine ulaşmış gibidir. Parasal tarihin geri kalanı, yalnızca yararlı ilave bilgilerden oluşur.

Dikkat çekici bir sonuç, kapitalist finanstaki nicel olarak en büyük gelişimin - günlük işlem tutarları birkaç trilyon ABD dolarına ulaşan küresel türev piyasalarının - Marksist tartışmalarda basitçe ihmal ediliyor olmasıdır. Bu yazıda, finansal türevlerin kapitalizmde paraya ilişkin anlayışımızı temelden dönüştürdüğünü öne sürüyoruz.

Finansal türevler, paranın hem meta değişimiyle hem de birikimle olan bağlantısını yeni bir düzeye taşırlar. Türevler, kredide olduğu gibi, yalnızca kapitalist birikim için avans olarak kullanılmazlar. Finansal türevlerin kendileri kapitalist birikimin bir ifadesidir. Türevler, senetlerde ve madeni parada olduğu gibi, yalnızca meta değişimini kolaylaştırmakla da kalmazlar. Türevlerin kendileri metadır. Yalnızca mülkiyet hakkı olarak değil, aynı zamanda farklı varlık (asset) biçimleri (ya da gelir akımları) arasında dönüşümü (conversion) sağlayacak paketlenmiş sistemler olarak da üretilir ve alınıp satılırlar. Türevler ayırt edici biçimde kapitalist paradır⁶ ve onların rolünü tanımak, Marksist para teorileri hakkındaki tartışmaların dönüştürülmesine hizmet eder.

Hepimiz, türevlere kurtulunması gereken spekülasyon araçları olarak yapılmış referansları okumuşuzdur. Bu analizleri unutmak gerekir, zira bunlar türevlerin birikimdeki önemini gözden kaçırırlar! Aynı suçlama, on dokuzuncu yüzyıl ortalarında, anonim şirketin (joint-stock company) oluşumu için de yapılmaktaydı -hisse piyasasının mülkiyetle sorumluluğu birbirinden ayırdığı, spekülatif mülkiyeti teşvik ettiği ve yolsuzluk ve finansal kriz riskini artırdığı söyleniyordu. Borsanın spekülasyon için ortam sağlamış (ve halen de sağlamakta) olduğunu biliyoruz, ancak aynı zamanda, sermayenin doğasını temelden dönüştürmüş ve ayırt edici biçimde kapitalist olan ve feodalizmde ya da sosyalizmde varolamayacak bir mülkiyet biçimi de yaratmıştır. Savımız, sınırlı sorumluluk ve borsa mülkiyetin doğasına ne yaptıysa, finansal türevlerin de paranın doğasına onu yaptıdır.⁷

türevler: bir giriş

İlkin, türevlere daha az aşına olanlar için, kısa -ama eksiksiz sayılamayacak- bir tanım yapalım. Biçimsel olarak tanımlandığında fi-

Çeviri:

Şafak Timur*

Özgür Öztürk**

Finansal türevlerin kendileri kapitalist birikimin bir ifadesidir. Türevler, senetlerde ve madeni parada olduğu gibi, yalnızca meta değişimini kolaylaştırmakla da kalmazlar. Türevlerin kendileri metadır.

* Marmara Üni., Sosyal Bilimler Enst., Kalkınma ve İktisadi Büyüme Doktora öğrencisi

** Boğaziçi Üniversitesi, Yüksek Lisans öğrencisi

finansal türevler, değeri bir başka varlığa bağlanmış olan ve genellikle ondan 'türemiş' olarak kabul edilen varlıklardır ('türev' adı da bundan dolayıdır). Türevler iyi bilinirler ve gelecek sözleşmeleri (futures contracts) biçimi altında, binlerce yıllık bir tarihleri bulunmaktadır. Bir gelecek sözleşmesi, belirli bir fiyatı gelecekteki bir tarihte kilitler [ileri bir tarihte gerçekleşecek olan alım-satım işleminin fiyatının bugünden belirlenmesi -ç.n.]. Bunun ardından, gelecek sözleşmesinin kendisi de alınıp satılabilir; fiyatı, söz konusu metanın cari ve beklenen fiyatına bağlı olarak değişecektir.

Daha genel olarak, farklı tipteki türevlerin temel özelliği, risk ticareti için araç olmalarıdır. Türevler, bazı insanlar risk almak istediklerinde, genellikle 'spekülasyon' denilen şeyi kolaylaştırır. Ancak, birincil olarak, riskten kaçınmak için kolaylık sağlarlar, ki buna 'korunma' (hedging) denir. Tarımsal piyasalardaki gelecek sözleşmeleri, kuraklık, salgın hastalık vb. durumların sonuçlarına karşı hem alıcıya hem de satıcıya korunma sağlar ve türevlerin uzun tarihi de bundan ileri gelir.⁸ Ancak, türevleri günümüzde bu kadar önemli kılan ve onlara belirgin bir parasal işlev kazandıran şey, hem türev piyasalarının şimdiye dek görülmemiş bir ölçeğe ulaşmış olması, hem de türevlerin şimdi fiziksel metallerden ziyade ağırlıklı olarak farklı tipteki finansal varlıkların ve paranın risklerinden korunmak üzere kullanılıyor olmalarıdır.

Ölçek olarak, Uluslararası Ödemeler Bankası'nın (BIS) üç yılda bir yaptığı araştırma,⁹ 2004 yılında döviz kuru ve faiz oranı türev sözleşmelerinde dünya çapındaki günlük işlem hacminin 7 trilyon dolar olduğunu göstermektedir (4.7 trilyon dolar döviz ticareti türevlerinden, 2.3 trilyon ise tezgahüstü piyasalardan).¹⁰ Doğrusu, türev ticaretinin bir kısmı, basitçe döviz kurları ve faiz oranları üzerinde oynanan kumardan oluşur; ancak geriye kalan işlemlerin çoğunda, korunma amaçlayan şirketler yer almaktadır. Faiz oranı ve döviz kurundaki (ve diğer finansal) oynaklıklardan (volatility) korunmak için, her şirket ölçeğinde, türevlerden yararlanılmaktadır. Bu marjinal değil, şirketlerin geleneksel risk-yönetimi stratejilerinin merkezinde bulunan bir etkinliktir. Ne yazık ki bu, genellikle, yalnızca riskin kötü yönetilmesi şirketlerin çöküşüne yol açtığına açığa çıkıyor - Long Term Capital Management, Worldcom ve Enron örneklerinde olduğu gibi. Ancak bu durum, bu üç örnektekiyle aynı ölçekteki türev işlemlerinin tüm büyük şirketler tarafından her gün gerçekleştirildiği gerçeğini gizlememelidir. Bir kez 'spekülasyonun' ötesini görebildiğimizde ve finansal varlıklara yönelik türev ürünlerin büyümesine yol açan güçlere baktığımızda, küresel bir ölçekteki paranın teorisi, birçok Marksistin benimsediğinden oldukça farklı görünecektir.

paranın toplumsal ilişkileri

Analizimiz, finansal türevlerin büyümesini açıklamakla, bir parça ileri gitmiş bulunuyor. Paranın kapitalist doğasına ilişkin soruya verilen en tanınmış yanıt, finansal türevleri değil paranın aracılık ettiği toplumsal ilişkileri vurgulamaktadır. Bu rolün gözden geçirilmesi, özellikle de Lapavitsas'ın kapitalist paraya yönelik analizinde merkezi nitelikte olduğu için, önem taşıyor.

Para, yabancılar arasında bir toplumsal bağ rolü oynar; ancak aynı zamanda, yabancılaşmış toplumsal ilişkilere -insanlar arasındaki ilişkilerin nesneler arasındaki ilişkiler olarak görünmesine- bir örnek de oluşturur. Burada vurgu iki konu üzerinedir: paranın beraberinde getirdiği toplumsal güç ve hem zamana hem de mekana yayılmış karmaşık finansal ilişkilerde örtük olarak bulunan güven. Bu konuların her ikisi de etrafıca ele alındığından, burada kısaca değinmek yeterli olacaktır.

Toplumsal güç olarak para nosyonu, paraya sahip olanların kaynakları denetlediğini vurgular. Lapavitsas'a göre:

*"Para, sahibine, diğer insanlar üzerinde güç kazandırır. Meta sahiplerinin birbirlerine karşı tamamen aynı haklara ve yükümlülüklerle sahip olduklarını zannederek, piyasanın bir demokratik eşitlik alanı olduğunu düşünmek yanıltıcı olur.... Daha fazla paraya sahip olan bireyler, daha fazla metayı ve doğal kaynağı ve -kapitalist üretim tarzında- daha fazla işçiyi de kontrol edebilir. Paranın ekonomik gücü, onun toplumsal gücünün kaynağıdır; sahibinin, para vermek ya da vermemek suretiyle, kendi iradesini diğer insanlara dayatmasını olanaklı kılar. Buna karşılık, paranın insanlar ve kaynaklar üzerindeki gücü de, ona sahip olanların sürekli olarak yeni zenginlik ve ayrıcalık hiyerarsileri kurmalarına olanak tanır."*¹¹

Bu, en temel biçimiyle, bölüşüm üzerindeki güçtür. Bir başka deyişle, çok parası olan insanların, kaynaklardan, kendi paylarından daha fazlasını aldıklarına dair tanıdık argümandır. Marksistler açısından, özgül bir kaynak üzerindeki -emek-gücü üzerindeki- hakimiyet özel ilgi konusudur. Buradan hareketle, emek-gücü üzerindeki hakimiyetin artık-değer üretimi üzerindeki ve dolayısıyla toplumsal gücün yeniden üretimi üzerindeki hakimiyeti beraberinde getirdiği önermesi ortaya çıkar. Bu önemli bir öyküdür, ancak öncelikle bölüşüme ilişkin bir öykü olduğu akıldan tutulmalıdır - burada 'emek' kaynağı, üretim alanına göndermede bulunan, salt teorik bir özel durum sergilemektedir. Dahası, bu özel durumda bile, emek üzerindeki toplumsal güç, kapita-

Emek-gücü üzerindeki hakimiyetin artık-değer üretimi üzerindeki ve dolayısıyla toplumsal gücün yeniden üretimi üzerindeki hakimiyeti beraberinde getirdiği önermesi ortaya çıkar.

lizme olduğu kadar feodalizme ya da köleciliğe de ilişkin bir öykü niteliğindedir.

Paranın toplumsal ilişkilerinin ikinci boyutu, güvendir.¹² Güvenin, parayı toplumsal hale getiren şey olduğu söylenir; her ne kadar güven, tüm karşılıklı değişim işlemlerinde örtük olarak bulunduğu ölçüde, birikim sürecinin tamamı boyunca gerekli olsa da. Dahası, güven ilişkileri, ticari ve hatta feodal toplumlardaki değişim işlemlerinde de örtük olarak bulunur. Parayla ilişkili olarak güven konusu, genellikle hem dolaysız değişim alanına (fiziksel para biriminin 'reel' mal ve hizmetlere dönüştürülebilir olması), hem de kredi alanına (kurumsal para sisteminin, kaydi girişleri fiziksel paraya dönüştürmesi) uygulanmaktadır.¹³ Asıl olarak *Paranın Felsefesi* kitabının yazarı Georg Simmel'in çığır açıcı çalışmasının ardından, güven konusu paranın genel, birleştirici ve standartlaştırıcı boyutlarıyla ilişkilendirilmektedir. Değişim, Simmel'in ifadesiyle, "insanlar arasında iç bağlantı kurar - salt bir bireyler topluluğu yerine, bir toplum" yaratır.¹⁴ Lapavitsas'a göre, temel güven ilişkileri sermaye-içidir ve kredi sistemiyle ilişkilidir:

"Kredi, kökensel olarak, bireysel ekonomik faaliyetlerini teşvik etmek üzere kapitalistler arasında kurulan, özel ve özel bir güven ve güç ilişkisidir. Bununla birlikte, güven ve güç ilişkileri, kredi işlemlerinin seyri içerisinde dönüşür ve yavaş yavaş, toplumsal ve nesnel bir karakter kazanır... Güven ve güç ilişkileri, kredi sistemiyle birlikte dönüşür ve bankaları, piyasaları ve diğer kredi kurumlarını kapsayarak, giderek artan bir toplumsal içerik kazanır. Kredi gereklilikleri de, özellikle güveni desteklemek için gereken bilgiyle ilişkili olarak, giderek artan ölçüde toplumsal hale gelir. Aynı zamanda, kapitalist üretim tarzının sınıfsal karakteri, kredi sisteminin her düzeyinde, kendisini görünür kılar."¹⁵

Tipki toplumsal güçte olduğu gibi, güven ve kredi sistemi, sermayede içkin olan gerilimi ifade eder. Gelecekteki artık-değer üzerinde bir hak iddiası olarak, genelleşmiş, 'nesnel' kredi, tüm bireysel sermayelerin emekle olan ortak ilişkilerini varsayar. Ancak, artık değerın faiz ve kâr arasındaki bölüşümünü belirten bir sözleşme olarak kredi, bireysel sermayeler arasındaki rekabette içkin olan gerilimlerin bir yönünü ifade eder. Dolayısıyla, kapitalist paranın bir parçası olan 'güven', her zaman yabancılaşmış bir güvendir. Ne de olsa Simmel, Marksizmi derinden eleştirmekle birlikte, Georg Lukacs'ın yakın bir çalışma arkadaşıydı:¹⁶ güven, yanlış bilinçtir!

Bu alanlardaki toplumsal güç ve güven nosyonları, prensip olarak, muhtemelen dosdoğru niteliktedir. Ancak, toplumsal güç ve güvenin bi-

çimi, farklı 'topluluklarda' daima farklıdır. Dolayısıyla, kapitalist paranın bu boyutlarına odaklanan teoriler, her zaman için, güç ve güveni farklı 'topluluklar' arasında karşılaştırma sorununa karşı savunmasızdırlar. Bizim ilgilimiz küresel finans - ulus-devletin ötesindeki kapitalist paraya - yönelik olmakla birlikte, ilk olarak ve kısaca, farklı toplumsal bağlamlar arasındaki para sorunsalına bakmakta yarar var.

Zelizer'in katkısı,¹⁷ paranın kapitalist doğasını vurgulayan Marksistlere (ve diğerlerine) cepheden meydan okumasıyla tanınmıştır. Farklı toplumsal bağlamlardaki paraya yönelik sosyolojik çalışmaları, paranın farklı bağlamlarda farklı roller üstlendiğini ve dolayısıyla toplumsal olarak gömülü/yerleşik (embedded) olduğunu öne sürmektedir. Ona göre, 'genel-olarak-para'nın teorisi yapılamaz, yalnızca 'birçok çeşit para'ya (multiple monies) yönelik bir teori olabilir.

Bu, Lapavitsas'ın, Marksist para teorisinin geçerliliğini yeniden öne sürmek için karşı koymaya çalıştığı bir eleştiridir. Fine ve Lapavitsas şunu savunurlar:

"Zelizer için para, toplumsal faktörler ve geleneklerle sınırlanmıştır, dolayısıyla heterojen bir doğaya sahiptir. Biz buna karşılık, paranın, tam da homojen bir yönlü olduğu için, çeşitli toplumsal ilişkileri akıcı biçimde ifade edebileceğini savunuyoruz.

Savımız... soyut emeğin metaların ortak özelliğini sağladığı, ancak farklı somut emeklerin yalnızca belirli toplumsal ve tarihsel koşullar altında, yani kapitalizmde, sistematik olarak eşitlendiğidir."¹⁸

Bu noktadan sonra argüman tahmin edilebilir bir açılım sergiler: değerın evrensel eşdeğer biçimi olarak para, somut emek biçiminde cisimleşmiş tözsel soyut emeği eşitleyebilmek için gereken aracı sağlar.

Şimdi, bu noktada birçok okur, Fine ve Lapavitsas'ın biçim ve töz ikiliğine olan inancına karşı çıkmak isteyebilir.²⁰ Biz, Fine ve Lapavitsas'ın yanıtına ifade edileceği biçimiyle bağlı kalacak ve basit bir sonuca işaret edeceğiz: onların işaret ettiği 'töz', güven ya da toplumsal güç alanında - yani Lapavitsas'ın kapitalist paranın toplumsal teorisini dayandığı alanlarda - değil, meta ilişkileri alanında temellenmiştir. Lapavitsas ve Fine böyle yapmakla kendilerini köşeye sıkıştırdılar, zira güven ve ekonomik güce odaklanmak paranın soyut-emek teorisine kolayca bağdaştırılmaz. Güvene ve paranın birleştirici, bağlayıcı toplumsal rolüne odaklanan Simmel, Fine ve Lapavitsas tarafından önerilen analiz yönüne açıkça karşıydı. Ona göre ekonomik güç ve güven, paranın arı biçimde sosyolo-

Zelizer'in farklı toplumsal bağlamlardaki paraya yönelik sosyolojik çalışmaları, paranın farklı bağlamlarda farklı roller üstlendiğini ve dolayısıyla toplumsal olarak gömülü/yerleşik olduğunu öne sürmektedir.

jik bir açıklamasına işaret eden kavramlardır.²¹ Ekonomik güç ve güven, paranın özel olarak kapitalist rolünü değil, evrimini açıklamaya yardım eder. Dolayısıyla Max Weber, Simmel'i 'para ekonomisi' ile 'kapitalizm' arasında ayırım yapmamakla eleştirdiğinde haklıydı.²²

Sorun şudur ki, genel-olarak-paraya yönelik bir Marksist teori, güç ve güvene yönelik tarihdışı bir teori benimsemediği müddetçe - ki bu da, tam da kapitalizmde paranın kapitalist doğası konusunu inkar edecek ya da en azından dışarıda bırakacaktır - paranın toplumsal gücüne ve güvene başvuramaz. Nihai olarak, Ingham haklıydı: Lapavitsas ve Fine, soyut emeği kullanarak genel bir para teorisine yöneldiklerinde, bir meta olarak para teorisine gerek duyarlar; zira yalnızca meta para, değerın evrensel eşdeğer biçimi terimleriyle ifade edilebilir.²³ Ne yazık ki, günümüzdeki genel-olarak-parayı açıklamak için, Fine ve Lapavitsas²⁴ da dahil yalnızca birkaç Marksist, meta-para yolunu izlemek niyetindedir.²⁵ Bununla birlikte, Marksist değer analizleri bu meta para sorununu çözmelidir. Marksist bir genel para teorisine için bu gereklidir.

Peki, meta para ile bir genel-olarak-para teorisine arasındaki bağlantı nedir? Lapavitsas, meta para teorisine olan bu inancı, günümüzde 'değersiz' (itibari ve kredi) paranın görünürdeki baskınlığı ile bağdaştırmaya çalışmıştır. Argüman, özünde, meta paranın, paranın 'temel', 'ilk' biçimi olduğu, ancak "işlevlerini yerine getirirken, daha ileri ve tipik olarak değersiz para biçimlerine doğru gelişim gösterdiği"dir.²⁶ Burada sorun şu ki Lapavitsas için 'değersiz' para, meta paradan ortaya çıkmış olarak görülebilir, ama aynı zamanda meta parayı geride bırakmaktadır; zira Lapavitsas, günümüzdeki 'değersiz' paranın artık meta parayla bir bağlantısı olmadığını öne sürmektedir. Bu şekilde meta para, yalnızca tarihin bir parçasını ve - Lapavitsas'ın kabul edebileceği gibi - kredinin ve itibari paranın evriminin mantığını oluşturur. Ancak, şurası kritik ki, meta para bize günümüzdeki paranın işleyişlerine erişim olanağı vermez. Tersine, birikim ilerledikçe, meta para sahnedan çekilmektedir. Bir başka güncel bağlamda Fine, günümüzde meta parayla olan bağlantıyı şu şekilde açıklamaya çalışıyor:

"Marx'ın para teorisine, kısmen, meta paranın yerine para sembollerinin ve böylece, dolaylı olarak, değer sembollerinin geçtiği nosyonuna dayanır - her ne kadar bu tür sembollerin onaylanması nihai olarak devletin müdahalesini gerektirse de. Paradoksal olarak, meta paranın ya da altının işlevlerinin az çok merkez bankalarının rezervleriyle sınırlandırıldığı en modern biçimi altında, tam da bu yer değiştirme, birçoklarını, aslında kabul etmiş oldukları noktada, Marx'ın

para teorisine reddetmeye yönelir. Değer teorisine üzerinde temellenmiş bir meta para teorisine, meta paranın artık kullanılmadığı durumda nasıl geçerli olabilir[?] Yanıt olarak, Marx'ın para teorisinin meta paranın yerinden edilmesini içerdiği öne sürülebilir. Bunun nasıl olduğunu, teorik ve ampirik bağlamda - değerlerin metalar halindeki salt sembolik dolaşımının ötesine geçerek, artık-değerin sembolik, bazen de hayali, dolaşımını da dahil edecek biçimde - incelenmesi gerekir. Ama, beklenti şu ki, başka türlü olmasını ne kadar dilesen de, halen evrilmekte olan finansal sistemin ele alınışını, finansın kendi kârlılığı için üzerine dayandığı üretim sisteminin sınırları içine koyacaktır."²⁷

Bu türden bir ifadeyi okumak biraz sıkıntı yaratıyor. Paraya dair Marksist teorisinin mevcut durumunun açık bir ifadesi, ancak parayı soyut emeğe bağlamakta nihai olarak başarısız kalıyor. Para salt bir sembolse, Kapital'in ilk Cildinin Birinci Kısımını işlemez hale gelir. Elbetteki hiçbir Marksist, Birinci Kısım'daki konuların kapitalizm içindeki gelişmelerle 'yerinden edildiğini' savunmak istemeyecektir. Dahası, sembollerden emek zamanına 'geriye' giden analitik yol nedir? Fine ve Lapavitsas'ın Zelizer'e getirdikleri eleştiride gördüğümüz gibi, paranın biçiminin önem taşımasına izin verilemez, zira önem taşıdığı taktirde, tikel biçimlerden töze geri dönen - salt öyle olduğunu öne sürmek dışında - hiçbir yol kalmaz. Dahası, devlet, meta paranın temsilini onaylamak suretiyle, Fine'in önermesine habersizce sızmıştır - bir önerme ki çözdüğünden daha fazla soruna yol açmaktadır.

Bizim savımız, Marksistlerin meta para konusunda o kadar savunmacı olmamaları gerektiğidir. Sanki meta paraya yapılan herhangi bir güncel referans Marksizmi otomatik olarak on dokuzuncu yüzyıla mahkum etmekte ve bugüne ilişkin olarak geçersiz kılmaktaymış gibi. Bu nokta, "metaların üretimine yapılan vurgu, modern banka ve devlet kredi-parasının, üretim araçlarının ve toplumsal üretim ilişkilerinin gelişiminden görece özerkliğini kavramakta başarısız kalır" dediğinde, Ingham²⁸ tarafından oldukça yalın biçimde ortaya konuluyor. Ingham'ın analizinde, felsefedeki kaymaya işaret etmek üzere kullanılan dilsel dönüş benzer biçimde, "parasal dönüş" denilebilecek bir şey görüyoruz.

Sorun şu ki Marksistler ve Marksizm'e yönelik eleştirilerin büyük kısmı, meta parayı basitçe altınla eşitlemiştir. Ingham'ın Fine ve Lapavitsas'a (ve Marksist para teorilerine) eleştirisi, bu birbirine karıştırmayı yansıtmaktadır.²⁹ Marksist bir para teorisine reddederken Ingham'ın dolaysız hamlesi, Fine ve Lapavitsas'a karşı bizzat Marx'tan alıntı yapmaktır: Kapital'in I. Cildinin [Birinci Kısım] 3. Bölümü'nün ilk satırında Marx

Paraya dair Marksist teorisinin mevcut durumunun açık bir ifadesi, ancak parayı soyut emeğe bağlamakta nihai olarak başarısız kalıyor. Para salt bir sembolse, Kapital'in ilk Cildinin Birinci Kısımını işlemez hale gelir.

bize, "Bütün bu yapıt boyunca" der, "altını meta para olarak kabul ediyorum"³⁰ [Marx, 1986, s.109, çeviri değiştirildi - ç.n.].

Marx (her ne kadar başka yerde külçeciliği batıl inanç olarak tanımlamışsa da) Kapital'de bu varsayıma gerçekten de bağlı kaldı; İngiltere'nin da vurguladığı gibi, bu o zamanların geleneğiydi. Bu gelenektir, zira altın o dönemde paranın temeliydi ve toplumsal bakımdan gerekli emek zamanı cinsinden bir değeri vardı. Ama bizler, kapitalist parayı kuramlaştırmak için temel meta olarak altını almak zorunda değiliz: altın yalnızca on dokuzuncu yüzyılın tikel baskın meta parasıydı. Şu anda altın "gibi" olan bir meta para birimi aramamız da gerekmiyor. Belki de para olan metanın tek bir meta olması, hatta fiziksel bir meta olması bile şart değildir!

Marx'ın para konusundaki içgüdüleri, yaptığı analizden muhtemelen daha dirayetliydi. Onun içgüdüğü, paranın meta karakteristiğine sahip olmasının, ama tikel bir metanın karakteristiğinden de soyutlanmış olmasının gerektiği yönündeydi. Gerçekten de altınla ilgili sorun, bunun yalnızca birçok meta arasındaki tikel bir meta oluşuydu - her ne kadar, uzun bir süre için özel para meta olarak 'çiftlenmiş' olabildiyse de.

Dahası, başlangıç noktamıza dönecek olursak, altın asla ayırt edici biçimde kapitalist para değildi. Kapitalist bir rolü (düz anlamda) üstlenmiş [cast: hem 'döküm', hem de 'rol almak' anlamında - ç.n.] kapitalizm-öncesi, hatta antik paradır ve kapitalizmde, kağıt para onu hemen hemen tüm parasal işlemlerde temsil ederken, çoğunlukla banka kasalarında atıl vaziyette yatmıştır. Kapitalist bir bağlamda soyut emeğin, kendi biçimi (altın) değerini eşdeğer biçimi rolünü sembolik olarak oynayabilirdi diye atıl vaziyette yatmasından daha anlamsız bir şey yoktur. Ayırt edici biçimde kapitalist olan meta para, birikimin canlı bir parçası olmalıdır, katılaşmış, hareketsiz bir emek standardı (numeraire) değil!

Alternatif bir bakış açısı da, Marksistlerin meta paranın içerimlerinden bu kadar kolayca kaçmayıp, meta parayı kapitalist rolüne daha uygun bir biçim altında yeniden-kurmaya çalışmalarının gerektiğidir. Yukarıda Fine'dan yapılan alıntıda açıkça görüldüğü gibi sorun, ulusal bir para nosyonundan yola çıktığımızda, sembolik paranın temin edilmesi ve garanti altına alınmasında devletin rolüne dayanmamızın gerekmesi ve böylelikle meta paranın (yeniden) kavramlaştırılması için herhangi bir olanağın kalmamasıdır. Bu nedenle, analizi küresel finans düzeyine kaydırmayı tercih ediyoruz; burada ulus-devlet, Marksizmin meta paranın statüsüyle mücadelelerinde makine tanrı [deus ex machina: eski Yunan tiyatrosunda sahneye gökten inen ve sorunları çözen tanrı - ç.n.] rolünü üstlenemez.

küresel finans

Bu noktada okuyucudan, meta paranın yeniden ele alınmasının gerekliliği konusunu aklıda tutmasını rica ediyoruz; buna az sonra döneceğiz. Şimdi buna paralel, ancak daha dar bir konuya geçiyoruz: Küresel finansın temelleri. Zeller'in paranın toplumsal yerleşikliği antropolojik/sosyolojik bir anlamda vurgulayışı gibi, biz de aynı konuyu küresel finans bağlamında ortaya atabiliriz. Paralellik şurada ki, küresel bir finansal sistemden ve küresel olarak bütünleşmiş finansal piyasalardan söz ederiz, ama küresel bir devlet ve küresel bir hesap birimi (küresel para) yoktur. Yalnızca, ülke dışında dolaşımda olan ulusal hesap birimleri mevcuttur. Dolayısıyla paralel soru şudur: küresel -genel olarak- paranın tözü nedir?

Bu soruya bir yanıt vermeden önce, kapitalist parayı tanımlamak üzere araçlar olarak topluluksal güven ve toplumsal güç konularının, bu küresel bağlamda, yukarıda sözü edilen kapalı (olduğu örtük olarak varsayılan) toplulukluktan daha az sağlam görüldüğünü belirtmeliyiz. Lapavitsas'ın karakterize ettiği biçimiyle paranın toplumsal güç olarak açıklaması, en azından zengin ve yoksul arasındaki ilişkilerin bir betimlemesi olarak, küresel bir ölçekte de halen 'işler' her ne kadar döviz kurlarındaki (görünürde) rastgele oynamalar belirli bir para miktarıyla ilişkili gücün keyfi olarak görünmesine yol açsa da.³¹ Bununla birlikte, güven konularının küresel bir bağlamda yorumlanması daha da zor hale gelmektedir.

Güven sorusu geleneksel olarak, devletin para bastığı kapalı bir ekonomide ortaya atılır; zira parasal sistem ulus devletin ihtiyatlı düzenlemesine tabidir ve sözleşme hukuku tek ya da birleşik bir yargı sistemi tarafından yürütülmektedir.³² Bu öncüller üzerinde, güvenin gerçekten de Lapavitsas tarafından karakterize edilen rolü oynadığını kabul edebiliriz. Ancak, bir kez ideali-ze edilmiş bir ulusal para sistemini terk ettiğimizde ve küresel finansal ilişkilere baktığımızda, güven konusunun yorumlanması daha da zor hale gelir. Döviz kurları kalıcı olarak sabitlenmedikçe, küresel para birimi herhangi bir ulus devlet ya da hatta işbirliği yapan ulus devletler tarafından garanti edilemez döviz kurlarındaki değişkenlik, herhangi iki para birimi ile 'reel' mallar ve hizmetler arasındaki eşdeğerliğin kesinlikten uzak olduğu anlamına gelir. Dahası, parasal sistemin kendisi (ulusal olarak) dışsal şoklara tabi hale gelir ve 'yerel' finansal kurumların ülke-dışı işlemlerinin ihtiyatlı gözetiminin nasıl olacağı belirsizdir; söz konusu kurumun 'kendisi' devletin yargısından çoğunlukla kaçır. Güven çok daha karmaşık bir hale gelmiş ve devletle ilişkisi potansiyel olarak kesilmiştir. Ulus devletin (ya da onun merkez bankasının) ihtiyatsız bir şekilde

Döviz kurları kalıcı olarak sabitlenmedikçe, küresel para birimi herhangi bir ulus devlet ya da hatta işbirliği yapan ulus devletler tarafından garanti edilemez döviz kurlarındaki değişkenlik, herhangi iki para birimi ile 'reel' mallar ve hizmetler arasındaki eşdeğerliğin kesinlikten uzak olduğu anlamına gelir.

uluslararası alana açılan bir kurum için - Long Term Capital Management, Barings ya da Enron diyelim - nihai borç verici rolünü oynayıp oynamayacağı, konjonktürel bir siyasal karardır.

Bu noktayı Ingham, "dünya parasının üretimi ve yönetiminde, devlet ve piyasa gücü arasında yeterince açık bir ayrımın bulunmadığı görülüyor"³³ diyerek belirtmektedir. Bunun yanısıra, Weber'i izleyerek, piyasaların, özellikle dünya ekonomisi düzeyinde, 'resmi olmayan' para ya da para-benzeri para oluşturmaya yönelik sürekli bir eğilimi bulunduğunu savunmaktadır. Yine de, devlet parası alanının ötesinde, genel bir para teorisinin temelini ne olacağı sorusu çözülmemiş olarak kalır. Ingham, Post-Keynesyen devlet parasını tercih edip Marx'ın meta parasını (altını) vurgulu biçimde reddetmekteyse de, küresel ölçek ciddi bir sorun arz etmektedir.

Türevler, özellikle de faiz oranı ve para birimleri arası faiz oranı takasları (swap), paranın devlete referansla açıklanamadığı, döviz kurlarındaki oynamaların açıklanamaz nitelikte ve devletin düzenleme kapasitesinin ötesinde olduğu³⁴ bu oldukça farklı parasal sistem bağlamında öne çıkmıştır. Türevler, ulus devletin itibari parasının küresel ölçekte sağlayamadığını sağlar: farklı para birimlerinin göreceli değerlerine bir ölçüde garanti getirmek.³⁵ Türev piyasaları ve türev ürünler 1970'lerde görece önemsizken, Bretton Woods rejiminin sabit döviz kurları ve sıkı ulusal sermaye denetimlerinin sona ermesinin ardından, tam da para birimlerinin küresel istikrarına yönelik güvenin kaybolması nedeniyle ortaya çıktılar. Farklı para birimleri arasındaki sermaye dönüşümleri (conversions) yüksek orandayken ve döviz kurları oynarken, farklı para birimleri karşısında paranın değeri belirsiz bir hal kazandı. Uluslararası kredi piyasaları borçlulara gerçek maliyetleri ya da kredi verenlere getirileri garanti edemiyor, ulusal merkez bankaları da, bireysel ya da kolektif olarak, durumu düzeltmiyordu. Güvenin maddi temellerinin yok olduğu bu ortamda türevler, bireysel kapitalistler için, döviz kurundaki oynamaların maliyetlerini azaltabilecek korunma olanakları sundular. Böylelikle para birimlerinin değeri konusunda güven yaratmadılar, ama bu güven kaybının sonuçlarını nötralize ettiler. Biçimsel sözleşmeler, anında teslim (spot) döviz piyasalarının ve merkez bankası düzenlemelerinin yapamayacağı bir şekilde, paranın değerini (bir bedel karşılığında) garanti altına aldılar.

Ancak şunu da eklemek gerekir ki, sabit döviz kurlarının sona ermesi ve döviz kuru oynaklığının büyümesi, türevlerin 1980'lerdeki büyümesi için yalnızca yan katalizörlerdi. O zamandan beri türevler, finansal piyasalar içinde çok daha geniş ve yaygın bir mevcudiyet kazanmış-

tır. Dolayısıyla, bu piyasalarla 'güven' krizi arasındaki bağlantıyı, bunlar sanki basitçe bir istikrarsızlık krizine verilmiş tepkiymiş gibi, çok abartmamak gerekir; zira finansal türevler, daha genel olarak, bundan ileri gelmez.

Devlet-merkezli teorisyenlerimiz için bir ironi ortaya çıkıyor. Türevlerin çıkartılması ve alım satımı, ulusal düzenlemenin ötesinde bir alanda yer almak zorundaydı. Küresel finansal istikrara yönelik güven kaybını telafi edebilme kapasiteleri, türevlerin mantıksal olarak ulus-devletler alanı dışında varolmalarını gerektiriyordu. Yine de bu piyasalarda - çoğunlukla birbirini tanımayan taraflar arasındaki - sözleşmeye bağlı uygulama sorunları hukuksal bir mayın tarlası haline geldi. Bir hayli kaldırılmış (leveraged) bu piyasalarda taraflardan birinin sözleşmeye bağlı yükümlülüklerini yerine getirememesi her zaman olasıdır; böylece, sözleşme hukukunu hangi yargının uygulayacağı sorunu ortaya çıkar: türevi çıkartan tarafın ülkesinin yargısı mı, diğer tarafın mı, işlemin pazarlığının yapıldığı ya da sözleşmenin alınıp satıldığı yerinki mi, ya da tezgahüstü türevlerin durumunda, servis sağlayıcının ülkesinki mi? Dolayısıyla, 'güven' artık dayanıklı bir ulusal para hesap birimine değil, sözleşmelerin uygulanabilirliğine dayanıyor: bu salt parada değil, her tür değişimde geçerli bir sorun.

Gerçekten de, küresel bir düzlemde para ve finansla ilişkili olarak güven konuları farklı görünmeye başlar, zira güven, ulus devlet, ulusal sınırlar ve para arasında düzenli bir bağlantı yoktur. Eğer türev piyasalarla ilişkili olarak 'güven' konusuyla ilgilenecek olsaydık, bunun türevler için itibari parada olduğundan daha az kritik olmadığını gözlemledik, zira her iki durumda da para biriminin kendisi cisimleşmiş emek zamanı cinsinden değerlendirilmiştir. Ancak, itibari paradan farklı olarak türevlerde güven, ne ulus devlete ne de ulusal olarak tasarlanan topluluklara bağlıdır. Türevlerin - sözleşmeye uygunluğu garanti eden - 'düzenlenmesinin' bugünkü ana kaynağı, türev 'tacirlerinin' sanayi örgütü olan Uluslararası Takaslar ve Türevler Birliği'dir (ISDA - International Swaps and Derivatives Association). Tüm türev sözleşmesi işlemlerinin yaklaşık yüzde 80'ini ISDA üyeleri gerçekleştirmektedir. ISDA tüm üyelerinin sözleşmelerin uygulanmasına yönelik Ana Anlaşmaya³⁶ bağlı kalmasını şart koşar, bu da türev sözleşmelerindeki 'güveni' ulus devletlerden ya da uluslararası mahkemelerden daha etkin biçimde emniyete alır. Bu güven, ulusların ya da toplulukların geleneklerinde temellenmiş değildir; sermaye, güveni kolektif olarak metalaştırmaktadır! Bunun [bu güvenin] başansızlık ve dolayısıyla finansal krize karşı özel bir hassasiyeti olduğunu biliyoruz.³⁷

**Türevlerin
'düzenlen-
mesinin'
bugünkü ana
kaynağı, türev
'tacirlerinin'
sanayi örgütü
olan
Uluslararası
Takaslar ve
Türevler
Birliği'dir. Tüm
türev
sözleşmesi
işlemlerinin
yaklaşık yüzde
80'ini ISDA
üyeleri gerçek-
leştirmektedir.**

türevler ve küresel para

Merkezi temamıza dönersek: küresel finansı oluşturan hesap paraları ulusal para birimlerinin geniş bir yelpazesi ise ve bunlar arasındaki dönüşüm oranları değişken, bazen oynak ve kesinlikle biçimsel açıklamaların ötesindeyse, küresel paranın tözü nedir? Fine ve Lapavistas'ın genel-olarak-paranın soyut emekte temellendiğini savunan önermeleri (tek bir para birimi, emek-gücünün tek bir değeri³⁸ ve tek bir devlet bulunan) tek bir topluluk bağlamında zayıf göründüyse, bu küresel bağlamda çok daha zorlama görünecektir.

Türevler burada önemli olmaya başlar, zira farklı para birimleri ve bunlara ait farklı faiz oranı rejimleri arasında, dönüşüm oranları başka türlü garanti altına alınamayacak finansal varlıklar ortak bir ölçüye getirme (commensuration) rolünü oynarlar.³⁹ Dahası, bunlar basitçe, değişmez (locked-in) tekli dönüşümlerden - örneğin, üzerinde anlaşılmış ileriki bir tarih için bir kur oranı (efektif ve özel olarak sabitlenmiş döviz kuru) belirleyen, gelecek (futures) ya da vadeli işlem sözleşmelerinden (forward contracts) - ibaret değildir. Bir varlık biçimine başka bir varlık biçiminin karakteristiğini verme etkisi yaratan daha karmaşık dönüşümleri de içerirler - örneğin, faiz oranı S&P 500'e endekslenmiş Japon yeni cinsinden bir tahvil gibi. Hem tahvillerin hem de kıymetlerin (equities) karakteristiklerini taşırlar. Bu son örnekte, türev sahibine, ABD dolarına giriş [exposure: riske maruz kalma - ç.n.] vermeden, ABD hisse değerlerine giriş vermektedirler. Bu türden varlık harmanlama (blending) olasılıkları sonsuzdur ve bundan dolayı, müşterilerin özgül ihtiyaçları için biçilmiş binlerce farklı türev ürünü mevcuttur.

Ticaretleri çok büyük hacimlerde yapıldığı için bu sözleşmelerin etkisi, tüm farklı finansal varlık biçimlerini dünya ölçeğinde genel olarak ortak bir ölçüye getirmektedir. Biraz önce tanımlanan sözleşme, tahvilleri ve kıymetleri harmanlamaktadır; ancak aynı zamanda, örneğin belirli para birimlerini belirli kıymetlerle, para birimlerini meta fiyatlarıyla, ya da tahvilleri ev fiyatları endeksleriyle harmanlayan bir sürü dönüşüm de vardır. Harmanlama hemen hemen sınırsızdır; varlıkları her tür tahsis çeşitliliğinde ve bir zamansallık tayfı boyunca doğrudan ya da dolaylı olarak birbirine bağlayan, karmaşık bir ağ yaratır. Türevler, küresel finansal sisteme süreklilik sağlar ve bireysel alıcı ve satıcılar için, farklı varlıklar arasındaki dönüşüm oranında istikrar sunarlar. Küresel finans bağlamında türevler, ulus devletlerin yapamadığını yaparlar: zaman içinde dönüştürülebilirlik için, piyasa-temelli bir garanti sağlarlar.

Para açısından, altının on dokuzuncu yüzyılda oynadığı rolü, uluslararası finans içinde oy-

narlar: Küresel finansal sistem için çapa olurlar. Altın sabit bir çapa idiye (tüm ulusal para birimleri ve meta fiyatları altına göre ayarlanmak durumundaydı), türevler de gezici bir çapa sağlarlar; dünyanın varlık piyasalarını birbirine bağlayan, sürekli, esnek bir dönüşümler ağı.

Altınla yapılan bu kıyaslama önemlidir, zira türevlerin, altının bir zamanlar oynadığı rolün - küresel olarak tanınmış bir eşdeğerlik görevi - bazı yönlerini üstlendiği kabul edilebilir. Ancak kritik farklılık, altının değerinin, altın üretiminde yer alan toplumsal bakımdan gerekli soyut emek tarafından (en azından kavramsal olarak) belirlendiğidir. Türevler cisimleşmiş emekle bu aynı, basit bağlantıya sahip değildir. Tezgahtü türev piyasalarında her gün işlem gören 2.300 milyar dolar, kuşkusuz ki 'türev üretiminde' cisimleşmiş emekle ilişkili değildir. Türev sözleşmelerinde bağitlanan finansal varlıkların nominal tutarından ve yalnızca minicik bir oranda da, sözleşmeleri derleyen ve yürürlüğe koyan finansal servis sağlayıcıların (temelde bankalar) emeğinin değerinden oluşur. Gerçekten de, tek başına bu minicik emek miktarı, türevleri, ulusal darphanedeki emeğin itibari parayı meta para yapısından daha çok meta para yapmaz. Kritik olan, bu emeğin 'harekete geçirdiği' şeydir. Türevler yalnızca sözleşmeler değildir. İçlerinde, daimi yeniden-hesaplama mekanizmaları cisimlendirirler; böylece, (yukarıdaki) tahvilin değeri, yendeki ve S&P 500'deki hareketlere devamlı olarak uyarlanır. Bu türden her türev sözleşmesi, kendi içinde, finansal ortak ölçüye getirme sürecinde daimi bir uyarlanma ögesidir. Yine de, türev sözleşmeleri 'üretildikleri' ölçüde, üretimlerinin harekete geçirdiği içe-konmuş (in-built) hesaplama mekanizmaları, türevlere sermayenin farklı biçimlerini, mevkilerini ve zamansallıklarını ortak bir ölçüye getirme kapasitesi kazandırır. Bundan dolayı, birçok parasal işlevi yerine getiren metaldirlar. Bu metalaştırılmış ortak bir ölçüye getirme, finansal türevleri, itibari para ve hisse senedi gibi diğer kağıt biçimindeki haklardan temelden farklı kılan şeydir.

İtibari para, fiyatını dolaşımdaki siyasal kabul edilirdiğinden alır. Üretilen (dolaşıma sokulan) itibari paranın miktarı üzerinde açık ve hesaplanmış devlet denetimleri bulunmalıdır, yoksa para biriminin kendisi enflasyon yoluyla değer kaybeder. Ancak bu durum türevler için söz konusu değildir ve bu nedenle [türevlerin durumunda] güvenle ilişkili konular tamamen farklıdır. Her türev sözleşmesi, halen mevcut olan özgül varlıklara aittir: opsiyonlar, gelecekler ve takaslar, tikel bir türev sözleşmesine göre karara bağlanmalıdır ve karşı tarafı olmayan bir türev yoktur. Bu, türevlerin sermayenin farklı kısımlarını (biçimlerini, mevkilerini ve zamansallıklarını) ortak bir ölçüye getirmede oynadıkları rolde iç-

İtibari para, fiyatını dolaşımdaki siyasal kabul edilirdiğinden alır. Üretilen itibari paranın miktarı üzerinde açık ve hesaplanmış devlet denetimleri bulunmalıdır, yoksa para biriminin kendisi enflasyon yoluyla değer kaybeder.

kindir. Dolaşımdaki türevlerin miktarı ve değeri için maddi bir temel oluşturur.

O zaman, türevlerin hisselerden farkı nedir? Hem türevler hem de hisseler sermayede - ve gerekli âma yeterli olmayan bir anlamda, emekte - bir temele sahip olmakla birlikte, hisseler para değildir.⁴⁰ Parasal anlamda ikisi arasındaki anahtar farklılık, hisselerin herhangi bir parasal işlev üstlenmesinin - borsada artan likiditenin bir yan etkisi olarak - büyük ölçüde tesadüfi olmasıdır. Hisselerin kritik ve ayırt edici özelliği, bir şirketin (kavramsal) bir parçasının mülkiyetidir ve dolayısıyla hisseler, piyasada şirketlerin denetimi için rol oynarlar. Hisseler aynı zamanda, kâr payı akımları üzerinde doğrudan haklarıdır. Mülkiyetle olan bu bağlantı, hisselerle bir maddesellik kazandırır, ancak onları tikel ve belirli bir varlığa da 'yerleştirmiş' olur. Hisselerin alım ya da satımı öncelikle mülkiyet haklarının değiştirilmesiyle ilgilidir, eşdeğerlik oluşturmakla değil.⁴¹ Türevler ise, sermayenin herhangi bir tikel, belirli 'parçası'nın mülkiyetiyle ilgili değildir; zira türev işlemleri, somut varlıklara herhangi bir zorunlu 'dönüşüm' olmaksızın, tamamen parasal alanda yer alır.⁴²

Türevleri neden yalnızca sigorta sözleşmeleri olarak değil de para olarak tanımlamak istediğimiz artık belirginleşmiş olmalı. Türev sözleşmeleri, sermayenin farklı biçimleri arasında köprüler kuran ve bunları tekil bir ampirik sermaye kavramında kaynaştıran bir hesaplama sürecini 'harekete geçirdiği' için. Böylece türevler, soyut emekten genel-olarak-paraya giden yolun içinden geçmek zorunda olduğu, genel-olarak-sermayeye erişmemizi sağlamaktadır.⁴³

Sonuç şu ki, meta paranın altına ilişkilendirilen anlamdan çok daha farklı olabileceği fikrine destek vermeliyiz. Bu alternatif meta para değerli madenlere ilişkin ilkel nosyonlarda ya da neoklasik kıtlık kavramlarında temellenmiş olmamakla birlikte, Marksist teori için ilk bakışta görüneceği kadar büyük bir meydan okuma da değil. Ne de olsa Marksistler fizyokrat değildir, para metasının fiziksel niteliklerine değil, soyut emekte temellenmiş açık eşdeğerlik temsiline itibar ederler. Bu temsil, tikel bir fiziksel metanın (tarihsel olarak altının) somut emeğini almak ve buna evrensel anlam atfetmekten ileri gelmez. Altınla olan bağlantı soyut emekle değil tikel bir somut emekle idi, zira altındaki emeği tüm diğer emeklerle ortak bir ölçüye getirecek açık mekanizmalar yoktu. Dolayısıyla, altın standardında, altın hiçbir zaman üretim maliyeti üzerinden alınıp satılamazdı.

Tersine, soyut emeğin temsili yalnızca genel-olarak-sermaye içinde bulunabilir. Şirket hisseleri ya da tahviller, hem bireysel hem de kolektif olarak, genel-olarak-sermayeyi aynı şekilde ifade edemezler; zira bunlar, sermayenin

tikel bir 'parçasına' bağlanmışlardır. Diğer yanda, türevler ise, bireysel olmasa da kolektif olarak, tüm bu farklı sermaye 'parçalarını' aktif bir şekilde ortak bir ölçüye getirir ve bundan dolayı da, genel-olarak-sermayenin ampirik bir nosyonunu yaratırlar. Kısacası türevler, 'para' ve 'sermaye' arasındaki ayrımı yıkar ve bu nedenle, 'parayı' sermaye birikiminin bütünleşmiş bir kısmı haline getirirler.

sonuç

Başlangıç noktamıza bir kez daha dönecek olursak: türevler yalnızca kapitalizm içindeki para değil, ayırt edici biçimde kapitalist paradır; zira bizzat kendi 'tasarım'larında, rekabet ve birikim sürecini cisimleştirirler. Altından farklı olarak, işlemlerde genelleşmiş biçimde kullanılan feodalizmde hiçbir anlam taşımayacaktı.

Türevler, yalnızca kapitalizmde paranın bir örneğini sunmaktan ziyade, kapitalist paranın genel bir teorisi için anahtar sağlarlar. Elbetteki tüm paralar türevler değildir ve günlük yaşamda işlemler, 'yerel' devlet-idaresindeki hesap birimleriyle belirtilen sembolik para ile gerçekleştirilir. Ancak, genel bir para teorisi, bu çeşitli yerel paraları birleştiren **tözün** ne olduğunu sormalıdır. Zelizer bu soruyu **mikro-ölçekte** sormuş ve tüm paraların 'farklı' olduğu sonucuna varmıştır. Fenne ve Lapavitsas'la birlikte, bunların ortak bir şeye sahip olduğunu öne sürmek istiyoruz, ama genel bir teorisinin anahtarının yalnızca ulusal düzeyde değil **küresel** düzeyde bulunduğuna inanıyoruz. Bu düzeyde, toplumsal güç, güven ve ulus devletin sağladığı garantiler genel bir teori için gereken temelleri sağlamaz. Güven ve devlet parası üzerine odaklanmak paranın evrimine yönelik bazı kavrayışlar sunabilir ve toplumsal güç, (ne çeşit olursa olsun) paranın bir işlevi olarak kabul edilmelidir; ancak hiçbirisi, paranın kendisine dair bir açıklama sunmaz.

Küresel olarak bütünleşmiş ancak birleşmemiş bir finansal sistemde soru şudur: sermayenin kendisi, küresel para biriminin tözünü nasıl güvence altına alır? Yanıt, sermayenin kısımlarını sürekli olarak finansal türevlere dönüştürdüğüdür. Bu, sermayenin devlet parasından vazgeçtiği anlamına gelmez, zira küresel finansın çeşitli hesap birimleri, çeşitli devlet paraları tarafından sağlanır; ama her bir para biriminin güvenirliliğine yönelik devlet garantileri dizisi, basitçe yeterli değildir. Türevler, küresel finansal sistemi, devletlerin yapamayacağı bir yoldan, bütünleşmiş bir birliğe bağlarlar.

Bu nedenle, türevleri, ulusal para birimlerinden daha yüksek bir genellik düzeyinde işlem gören, ayırt edici biçimde küresel bir paranın ifadesi olarak koyabiliriz. Dahası, burada meta paraya geri dönen bir yol da görebiliriz - yalnızca altının on dokuzuncu yüzyıldaki rolü ile

Her bir para biriminin güvenirliliğine yönelik devlet garantileri dizisi, basitçe yeterli değildir. Türevler, küresel finansal sistemi, devletlerin yapamayacağı bir yoldan, bütünleşmiş bir birliğe bağlarlar.

(her ne kadar bunun ögeleri mevcutsa da) kurulacak bir analogi aracılığıyla değil, ancak aynı zamanda, seçilmiş meta para olarak altınla kurulacak bir karşılık aracılığıyla da. Meta para olarak, altın birikimin dışında durmaktaydı. Altının üretimi birikimin bir parçasıydı ve bu, emek zamanı ile olan kritik tanımsal (ama yalnızca tanımsal) bağı veriyordu. Ancak, bu noktanın ötesinde, altının içinde cisimleşmiş emek, birikimin bir parçası olmaktan uzaklaşmaya başladı. Fort Knox'ta [ABD] ve diğer ulusal depolarda kilit altında tutulan - ki artık bunlar bile satılıyor - dinsel bir ikon statüsü kazandı. Diğer yanda

türevler, fiziksel metalar değildir. Cisimleşmiş emek bunların içinde kilit altına alınamaz, zira bu türevlerin gerçekleştirdiği dönüşümler ve ortak bir ölçüye getirme aracılığıyla, türevlerin bizzat kendilerinin içinde 'canlı' durumdadır. Altın statik bir meta para idi - diğer değerlerin kendisine kıyasla ölçülebildiği bir referans noktası. Buna karşılık türevler, esneklikleri aracılığıyla, şu anda içinde yaşadığımız yeni birikim koşullarına daha uygun olan, çeşitli, dinamik ve ayırt edici biçimde kapitalist nitelikte bir meta para oluşturmaktadır.

Cisimleşmiş
emek bunların
içinde kilit
altına alınamaz,
zira bu
türevlerin
gerçekleştirdiği
dönüşümler ve
ortak bir
ölçüye getirme
aracılığıyla,
türevlerin
bizzat
kendilerinin
içinde 'canlı'
durumdadır.

TEK EL'DEN HİZMET

- Uluslararası Taşımacılık
- Dağıtım ve Toplama Hizmetleri
- Antrepo ve Depoculuk Hizmetleri
- Gümrükleme Hizmetleri
- Sigorta Hizmetleri

www.rantrans.com.tr

RAN GÜMRÜKLEME

GÜMRÜK MÜŞAVİRLİĞİNDE
HIZLI, EKONOMİK VE
GÜVENİLİR HİZMET...

- Transit ticaret
- İthalat - İhracat
- Ata Karne İşlemleri
- Gümrüklerde devir işlemleri
- İhtisas gümrüklerinde itinali hizmet
- Aktarma hizmetleri
- Antrepo gümrükleme hizmetleri

Osmangazi Mahallesi Fatih Caddesi Yıldız Sokak No: 5 Samandıra - Kartal - İSTANBUL

Tel: (0216) 311 57 01 (Pbx) Fax: (0216) 311 57 26

kaynakça:

Aglietta, Michel 2002, 'Whence and Whither Money', The Future of Money içinde, Paris: OECD.

Bank for International Settlements (BIS) 2005, 'Triennial Central Bank Survey: Foreign Exchange and Derivative Activity in 2004', Basel: BIS [http://www.bis.org/publ/rpx05t.pdf].

Bryan, Dick 2003, 'Bridging Differences: Value Theory, International Finance and the Construction of Global Capital', Value and the World Economy Today içinde, Richard Westra ve Alan Zuege (ed.), London: Palgrave.

Fine, Ben 2003, 'Value Theory and the Study of Contemporary Capitalism: A Continuing Commitment', Value and the World Economy Today içinde, Richard Westra ve Alan Zuege (ed.), London: Palgrave.

Fine, Ben ve Costas Lapavistas 2000, 'Markets and Money in Social Theory', Economy and Society, 29, 3: 357-82.

Flaetwood, Steve 2000, 'A Marxist Theory of Commodity Money Revisited', What Is Money? içinde, J. Smithin (ed.), London: Routledge.

Greenspan, Alan 2004, 'Current Account', Remarks to the Economic Club of New York, New York, March 2. [http://www.federalreserve.gov/boarddocs/speeches/2004/20040302/default.htm].

IMF 1998, International Capital Markets - Developments, Prospects and Key Policy Issues, Washington: IMF.

Ingham, Geoffrey 1984, Capitalism Divided, London: Macmillan.

Ingham, Geoffrey 1994, 'States and Markets in the Production of World Money: Sterling and the Dollar', Money, Power and Space içinde, Stuart Corbridge, Nigel Thrift ve Ron Martin (ed.), Oxford: Blackwell.

Ingham, Geoffrey 1998, 'On the Underdevelopment of the "Sociology of Money"', Acta Sociologica, 41, 10: 3-18.

Ingham, Geoffrey 2001, 'Fundamentals of a Theory of Money: Untangling Fine, Lapavistas and Zelizer', Economy and Society, 30, 3: 304-23.

Itoh, Makoto ve Costas Lapavistas 1999, Political Economy of Money and Finance, London: Macmillan.

International Swaps and Derivatives Association (ISDA) 2002, 'An Introduction to the Documentation of OTC Derivatives: "Ten Themes"', May [http://www.isda.org/].

dipnotlar:

¹ Marx (1976, s.125) [Karl Marx, Kapital, Birinci Cilt, Çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 1986, s.49]. Araştırma asistanlığı ve önerileri için Roni Demirbağ'a, metnin daha önceki taslağı hakkındaki yorumları için Sami Gündin ve Leo Panitch'e teşekkür etmek isteriz. Araştırmanın fonu, Avustralya Araştırma Konseyi Bursu A10009141 tarafından sağlanmıştır.

² Özellikle bkz. Lapavistas (2000).

³ Özellikle bkz. Lapavistas (2003), Itoh ve Lapavistas (1999) ve Fine ve Lapavistas (2000).

⁴ Gerçekten de, Itoh ve Lapavistas (1999) paranın gelişiminin derinlemesine bir anlatımını sunmaktadır.

⁵ Burada ertelenmiş ödeme olarak krediyi değil, özellikle bankaların desteği altında ödeme aracı olarak dolaşımda bulunan ödeme vaatlerini kast ediyoruz.

⁶ Pryke ve Allen'in (2000) daha önce, türevlerin yeni bir para biçimini temsil ettiği argümanını öne sürdüklerini belirtelim - her ne kadar bunu değer teorileriyle değil, para göstergeleri ve paranın 'imgesiyle' ilişkili olarak geliştirmişlerse de.

⁷ Anonim şirketin kapitalizm için önemini açık bir Marksist analizi için bkz. Kay (1991).

⁸ Tanımsal üretim ve dolaşımda türevlerin birikime dair önemli için bkz., örneğin, Working (1953).

⁹ BIS (2005, s.15).

¹⁰ OTC (over the counter) ya da tezgahüstü türevler, bir finansal kurumun 'çöpcatanlığında' ildi taraf için hazırlanmış sözleşmelerdir. Bunlar, sözleşmelerin karşı taraf zorunlu olarak bilinmeden alınıp satıldığı borsada işlem gören türevlerden farklıdır. 1980'lerde borsada işlem gören türevler ağırlıkla, bugün OTC türevlerinin hacmi, şirketlerin biçimsel ve planlı korunma stratejilerine kaydığının bir işareti olarak, daha büyüktür. Bununla birlikte, 2001 ile 2004 arasında, bor-

Kay, Geoffrey 1991, 'The Nature of the Epoch - Some Notes on Mac-hover', Critique, 23: 43-56.

Kennedy, Paul 2000, 'A Marxist Account of the Relationship between Commodity Money and Symbolic Money in the Context of Contemporary Capitalist Development', What Is Money? içinde, John Smithin (ed.), London: Routledge.

Lapavistas, Costas 2000, 'Money and the Analysis of Capitalism: the Significance of Commodity Money', Review of Radical Political Economics, 32, 4: 631-56.

Lapavistas, Costas 2003, Social Foundations of Markets, Money and Credit, London: Routledge.

Marx, Karl 1976 [1867], Capital, Volume I, Harmondsworth: Penguin.

Pryke, Michael ve John Allen 2000, 'Monetised Time-Space: Derivatives - Money's "New Imaginary"', Economy and Society, 29, 2: 264-84.

Simmel, Georg 1978 [1900], The Philosophy of Money, Çev. T. Bottomore & T. Frisby, London: Routledge & Kegan Paul.

Turner, Brian 1986, 'Simmel, Rationalization and the Sociology of Money', The Sociological Review, 34: 93-114.

Vrolijk, C. 1997, 'Derivatives' Effect on Monetary Policy Transmission, IMF Monetary and Exchange Affairs Department, Working Paper WP/97/121, September.

Weber, Max 1965 [1905], The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism, Çev. T. Parsons, London: Allen & Unwin.

Wennerlind, Carl 2001, 'Money Talks, but What Is It Saying? Semiotics of Money and Social Control', Journal of Economic Issues, 35, 3: 557-74.

White, William R. 1998, 'Promoting International Financial Stability: the Role of the BIS', BIS Review, 62.

Working, Holbrook 1953, 'Futures Trading and Hedging', American Economic Review, 43, 3: 314-43.

Zelizer, Viviana 1994, The Social Meaning of Money, New York: Basic Books.

sada işlem gören türevler OTC türevlere kıyasla işlem hacmi açısından daha fazla büyümüştür (BIS, 2005, s.3).

¹¹ Lapavistas (2003, s.66-7).

¹² Aglietta (2002), biraz şaşkırtıcı biçimde, paranın tarihi ve geleceğine ilişkin olarak, güven konusunu merkeze alan süpürücü bir değerlendirmeye ortaya koymuştur.

¹³ Bu ikinci alanın tanımlanması gerekir: yalnızca kredi değil, nakit olmayan tüm para biçimleri güven gerektirir. Finansal türevleri bir para biçimi olarak alıyoruz ve bunlar da, tıpkı kredi gibi, yaygın kabul görmek için güven gerektirirler. Buradaki nokta, güvenin yalnızca kredi para teorileriyle ilişkilendirilmesine karşı çıkmaktır.

¹⁴ Simmel (1978, s.175).

¹⁵ Lapavistas (2003, s.69).

¹⁶ Bir tartışma için bkz. Turner (1986).

¹⁷ Özellikle bkz. Zelizer (1994).

¹⁸ Lapavistas (2003, s.124 vd.); Fine ve Lapavistas (2000). Marksizmin dışındaki başkaları, örneğin Geoffrey Ingham, bir genel-olarak-para teorisine yönelik isteği paylaşır ve Zelizer'in 'birçok çeşit para' argümanını eleştirirler; ancak, bu noktada, değer emek teorisinde temellenen bir para teorisini çürütmek isterler. Bkz. Ingham (1998) ve (2001).

¹⁹ Fine ve Lapavistas (2000, s.360; 364).

²⁰ Özel olarak, Lapavistas'ın (2003, s.130) "kapalist piyasalar ve para, değerlin tözü ve biçimi arasındaki ayrım tam olarak anlaşıldığında, diğer toplumlardaki piyasaların analizi için şablon olarak kullanılabilir" önermesini bir yana bırakıyoruz.

²¹ Simmel (1978, s.172).

²² Weber (1965, s.185).

²³ Ingham (2000).

- 24 Lapavitsas'ın (2000) Marx'ın para teorisine ilişkin mükemmel özeti, meta paranın Marx'ın para analizindeki merkezi yerini açıkça sergilemektedir. Ancak yirmi birinci yüzyıl parası başka bir konudur ve Lapavitsas'ın (örneğin, 2003) bugünkü paraya ilişkin analizi meta para-yı bir yana bırakmıştır.
- 25 Fleetwood'un (2000) Marx'ın değer teorisinin bütünlüğü açısından meta paranın zorunluluğuna dair açıklamasının yanındayız, ama meta paranın terkedilmesinin değer evrensel eşdeğer biçiminin sonu anlamına geleceği yönünde (öneri niteliğinde) çıkardığı sonuçların değil. Ulus-devletlerin neden evrensel eşdeğeri ve değer-biçimini terkettiği sorunu da mevcut değil. Bu, değer teorisine araççı bir yaklaşım olarak görünüyor ve daha da kritik olarak, Marksist değer teorisinin paranın yeni biçimlerini anlamakta kullanılabileceği terimleri ortaya getirmekte başarısız kalıyor.
- 26 Lapavitsas (2000, s.654).
- 27 Fine (2003, s.9, vurgu eklendi).
- 28 Ingham (1998, s.7).
- 29 Ingham (1984) ve (2001).
- 30 Ingham (2001, s.315).
- 31 Bu, Itoh ve Lapavitsas'ın (1999) 'para ve finans üzerinde denetimin kaybolması' başlığı altında daha geniş olarak ele aldıkları bir temadır. Burada onları, uluslararasılaşmayı ulus-devletlerin para üzerindeki denetimi kaybetmelerinin bir parçası ve dolayısıyla potansiyel bir düzensizlik kaynağı olarak sunarken görebiliriz.
- 32 Bu konuda Simmel (1978, s.172) açıklar: "kağıt gibi hassas ve kolayca tahrip edilebilen bir maddenin en yüksek para değerinin bir temsilcisi haline gelmesi, yalnızca, karşılıklı korumayı güvence altına alan ve hem dışsal hem de psikolojik bir dizi doğal tehlikeye karşı korunma sağlayan, istikrarlı ve kapalı olarak örgütlenmiş bir toplumda olanaklıdır".
- 33 Ingham (1994, s.31).
- 34 ABD Federal Reserve Başkanı ve dolayısıyla dünyanın önde gelen bankacısı olan Alan Greenspan (2004), "analistlerin yoğun çabalarına rağmen, bildiğim kadarıyla, döviz kurlarındaki yön hareketlerini projelendiren hiçbir model yazı tura atmadan belirgin biçimde üstün değil" gözleminde bulunmuştur.

- 35 1990'ların ortalarında, finansal türevlerdeki işlemlerin yaklaşık yarısında, ülke dışından bir karşı taraf yer almaktaydı (White 1998).
- 36 ISDA (2002).
- 37 Bu nedenle, finansal kriz için büyük olasılığı, 'kumarhane kapitalizmi' senaryolarından ziyade karşı-taraf riskinin temsil ettiğini öne sürüyoruz.
- 38 Emek-gücünün değerinin mevkiye özgü (location-specific) olması konusunu burada izlemeyeceğiz. Ancak bu, küresel bir genel-olarak para teorisi için, en az Lapavitsas ve Fine'in tasarladığı kadar büyük bir sorundur.
- 39 Bir finans araştırmacısının gözlemediği gibi, "[t]ürevler uluslararası varlık ikamesini görece basit hale getirirler" (Vrolijk 1997).
- 40 Elbette, teknik bir anlamda, örneğin bir borcu kapatmak için hisseler kullanıldığında, parasal işlevler yerine getirebilirler; ama bu işlevi herhangi bir meta da yerine getirebilir ve dolayısıyla bu [olasılık] güvenlice ihmal edilebilir. Birçok hissenin likidite karakteristikleri şimdilerde banka mevduatlarına kesinlikle rakiptir, dolayısıyla burada para ya da para-benzeri ya da para ikameleri arasında kesin bir ayrım yapmıyoruz.
- 41 Başka şekilde konulursa, hisseler sermayenin tikel bireysel biçimlerine bağlanmıştır, ama sermayenin diğer biçimlerini ortak bir ölçüye getirmekte kullanılmazlar. IBM hisseleri, Daimler Chrysler hisselerini fiyatlandırmak ve daha da önemlisi, petrol fiyatlarını ortak bir ölçüye getirmek için doğrudan kullanılmaz. Ama, türevlerin 'içine inşa edilmiş' bu ortak bir ölçüye getirme sürecidir ki, onlara para işlevi kazandırır.
- 42 Şu önemlidir ki hemen tüm meta türevleri nakit olarak bağtlanır; daha da önemlisi, finansal türevlerin sayısı ve değer olarak çoğunluğu, itibari ya da para-benzeri para birimleri biçiminde işlem görür.
- 43 Burada neoklasik iktisatla muğlak bir paralelliğin bulunduğu belirtilebilir. Mükemmel enformasyona ve mükemmel piyasalara yönelik kendilerine özgü soyutlamalarında neoklasikler, finansal türevlerin piyasaları 'tamamlamaya' hizmet ettiğini düşünürler. Bu anlamda, bunlara Arrow-Debreu menkul kıymetleri (securities) denilir.
- Farklı bir bağlamda, Wennerlind (2001, s.568) dilsel bir paralellik yoluyla "sermaye, para için ideal konuşma durumu kurulabilsin diye, kabaklıklar ve engelleri ... ortadan kaldırmak için vargüçüyle uğraşır" diye yazar.

Kapitalist dünyada 1970'lerde yaşanan büyük krizin ardından, günümüze dek, birçok alanda olduğu gibi para ve finans alanlarında da önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bretton Woods sisteminin çöküşü, 'dalgalı kur' rejimlerinin yaygınlaşması, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, uluslararası borçların hızla artması, finansal piyasaların dünya ölçeğinde bütünleşmesi, yeni finansal araçların ve piyasaların ortaya çıkması ve elbette, son dönemde birbiri ardına patlak veren 'finansal' krizler, bunlar arasında ilk akla gelenlerdir. Sözü edilen gelişmelerle birlikte, kapitalist üretimde para ve finansın rolüne ilişkin tartışmaların da hız kazandığı görülmektedir. Ancak, çalışmaların çoğunda finansın 'reel' üretimden kopuşuna vurgu yapılmakla yetinilmekte ve örtük ya da açık olarak, 'küresel' finansın aşırılıklarına karşı sermaye denetimlerinin getirilmesiyle, 'sorunların' büyük ölçüde halledileceği kabul edilmektedir. Finanstaki dönüşümleri kapitalist üretim yapısındaki dönüşümlerle ilişkilendiren, finans ve üretim arasındaki kopuşu değil çelişkili birliği göstermeye çalışan, 'sorunu' sınıf ilişkileri ve sermayenin uluslararası hareketi çerçevesinde tanımlayan analizler oldukça sınırlı sayıdadır. Oysa kapitalist sistemde parasal ve finansal yapının işleyişi, ancak böyle bir analizle açığa çıkartılabilir.

Bu yazıda, böyle bir analize giriş olarak, Marx'tan ve Marksist analizlerden hareketle, kapitalizmde para ve finansın yerine dair bazı genel gözlemler ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Konunun çok geniş ve yazı boyutunun sınırlı olması nedeniyle, doğal olarak, birçok önemli nokta dışarıda bırakılmaktadır.

değer ve para

Kapitalist toplumda paranın merkezi önemi, meta üretiminin genelleşmiş olmasından ileri gelir. Üretim, kullanım için değil değişim (mübadele) için yapılmakta, emek ürünleri meta haline almaktadır. Üretilen metaların kullanım-değerlerinin toplumsal bir onay kazanması, toplumsal bir ihtiyacı karşıladıklarının kabul edilmesi, ancak birbirleriyle değişimleri yoluyla gerçekleşmektedir.

Kullanım-değeri ile değişim-değeri arasındaki ayrım, metayı üreten emeğin hem somut ve yararlı emek, hem de soyut emek olmasından kaynaklanır. Her meta, belirli ve somut bir üretken faaliyetin ürünüdür. Ancak, farklı emeklerin ürünü ve farklı kullanım-değerleri olarak

metaların birbiriyle değişilmesi, bunlarda bulunan ortak özü, yani farklılaşmamış, soyut insan emeğinin ürünleri olma anlamında nitel özdeşliklerini ortaya koyar: "bunların üretimleri sırasında, insan emek-gücü harcanmıştır, ve bunlarda insan emeği cisimleşmiştir. Hepsinde ortak olan bu toplumsal özün kristalleri olarak bakıldığında, bunlar - Değerdir ... metalar değiştiklerinde, kendisini, değişim-değeri olarak ortaya koyan ortak öz, onların değeridir" (Marx, 1986: 52-3).

Değer, üretim alanında yaratılmış olmakla birlikte, ancak metanın meta ile değişimi aracılığıyla kendisini ortaya koyar. Bir metanın değerinin büyüklüğü, metanın içerdiği soyut emek miktarı ile, yani üretiminde harcanan toplumsal bakımdan gerekli emek-zamanı ile belirlenir. Bu anlamda değer kavramı, metanın toplumsal emeğin ürünü olduğunu anlatır: değerin tözü, soyut insan emeğidir. Değişim-değeri ise, değerin ortaya çıkış, görünüş biçimidir.²

Marx'ın değer biçimi tahlili (1986: 62-86), meta değişiminin bir 'evrensel eşdeğerin' ortaya çıkmasına yol açtığını gösterir. Evrensel eşdeğer, tüm diğer metaların değerini ifade eder ve bu rolü üstlenen metanın gördüğü toplumsal kabul belirli bir kararlılık kazandığında, o belirli meta, para olarak işlev görmeye başlar, para-meta olur. Evrensel eşdeğer rolünü hangi metanın üstleneceği, pratikte metanın maddi özelliklerine (dayanıklılık, taşınabilirlik, kolayca bölünüp birleştirilebilme, homojenlik vs.) ve toplumsal alışkanlıklara bağlıdır. Bu görevi tarih boyunca değerli metaller, özellikle de altın ve gümüş yerine getirmiştir.

Evrensel eşdeğer olarak para, öncelikle bir değer ölçüsü sağlar. Para-metanın (diyelim, altının) kendisi de bir metadır ve diğer metaların değeri, bunun içerdiği değerle kıyaslanır. Metanın değerinin para olarak ifadesi ise, metanın para-biçimi, ya da bilinen deyişle, fiyatıdır.

Öte yandan, para aynı zamanda bir dolaşım aracıdır. Kapitalizmde metaların değişimi doğrudan doğruya değil, genellikle para aracılığıyla gerçekleşir.³ Burada para, her M-P-M (Meta-Para-Meta) dizisindeki (yani satma - satın alma dizisindeki) aracı olarak işlev görür.

Para, demek ki, (i) değerin ölçüsü olarak metaların değerini ifade etmekte, (ii) dolaşım aracı olarak ise bu metaların dolaşımını sağlamaktadır. Değer ölçüsü olma işlevi paranın bizzat kendisinin bir değer içermesini, meta olmasını gerektirir. Ancak, bu biçim, yani paranın

Özgür Öztürk*

**Çalışmaların
çoğunda
finansın 'reel'
üretimden
kopuşuna
vurgu
yapılmakla
yetinilmekte
ve örtük ya da
açık olarak,
'küresel'
finansın
aşırılıklarına
karşı sermaye
denetimlerinin
getirilmesiyle,
'sorunların'
büyük ölçüde
halledileceği
kabul
edilmektedir.**

* Boğaziçi Üni.,
yüksek lisans
öğrencisi

meta biçimi (örneğin altın), değer ölçüsü olarak görece uygun olsa da dolaşım aracı olarak yetersizdir (Innes, 1988: 317-8). Kapitalist üretimin gelişmesiyle birlikte meta üretiminin genişlemesi ve parasal işlemlerin artması, bu işlemlere aracılık edecek altının miktarının da artmasını gerektirir. Nitekim, ilk uluslararası para sistemi denilebilecek olan 19. yüzyılın 'altın standardı' sistemi, altın üretiminin artışıyla beraberinde getirmiştir. 19. yüzyıl başlarında sanayi kapitalizminin yükselişiyle birlikte uluslararası ticaretin artması⁴ ve kapitalist dünya ekonomisinin oluşması, istikrarlı bir uluslararası para sistemini gerekli kılmış, dönemin önde gelen kapitalist gücü olan İngiliz İmparatorluğu'nun himayesinde altın standardı yaygınlık kazanmaya başlamış (aslında ancak yüzyılın ikinci yarısında resmîyet kazanmıştır), diğer metaller gerilerken altının kullanımı artmıştır. 19. yüzyıl ortalarında Kaliforniya, Avustralya, Alaska ve Güney Afrika'da birbiri ardına altın madenlerinin bulunması ve işletmeye açılması, metaller kitlelerinin hızlı artışı karşısında, para-meta olarak altının görece kıtlığıyla ilişkilidir (Innes, 1988: 325). Ancak, altın üretimi, bir noktadan sonra, dolaşımın gereklerine uyacak ölçüde artırılamaz. Tikel bir meta evrensel bir işlev üstlendiği için, yani soyut emek, somut ve belirli bir emeğin ürünü ile temsil edildiği için, kapitalizmin gelişmesiyle, metaller kitlelerinin toplam değerinin temsil edilmesi açısından belirgin pratik sorunlar ortaya çıkar.

Diğer yanda, dolaşım aracı olma işlevi, paranın değer içermesini gerektirmez. Bir dolaşım aracı olarak paranın maddi niteliği ikinci planda kalır, toplumsal niteliği öne çıkar. Böylece paranın, belirli bir miktar altını temsilen, salt simgesel bir varlık biçimini, yani kağıt para biçimini almasının yolu açılmış olur.⁵ Uygulamada, elinde kağıt para bulunan herkesin bunun karşılığı olan altını aynı anda talep etmemesi, dolaşıma sokulan kağıt paranın bir kısmının karşılıksız olmasına da izin verir. Bununla birlikte, dolaşımda çok fazla karşılıksız para bulunması, sistemin işleyişini zorlaştırır: Para bir dolaşım aracı olarak meta biçiminden uzaklaştıkça, değer ölçüsü olma işlevi giderek körelir. Bu çelişkinin somut bir tarihsel örneğini, yine altın standardı vermektedir. Bu sistemde hem standardize edilmiş altın sikkeler, hem de -sabit bir oran üzerinden altına çevrilebilen- kağıt para dolaşımdadır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki emperyalist yayılma nedeniyle dünya ticaretinin ve uluslararası akımların büyümesi, dolaşımdaki karşılıksız para miktarının artmasına yol açmış, sistemin sürdürülebilmesi giderek İngiliz İmparatorluğu'nun gücüne bağlı hale gelmiştir. Almanya, Fransa, ABD gibi diğer kapitalist güçler İngiliz hegemonyasını zayıflatırken (Beaud, 2003: 157-162) altın standardı da zora girmiş, Birinci Dünya Savaşı'nın baş-

lamasıyla, savaş finansmanı ihtiyaçlarına bağlı olarak, uygulamadan kalkmıştır.

Uluslararası para sisteminin evrimi ve 'büyük güçler' arasındaki parasal ilişkiler iktisat yazınında büyük ilgi görmektedir. Buna karşılık, paranın sınıf ilişkileri dolayımındaki rolünün aynı ilgiyi gördüğü söylenemez. Kapitalist toplumdaki en temel ilişki, yani işçi ile kapitalist arasındaki ilişki, büyük ölçüde iktisat yazınının ilgi alanı dışındadır.

sermaye ve ücret

M-P-M dizisinden farklı olarak P-M-P dizisi, paranın sermayeye dönüşümünü anlatır. Kapitalist, salt aynı nicelikte para elde etmek için satın almak ve yeniden satmak zahmetine girmeyeceği için, bu dizi gerçekte P-M-P' biçimindedir. Burada P', başlangıçta ortaya konulan değerden daha fazla değeri temsil eder ve aradaki fark, kapitalist üretime özgü niteliğini veren, artık-değerdir. Paranın sermayeye dönüşümü, artık-değer üretmek üzere kullanılması anlamına gelir. Açılmış hali P-M-..Ü(retim)-..M'-P' olan bu harekette kapitalist, parasını emek-gücü, üretim aracı ve hammadde satın alarak meta biçimine dönüştürür, bunun ardından üretim (Ü) başlar. Dolaysız üretim sürecinde işçiler tarafından yaratılan artık-değer üründe cisimleşir (M'), bunun satılmasıyla devre sona erer (P'), sonra daha da genişlemiş olarak yeniden başlar. P-M ve M'-P' evreleri dolaşım, Ü ise dolaysız üretim sürecini ifade eder.

Sermaye ile emek arasındaki sömürü ilişkisi, işçilerin dolaysız üretim sürecinde yarattıkları artık-değere kapitalistler tarafından el konulmasına dayanır. Bunu olanaklı kılan, geçmişteki üretim tarzlarının aksine, kapitalist sistemde doğrudan üreticilerin üretim araçlarından (özellikle topraktan) kopartılmış olmasıdır. Emek-gücü, alınıp satılabilen bir metaya dönüşmüş, işçiler, geçinebilmek için, sahip oldukları tek meta olan emek-güçlerini satmak zorunda bırakılmıştır.

Emek-gücü ve para, kapitalizmde iki özgül metadır. Para, metaların dolaşımına aracılık ettiği gibi, işçi ile kapitalist arasındaki ücret ilişkisinde de yer alır. Ücret ilişkisinde temel nokta, ücretin, başlangıçta değil, belirli bir sürenin sonunda ödenmesidir. Dolayısıyla işçinin aldığı ücret, aslında, ürettiği ürünün bir kısmıdır ve işçi kapitaliste kredi açmaktadır.⁷ Bu durum, sınıf terimleriyle ifade edildiğinde daha açık görünür.⁸ 'Ücret' formu altındaki bu sınıfsal sömürüyü olanaklı kılan, (i) üretim araçlarının kapitalistlerin tekelinde olması ve (ii) emek-gücünün metalaşmış olmasıdır. Kapitalist sınıf, üretim araçları üzerindeki denetimi sayesinde, paranın toplumsal gücünü de elinde tutar ve onu para-sermaye olarak, artık-değer üretmek üzere kullanır (Harvey, 1999: 253-4).

Uluslararası para sisteminin evrimi ve 'büyük güçler' arasındaki parasal ilişkiler iktisat yazınında büyük ilgi görmektedir. Buna karşılık, paranın sınıf ilişkileri dolayımındaki rolünün aynı ilgiyi gördüğü söylenemez.

Sermaye-emek ilişkisinde paranın gücü açıkça ortaya çıkar. Genelleşmiş meta üretimi koşullarında, geçim araçları da birer metadır. Bu çerçevede para, insan ihtiyaçlarıyla bu ihtiyaçların karşılanması arasındaki dolayımı oluşturur ve emekçiler tarafından sürekli bir yoksunluk olarak deneyimlenir. İnsan ihtiyaçları, bizzat paraya duyulan ihtiyaç biçimine bürünür (Hampton, 2006: 142). Bir başka deyişle, paradan (ve paranın tekelindeki satın alma yeteneğinden) yoksun olan emekçiler, ihtiyaçlarını karşılayabilmek için, düzenli olarak emek-güçlerini kapitalistlere satmak zorunda kalırlar. Bu ilişki içinde, bir yandan, emekçilerin disipline edilmesinde işsizlik önemli bir silah haline gelir; diğer yandan, ücretler üzerindeki mücadele merkezi bir önem ve kurumsal bir nitelik kazanır. Ancak emekçi sınıfı, aynı zamanda, bizzat bu ilişkiye karşı da mücadele verir. Para-biçiminin kendisi emekçilerin paradan yoksun oluşunu garanti etmediği gibi, bu biçimin sorgulanması da olanaklıdır. Bu bağlamda bir olasılık, ihtiyaçların devlet tarafından (en azından kısmen) parasız olarak karşılanmasıdır. Bir diğer olasılık ise, meta biçiminin korunması, ancak sübvansiyonlar vb. yoluyla emekçilerin alım gücünün bir ölçüde ücret ilişkisi dışına taşınmasıdır. Bu kapsamda, kamu harcamalarının içeriği ve paranın idaresi, temelde siyasal konular olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca, emek-sermaye mücadelesi yalnızca ulusal sınırlar içinde cereyan etmez. Uluslararası para sistemi farklı ülkelerin sermayelerinin göreceli güçlerine bağlı olarak dönüşmekte ve evrilmektedir; ama sermayeden söz ettiğimizde sınıf ilişkilerinden söz etmiş oluruz. Örneğin, on dokuzuncu yüzyılın klasik altın standardı sistemi, dolaşımdaki paranın hacmini sınırlandırarak, "paranın idaresinin günlük politika alanı dışında kalmasını güvence altına almış... devlet üzerindeki mali baskıları susturmuştur (1880'lerde GSYİH içinde refah harcamaları tipik olarak yüzde 2'nin altındadır)" (Hampton, 2006: 147). Para arzı sınırlı olduğu için, ücretleri ve sosyal refah harcamalarını arttıracak bir 'politika' izlemek pratikte olanaksızdır. Böylece, altın standardının emekçileri disipline etmek ve sermayenin egemenliği altına sokmak açısından işlevsel olduğu söylenebilir. Benzer biçimde, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kapitalist dünyada altın standardına dönüş çabalarının acil olarak başlatılması da sınıf ilişkileriyle damgalanmış durumdadır. Ancak bu sefer, savaş döneminde artmış bulunan ücretler ve 1917 Ekim Devrimi'nin ardından Avrupa'da ortaya çıkan atmosfer, işçi sınıfını disipline etmeyi zorlaştırmış, savaş öncesi paritelere dönme girişimleri kısa sürede başarısız olmuştur.⁹

Paranın yalnızca dolaşımı kolaylaştırmak üzere icat edilmiş basit bir araç olmadığı, kapitalist toplumda paranın ve parasal sistemin idaresinin sınıf ilişkilerinin önemli bir yönünü oluşturduğu görülmektedir.

resinin sınıf ilişkilerinin önemli bir yönünü oluşturduğu görülmektedir. Bununla birlikte, kapitalist dünya sistemine bir bütün olarak baktığımızda, sınıf ilişkileri dolaysız olarak ortaya çıkmaz. Marksist analizde temel hareket noktası -sınıf ilişkisi olarak kavranan- sermaye birikimidir. Ancak, dünya ölçeğinde sermaye birikimi, ulus-devletler tarafından bölümlenmiş bir mekanda gerçekleşir. Böylece, analizi dünya ölçeğine taşımak istediğimizde, dolaylı yoldan sınıf ilişkileri olan uluslararası ilişkilerle karşılaşırız. Sermayenin uluslararasılaşması kavramı bu olguyu ifade eder. Bir yandan, uluslar arası bir hareket söz konusudur, yani dünya genelindeki hareket ulus-devletlerin mevcudiyeti ile şekillenen bir çerçevede cereyan eder. Ancak diğer yandan, bu hareket sermayenin hareketidir, sömürüye dayalı bir toplumsal ilişkinin tıpkı bir virüs gibi dünyanın dört bir yanına yayılmasını ve sömürüye maruz kalanların bu ilişkiye çeşitli biçimlerde karşı çıkışlarını içerir. Kısacası sermayenin uluslararasılaşması, sınıf ilişkilerinin de uluslararasılaşması demektir.

sermayenin uluslararasılaşması

Tarihsel olarak, sermayenin uluslararasılaşma sürecinin farklı evreleri, sermayenin başlıca gerçek biçimleri olan para-sermaye, meta-sermaye ve üretken sermayenin eşitsiz hareketiyle ayırt edilmekte, farklı evrelerde farklı biçimler öne çıkmaktadır. Ancak, sermayenin bu üç temel formunun tarihsel hareketi eşitsiz olmakla birlikte, bunların birbirinden kopuk süreçler olmadığını da belirtmek gerekir.

Sermayenin uluslararasılaşma sürecinin başlıca evrelerini çok şematik olarak şu şekilde ayırt etmek olanaklıdır: (i) 1820-90 arası ilk evrede meta-sermaye baskındır, (ii) 1890-1914 arasında para-sermaye belirgindir, (iii) 1914-45 arası dönemde uluslararasılaşma süreci kesintiye uğramıştır, (iv) 1945-1970 arasında üretken sermaye önceliklidir, ancak üretken sermayenin uluslararasılaşması fiiliyatta meta ve para-sermaye hareketleri aracılığıyla gerçekleşmekte ve diğer iki formun hareketine de hız vermektedir, (v) 1970'den bugüne her üç formun hareketi de hızlanmış olmakla birlikte, para-sermaye ön plandadır.

Bu şematik (ve bir ölçüde keyfi) dönemlendirmeye, doğal olarak, çok fazla şey ifade etmez. Bununla birlikte, tarihsel şemayı kat eden mantık, kapitalist üretimin yayılma mantığıdır. Kapitalist üretimin yeryüzüne yayılması, suyun akışı gibi pürüzsüz biçimde değil, belirli aşamalardan geçerek gerçekleşmektedir. İlk aşamada, on dokuzuncu yüzyıl başlarında Batı Avrupa'da Sanaayi Devrimi'nin sonucu olarak ortaya çıkan büyük ölçekli üretim, bir yanda kitlesel ölçekte düzenli hammadde teminini, diğer yanda da üretilen

Paranın
yalnızca
dolaşımı
kolaylaştırmak
üzere icat
edilmiş basit
bir araç
olmadığı,
kapitalist
toplumda
paranın ve
parasal
sistemin
idaresinin sınıf
ilişkilerinin
önemli bir
yönünü
oluşturduğu
görülmektedir.

çok sayıda metanın satılabilmesini gerekli kılmıştır. Buna bağlı olarak, kapitalistleşmiş toplumlar ile henüz kapitalizm-öncesi bir aşamada bulunan toplumlar arasında meta ticareti artmaya başlamıştır. Bu dönemde, kapitalist dünya ekonomisi ve dünya pazarı bir gerçeklik haline gelmiş, kapitalist ülkelerin işlenmiş sanayi malı, henüz kapitalistleşmemiş ülkelerin birincil mal ihracatında 'uzmanlaştıkları' geleneksel uluslararası işbölümü ortaya çıkmıştır (Öztürk, 2006: 273-4).

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde, kapitalist dünyada büyük dönüşümler ortaya çıkmıştır. İngiliz hegemonyası gerilemeye başlamış, ABD, Almanya ve Fransa gibi ülkeler yeni kapitalist güçler olarak İngiliz sanayisi ile etkili bir rekabete girmiştir. Ayrıca, 1873-96 arası dönem, on dokuzuncu yüzyılın Büyük Bunalım yılıdır. Bunalım ortamında, bir dizi kapitalistleşmiş sanayi ülkesi arasındaki rekabet, bu ülkeler tarafından tüm dünyanın sömürgeler ve nüfuz alanları biçiminde paylaşılmasına giden yolu açmış, bu gelişme daha sonraları para-sermayenin uluslararası hareketi için zemin yaratmıştır. Para-sermaye biçimindeki 'sermaye ihracı', on dokuzuncu yüzyılın son yıllarında hızlanmış ve Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği dönemde büyük boyutlara ulaşmıştır (Beaud, 2003: 176-8). Yüzyıl dönümünde para-sermaye ihracı, temel olarak, emperyalist ülkelerle sömürge ve yarı-sömürge ülkeler arasında, devletler arası kredi ilişkileri biçimindedir. Sermaye, ağırlıklı olarak 'portföy' yatırımları denilen biçim altında, faiz ve kâr payı elde etmek üzere ihraç edilmektedir.¹⁰

İki savaş arası dönemi kapsayan 1914-1945 arası yıllar, sermayenin uluslararasılaşmasının bütün olarak kesintiye uğradığı bunalım yıllarıdır.¹¹ Dünya kapitalizmi, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ulaştığı uluslararası ticaret ve sermaye ihracı düzeylerine, ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan epey zaman sonra ulaşabileceklerdir.¹²

İkinci Dünya Savaşı öncesi döneme bütün olarak baktığımızda, kapitalizmin oldukça hızlı biçimde uluslararasılaştığı, ancak kısa sürede kendi sınırlarına ulaşarak krize girdiği görülmektedir. Bunun gerisinde, üretken sermayenin uluslararasılaşmasının sınırlı kalışının bulunduğu söylenebilir. Üretim uluslararasılaşmasının sınırlılığı veya öncelikle 'ulusal' bir nitelik taşıması, burjuvazi açısından da uluslararası ittifaklar kurabilme kapasitesinin sınırlı kalması ve ulusal temelde bir rekabetin yaşanması sonucunu vermiştir. İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde kurulmaya çalışılan uluslararası kurumların etkisizliği bunun bir göstergesidir. Öte yandan, üretimin uluslararasılaşmasının sınırlılığı, 'geri' ülkelerde kapitalizmin diğer üretim tarzlarını dönüştürücü etkilerini de sınırlamıştır, zira geleneksel uluslararası işbölümü, temelde meta

değişimi ilişkileriyle yani dolaşım alanıyla sınırlıdır. Bu nedenle, kapitalist üretim ilişkilerinin tam olarak oluşmasını çok zorunlu kılmamıştır. Kapitalizm öncesi toplumların kapitalizmle temasının en önemli sonuçlarından biri, uluslararası ticaretin ve para-sermaye ihracının artmasıyla, bu toplumlarda belirli bir ticari birikimin başlamış olmasıdır. Bu dönemde ticari sermaye, kapitalist toplumlarla kapitalizm-öncesi toplumlar arasındaki bağlantıyı ve 'azgelişmiş' ülkelerde daha sonraki dönemde gerçekleşecek olan kapitalist dönüşümün zeminini kurmuştur (Öztürk, 2006: 277-8).

Üretimin uluslararasılaşmasının önemi şu şekilde ifade edilebilir: kapitalist üretimin ayırt edici yönü olan artık değer üretimi, yalnızca dolaşsız üretim sürecinde yer alır. Üretim uluslararasılaşması, artık değer üretiminin coğrafi kapsamını genişletir ve kapitalist üretim ilişkilerini yaygınlaştırır. Bu nedenle kapitalizmin, ancak üretken sermayenin uluslararası hareketiyle evrensel bir sistem haline geldiği söylenebilir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde üretken sermayenin uluslararasılaşması, özellikle ABD kökenli çok uluslu şirketlerin doğrudan yatırımlarıyla gerçekleşmiştir.¹³ Bu dönemde Türkiye gibi büyükçe geç kapitalistleşen ülkelerde, 'ithal ikamesine dayalı sanayileşme' olarak da bilinen, içe yönelik sermaye birikimi başlamıştır. İçe yönelik birikim, bu ülkelerdeki ticaret burjuvazisinin sanayi burjuvazisine dönüşünü ifade eder, ancak dışa kapalı bir ortamda değil, dünya kapitalizmi tarafından şekillenen bir ortamda gerçeklik kazanmıştır.

Bu dönemde, yani 1945-71 arasında uluslararası para sistemi, 1944'de Bretton Woods'da alınan kararlara dayanmıştır. 'Altın Kambiyo Standardı' olarak da adlandırılan yeni sistemin temeli, kapitalist dünyada ABD'nin belirgin üstünlüğüne ve dünya altın stoklarının yüzde 78'ini elinde bulundurmasına bağlı olarak, uluslararası işlemlerde ABD dolarının kullanılması, ancak doların belirli bir oran üzerinden altına dönüştürülebilir olmasıdır (Ercan, 1997: 345-6). Öte yandan, diğer ulusal paraların dolar (ve altın) kuru da sabit tutulmuştur; yüzde 10'un üzerindeki devalüasyonlar IMF iznine bağlıdır. ABD'nin dünya sanayi üretiminin yansından fazlasını gerçekleştirdiği bir ortamda, bu sistem bir süre görünürde sorunsuz olarak işlemiştir. Bununla birlikte, Almanya ve Japonya başta olmak üzere diğer kapitalist güçlerin kısa sürede ciddi bir sınai büyüme gerçekleştirmeleri ve Soğuk Savaş bağlamında ABD'nin hızla artan askeri harcamaları ve dış açıkları, uluslararası para sistemini kısa zaman sonra krize sokmuştur. Daha 1958 gibi erken bir tarihte, başlıca kapitalist ülkelerin ulusal paraları ABD dolarına çevrilebilirlik kazanmıştır, ki bu durum, ABD'nin gö-

Üretimin uluslararasılaşması, artık değer üretiminin coğrafi kapsamını genişletir ve kapitalist üretim ilişkilerini yaygınlaştırır. Bu nedenle kapitalizmin, ancak üretken sermayenin uluslararası hareketiyle evrensel bir sistem haline geldiği söylenebilir.

reli olarak zayıfladığının işaretidir (Innes, 1988: 333-4). 1971'de doların altına çevrilebilirliği iptal edilmiş, 1973'te ise Bretton Woods Sistemi tamamen çökmüş ve ulusal paralar dalgalanmaya bırakılmıştır.

Bretton Woods sisteminin bir özelliği, sermaye hareketlerinin denetleniyor olmasıdır. Sabit kur rejimi altında bunun anlamı, devletlerin para politikasını bağımsız olarak yürütmeleri ve bunun sınırının ödemeler dengesi tarafından çizilmesidir. Bu yoldan, Keynesyen ekonomi politikaları aracılığı ile hızlı büyüme ve yüksek yatırım seviyelerinin yanısıra, işçi sınıfının sisteme dahil edilmesinin ve yalnızca ekonomik dengenin değil, toplumsal ve siyasal 'denge'nin de oluşturulmasının olanaklı olduğu düşünülmüştür (Hampton, 2006: 152-4). Bununla birlikte, 1960'ların ikinci yarısında, tam da kesintisiz büyümenin formülünün bulunduğu ve krizlerin tarihe karıştığı düşünüldüğünde, başlıca kapitalist ülkelerde sorunlar birbiri ardına ortaya çıkmaya başlamıştır. Bir yanda, giderek şiddetlenen (ve Mayıs 1968'de doruğa ulaşan) işçi ve öğrenci hareketleri, diğer yanda, özellikle imalat sektöründe keskin düşüşler gösteren kâr oranları söz konusudur. Benzer biçimde, geç kapitalistleşen ülkelerde de, içe yönelik birikimin kronik ödemeler dengesi sorunlarıyla boğuşarak kendi sınırlarına ulaşmış olmasının yanı sıra, sanayileşme sürecinde ortaya çıkmış olan işçi sınıfının örgütlülüğü ve mücadelesi gündeme damgasını vurmaktadır. Ayrıca, ABD'nin Vietnam'da uğradığı yenilgi de kapitalist dünyada bir hegemonya bunalımı yaratmıştır. Kısacası, 1970'lerin başına gelindiğinde dünya kapitalizmi derin bir siyasal-ekonomik krize yuvarlanmıştı.

Kapitalizmin krize girmesinde ve Bretton Woods Sistemi'nin çökmesinde bir diğer önemli neden, Keynesyen 'ulusal ekonomi' tasavvuruna ve sermaye denetimlerine dayanan ekonomi politikalarının bittiği ceketin, özellikle para-sermayenin uluslararası hareketine dar gelmeye başlamasıdır. Çok uluslu şirketlerin faaliyetleri artarken, 1960'larda bankacılık faaliyetleri ve para-sermaye akışları da buna ayak uydurmuş, dünya genelinde dolaşan karşılıksız dolar miktarı arttığı gibi çeşitli yeni kredi-para biçimleri de (Euro-dolar kredileri) dolaşıma girmeye başlamıştır. 1960'larda sermaye çıkışlarını önlemek üzere ABD'de getirilen düzenlemeler, üretken sektörde kâr oranlarındaki genlemeye bağlı olarak kredi sisteminin aşırı şişmesi karşısında, giderek yetersiz kalmıştır (Şişman, 2003: 63). Bu noktada, 1970'lerin krizini ve kriz sonrası sermayenin yeniden yapılanmasını anlayabilmek için, kapitalizmde kredi sistemine ve bankaların rolüne bakmamız gerekiyor.

kredi sistemi, bankalar ve kapitalizmin krizi

Sermayenin genel formülünü P-M-Ü-M'-P' olarak yazdık. Artık değer yaratıldığı ve değerin genişlediği bu süreçte sermaye, para-sermaye, meta-sermaye ve üretken sermaye biçimlerini almaktadır. Aslında kategorik olarak, bu üç biçimden geçen yalnızca sanayi sermayesidir (ticaret sermayesi¹⁴ ve mali sermaye, bu sürecin belirli uğraklarında yer alır). Filiyatta, üretimin sürekliliği açısından, sanayi sermayesi aynı anda her üç biçimde de bulunur. Üretim devam ederken, eskiden üretilmiş ürünlerin bir kısmı henüz satılmayı beklemekte, ayrıca ücret ödemeleri, sabit sermayenin aşınma-yıpranma fonu, fiyat dalgalanmaları vb. nedenlerle, kapitalistin elinde belirli bir miktar para bulundurulması gerekmektedir. Bireysel kapitalistlerin elindeki bu türden atıl para fonları, bankalarda ve diğer finansal kurumlarda toplanarak, tüm kapitalistlerin kullanımına hazır para-sermaye haline gelir. Ayrıca, gelişmiş bir kredi sisteminde yalnızca kapitalistlerin rezerv fonları değil, işçilerin ve diğer toplumsal kesimlerin elinde atıl durumda bulunan paralar da toplanarak sermayeleştirilir.

Paranın dolaşım aracı olarak işlev gördüğü M-P-M dizisi, gerçekte iki hareketten, satma (M-P) ve satın alma (P-M) hareketlerinden oluşmaktadır.¹⁵ Satma ve satın alma işlemlerinde ortaya çıkan bir olanak, ödemelerin ertelenebilmesidir. Borç vadesi dolduğunda ödenen para ise, ödeme aracı olarak işlev görmüş olur. Ayrıca, kapitalistler arasındaki ticari işlemlerde para yerine kullanılan borç senetleri, poliçeler vb. de elden ele dolaşmaya başlar ve ödeme aracı olarak işlev görür.¹⁶ Hesaplar birbirini dengelediği sürece, arta kalan bakiyeler için ancak küçük bir miktar paraya gerek duyulur; böylece, dolaşımda kullanılan paradan tasarruf edilmiştir. Aslında kredi, kategorik olarak, en basit M-P ya da P-M işleminde bile potansiyel olarak bulunur. Ödemenin ya da mal tesliminin ertelenmesi, krediden söz edebilmek için yeterlidir.

Kapitalist kredi sisteminin temelinde, kapitalistlerin birbirlerine açtıkları ticari krediler yer alır. Dolaşım sürecinde ticari kredi, özellikle sanayi sermayesi ile ticaret sermayesi arasındaki ilişkilerde ortaya çıkar ve borç senedi, poliçe, ödeme makbuzu gibi kredi-para biçimlerine dayanır. Ticari kredi, işlemlere büyük esneklik getirerek, sermayenin devir süresinin kısalmasına ve üretimde kullanılabilecek sermaye kitlesinin, dolayısıyla da artık değerin artmasına yol açar. Ayrıca, dolaşımı hızlandırarak, farklı üretim alanları arasında kâr oranlarının eşitleme eğilimini güçlendirir (İtoh ve Lapavistas, 1999: 86-90). Bununla birlikte, ticari kredinin bazı sınırlılıkları mevcuttur. En önemli sınırlılığı, kapitalistler arasındaki birebir işlemlerde yaratıldığı için,

Ticari kredi, işlemlere büyük esneklik getirerek, sermayenin devir süresinin kısalmasına ve üretimde kullanılabilecek sermaye kitlesinin, dolayısıyla da artık değerin artmasına yol açar.

temelde bireysel bir kredi niteliğinde olmasıdır. Bu nedenle banka kredisi kadar etkin bir kredi aracı değildir.

Bankalarla birlikte kredi sistemi toplumsal bir nitelik kazanır. Bankalar, ticari senetleri iskonta eder (yani üzerinde yazılı olan fiyattan daha ucuza 'kırar') ve karşılık olarak banknot verirler. Böylece, bireysel bir kredi-parayı, toplumsal niteliği daha yüksek bir kredi-paraya dönüştürmüş olurlar.¹⁷ Ayrıca, borç alma-verme işinde uzmanlaşır, para-sermayenin genel yöneticileri haline gelirler. Tüm kapitalistler adına, hem borç alanları hem de borç verenleri temsil ederler (Marx, 1990: 354).

Üretimin büyümesi ve kredi talebinin artmasıyla, müşterilerine kredi sağlamakta zorlanan bankalar, birbirlerinden kredi almaya başlarlar. Bankalar arası kredi işlemlerinin artmasıyla, zaman içinde, bir para piyasası da ortaya çıkmış olur. Para piyasasında, borç verilebilir para-sermayenin bizzat kendisi alınıp satılan bir metaya dönüşür ve bunun fiyatı faiz oranı ile ifade edilir. Para piyasasındaki faiz oranı, tüm kredi sistemi için temel bir gösterge haline alır (Itoh ve Lapavistas, 1999: 97-8).

Kredi sisteminin toplumsal niteliği, merkez bankasının oluşmasıyla daha belirgin hale gelir. Merkez bankası, tipik olarak, bankalar arası işlemlerin bir bankada yoğunlaşmasıyla ortaya çıkar ve 'bankalar bankası' özelliğini taşır (Itoh ve Lapavistas, 1999: 154-7). Bununla birlikte, aynı zamanda, ulusal ölçekte banknot basma yetkisini tekeline alır ve devletin bankasına dönüşür.¹⁸ Merkez bankasının kurulması ve bir sonraki evrede uluslararası finansal kurumların oluşmasıyla, kapitalist kredi sistemi hiyerarşik bir yapı kazanır. "İlk ve temel seviyede, ticari kredi ilişkileri ... ikinci seviyede, banka kredisi ilişkileri ... üçüncü seviyede, para piyasası ilişkileri vardır ... son olarak, dördüncü seviyede ve piramidin tepesinde, merkez bankası ilişkileri bulunur" (Lapavistas, 2003: 71).

Banknot basma yetkisi merkez bankasında bulunmakla birlikte, bankaların kredi faaliyetleri para yaratma özelliklerine dayanır. Şöyle ki, bir bankaya mevduat olarak yatırılan belirli bir miktar para, yürürlükteki rezerv oranına bağlı olarak, bankanın bunun birkaç misli kredi yaratabilmesine olanak verir.¹⁹ Rezerv oranı yüzde 20 ise, bankaya yatırılan 100 YTL, bankanın 400 YTL kredi yaratabilmesini sağlar. Bankanın, kredi ihtiyacı duyan kapitalistlere, örneğin bir sanayiciye açtığı kredi, gerçekte bir banka hesabından ibarettir ve büyük oranda (bu örnekte yüzde 75) hayali para biçimindedir. Hayalidir çünkü ilk başta reel bir karşılığı yoktur. Bununla birlikte, bu kredi, üretim sürecini başlattığı ve artık-değerin yaratılmasını sağlayabildiği sürece, anapara artı faiz ödemesi olarak bankaya

geri döner ve gerçek paraya dönüşür (Ercan, 1997: 425-6; 2002: 46-7).

Banka kredisi, sanayici kapitalistin üretimi-ne, yani işçilerin gelecekte yaratacağı artık-değere, daha baştan toplumsal bir onay sağlamış olur. Özel bankanın yarattığı ve bir banka hesabından ibaret olan kaydı para, merkez bankasının bastığı ulusal paraya çevrilebilir olduğu için, devlet onayı ile toplumsal geçerlilik kazanmıştır. Bu anlamda kredi, gelecekte üretilecek değerlerin önceden toplumsal onay kazanması anlamına gelir.²⁰ Bu nedenle, dolaşımı hızlandırır da, paranın değer ölçüsü olma işleviyle çelişir (Harvey, 1999: 249). Sorun, kredi sisteminde bir üst aşamaya (yani toplumsal geçerliliği daha yüksek bir seviyeye) taşınarak geçici olarak çözülür; ancak aslında daha geniş bir soruna dönüştürülmüştür. Sanayici kapitalist, örneğin, henüz satılmamış metallerini karşılık göstererek kredi aldığı anda, ortaya çıkan parasal sonuç bu metallerin birdenbire satılmış olmasıyla aynıdır. Bir başka deyişle, realizasyon sorunu zaman içinde ötelenmiştir (Evans, 1997: 30-4). Ancak aynı zamanda, bireysel kapitalistte ait bir sorun şimdi toplumsal bir soruna dönüşmüştür. Zira, bankalar arası zincirleme bağlantılar nedeniyle, geri ödenemeyen krediler tüm bankacılık sistemini etkiler. Bu nedenle merkez bankası, tüm bankacılık sistemini gözetlemek ve kredilerin şişmesini önlemek üzere devreye girmek durumundadır.²¹

Peki uluslararası alanda ne olur? Sıklıkla vurgulandığı gibi, dünya ölçeğinde yetkili bir merkez bankasının yokluğunda, sistemde yaratılan kredi-paraya nihai olarak geçerlilik kazandıracak bir kurum da yoktur. Euro-bankacılığın 1960'lardan sonraki gelişimi, bu sorunu açıkça sergiler. Dünya genelinde dolaşıma girmiş olan ABD parası, dolara olan talep nedeniyle, Avrupa bankaları tarafından dolar kredileri yaratmakta kullanılmaya başlanmıştır. Avrupa'da yoğunlaşması nedeniyle Euro-dolar adını alan bu kredi-para piyasası, ABD'nin sermaye çıkışlarını denetlemek üzere 1960'larda getirdiği kısıtlamalar nedeniyle aniden hızlı bir genişleme olanağı elde etmiştir.²² Dünya genelinde çok fazla dolar olduğu için sermaye çıkışlarına kısıtlamalar getiren ABD devleti, Avrupa'da faaliyet gösteren ABD kökenli çok-uluslu şirketlerin ihtiyaçları nedeniyle Euro-dolar piyasalarına göz yummak zorunda kalmış, bu gelişme Amerikan bankalarının Londra'ya hücum etmesine ve bir-biri ardına şube açmalarına neden olmuş (Langley, 2002: 84), sonuç olarak piyasadaki Euro-dolar miktarı katlanarak artmıştır.²³ 1970'lerin başlarında, üretim alanında kârlı yatırım olanağı bulamayan aşırı birikmiş sermayenin yanı sıra, 1973-74'de petrol fiyatlarının artmasıyla petrol ihraç eden ülkelerin elinde biriken 'petro-dolar'lar da Euro-piyasalara akma-

Dünya ölçeğinde yetkili bir merkez bankasının yokluğunda, sistemde yaratılan kredi-paraya nihai olarak geçerlilik kazandıracak bir kurum da yoktur. Euro-bankacılığın 1960'lardan sonraki gelişimi, bu sorunu açıkça sergiler.

ya başlamış, böylece üretim alanına aktarılmayan muazzam büyüklükte fonlar birikmiştir. 1970'lerin ikinci yarısında bu fonların büyük kısmı, geç kapitalistleşen ülkelere (özellikle Latin Amerika'ya) kredi olarak yönelmiştir (Evans, 1985: 109-115).

Para sisteminin tarihsel evrimi, dolaşımdaki paranın meta biçiminden giderek uzaklaşmasını sergilemektedir. 1970'lerin başlarında, bu evrimde bir diğer aşama olarak, paranın altın ile resmi bağlantısı da kopartılmıştır. Sonuç, paranın değer ölçüsü olma işlevinin daha da zayıflaması, döviz kurlarının büyük bir oynaklık (volatilité) kazanması ve sıkışan para krizleridir.²⁴ Öte yandan, 1974'de ABD'nin ve 1979'da İngiltere'nin sermaye hareketlerini serbestleştirmesinin ardından, kapitalist dünyada serbesti yönünde genel bir eğilim başlamış, uluslararası sermaye akımları ve dış borçlar hızlı bir artış göstermiştir.²⁵ Bu gelişmelere bağlı olarak, döviz piyasalarının önemi de artmıştır.²⁶

Bretton Woods sisteminden farklı olarak, sabit olmayan kur rejimleri ve serbest sermaye hareketleri altında, para miktarının belirlenmesinde döviz kuru belirleyici hale gelmektedir. Bunun anlamı, aşırı kredi genişlemesinin döviz kurunun yükselmesine ve dolayısıyla ülke parasının değer yitirmesine yol açacağıdır (Evans, 1997: 36). Türkiye gibi geç kapitalistleşmiş ülkelerde dışa yönelik birikime geçiş, bu şekilde, ihracatı ve ülkenin 'rekabet gücünü' artırma gereksesiyle, 'sıkı para' politikalarını ve işçilerin ve geniş halk kitlelerinin alım gücünün kısıtlanmasını beraberinde getirmiştir. Birçok geç kapitalistleşmiş ülkede söz konusu politikalara geçişin askeri darbeler ya da baskı rejimleri altında gerçekleşmesi, burjuvazi açısından bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır.

1970'lerin krizinin sonuçları şu şekilde özetlenebilir: üretimin kârlılık koşullarını yitirmesiyle, (i) işçi sınıfı kazanımlarına karşı dünya ölçeğinde bir saldırı başlatılmıştır. Bu saldırı özellikle 1980'lerde şiddetlenmiştir. (ii) Finans ve para-sermayeye dönüş hızlanmıştır. 1970'lerin ikinci yarısında geç kapitalistleşen ülkelere yönelik kredilerdeki patlama, bu ülkelerdeki içe yönelik birikimin sürekli kıldığı kredi talepleriyle çakışmış, böylece dış borçlar kısa sürede artmış ve 1980'lerin başında uluslararası borç krizi patlak vermiştir. Borç krizinin bir sonucu olarak IMF ve Dünya Bankası tarafından gündeme getirilen yapısal uyum programları ve liberalizasyon politikaları ise, yalnızca dışarıdan bir dayatma olmayıp, içe yönelik birikim sürecinde ortaya çıkan büyük sermaye gruplarının 'dışa yönelik' bir birikime geçme ve dünya kapitalizmiyle daha ileri bir bütünleşme sağlama taleplerine de yanıt olmuştur. (iii) Üretimin yeniden yapılandırılması gündeme gelmiştir. Sanayi üretiminin bir kısmı

elverişli olanaklar sunan Asya ülkelerine kaydırılırken, gelişmiş ülkelerde kısmi sanayisizleşme süreçleri yaşanmıştır. Ayrıca, üretimin yapısında da önemli dönüşümler ortaya çıkmış ve uluslararası üretim zincirlerinin, esnek uzmanlaşma ve eve iş verme gibi tekniklerin yaygınlaşmasıyla, eski tarz kitlesel üretim - kitlesel tüketim modeli aşınmış ve üretim yerel bağlarını kırmaya başlamıştır.²⁷ Tüm bu gelişmeler, işçi sınıfı örgütlerini ve hareketini belirli bir tıkanmayla karşı karşıya bırakmıştır (Öztürk, 2006: 291-2).

Gerek gelişmiş ülkelerde gerekse geç kapitalistleşen ülkelerde gerçekleşen dönüşümlerle, son otuz yılda sermayenin uluslararasılaşmasının ve kapitalizmin dünya ölçeğindeki bütünleşmesinin oldukça ileri boyutlara ulaştığı görülmektedir. Bu noktada, söz konusu bütünleşmenin önemli bir eksenini ve kapitalizmde finansın, para ve kredi sisteminin yanında diğer önemli ayağını oluşturan sermaye piyasalarına da bakmak gerekmektedir.

faiz, hisseli sermaye ve sermaye piyasası

Kapitalist üretimin gelişmesi bankaların ve kredi sisteminin gelişmesini beraberinde getirir; bunların gelişimi de, karşılık olarak, üretim alanının genişlemesine ve artık-değer kitlesinin artmasına yol açar. Bununla birlikte, şimdi kitlesi artmış olan artık-değerin bir kısmı, faiz olarak banka sermayesinin eline geçer. Brüt kâr, bir yanda girişimci kârı, diğer yanda faiz olmak üzere ikiye bölünür. Faiz, elbette, kapitalist toplumdaki en fetiş gelir biçimidir ve burada sermayenin hareketi, kısıtlanmış olarak, P-P' biçimine bürünür. Sermaye, bir 'şey' olarak, toplumsal ilişki ise paranın kendi kendisiyle ilişkisi olarak görünür. Paranın kendiliğinden arttığı, değer genişlemesinin paranın özüne ait bir olgu olduğu yanılması doğar (Marx, 1990: 343-5).

Faiz oranının belirlenmesi, kâr oranının belirlenmesinden oldukça farklıdır. Genel kâr oranı, birikimin maddi özelliklerini yansıtır; faiz ise ortalama kârın bir parçasıdır ve faiz oranı, kapitalistler arasındaki bölüşüm ilişkisine bağlı olarak, borç verilebilir para-sermayenin arz ve talebiyle belirlenir (Marx, 1990: 319-320; Itoh ve Lapavitsas, 1999: 72). Bununla birlikte, genel kâr oranı "özgöl kâr oranlarının eşitlenmesi eğiliminden, bunların eşitlenmesi hareketinden başka bir şey değildir" ve "gerçekte, doğrudan doğruya ve derhal arz ve talep arasındaki orana belirlenen piyasa faiz oranından çok daha farklı ve çok daha karmaşık nedenlerden doğmaktadır, bu yüzden de faiz oranı gibi somut ve açık bir olgu değildir" (Marx, 1990: 322-3). Böylece faiz oranı, tam da belirli bir oran olduğu için, tüm ekonomik sistem açısından önemli bir gösterge halini alır. Faiz oranının üst sınırı pra-

Sermaye, bir 'şey' olarak, toplumsal ilişki ise paranın kendi kendisiyle ilişkisi olarak görünür. Paranın kendiliğinden arttığı, değer genişlemesinin paranın özüne ait bir olgu olduğu yanılması doğar.

tikte genel kâr oranı tarafından sağlandığı için ve brüt kâr bir yanda faiz diğer yanda girişim kârı olarak ikiye bölündüğü için, faiz oranının hareketi, aynı zamanda, genel kâr oranının değişmediği varsayımı altında, girişimci kârının ters yöndeki hareketini gösterir. Piyasa faiz oranı ile sermaye piyasasındaki hisse fiyatlarının ters yönlü hareketi arasındaki bilinen ilişki, bu durumun bir yansıması olarak alınabilir.

Sermaye piyasasından söz etmiş olmakla, kredi alanından çıkmış ve finansın genel alanına girmiş oluyoruz. Kapitalist toplumda finansal ilişkiler, kredi ilişkilerinin yanısıra, sermaye piyasası denilen ortamda gerçekleşen fon transferlerini de içermektedir. Atıl para fonlarının kullanılabilir para-sermaye kaynakları haline dönüşümü, yalnızca bankalar ve kredi sistemi aracılığıyla değil, aynı zamanda sermaye piyasaları aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Anonim şirket (joint-stock company), on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında hızla yaygınlık kazanmış olan bir firma biçimidir.²⁸ Bu dönemde, eskiye özgü bireysel aile işletmelerinin yerini, hissedarların sahibi olduğu ve profesyonel memurlar tarafından yönetilen modern büyük şirketler almaya başlamıştır. Bu gelişmenin temelinde, hızlı sermaye birikimi karşısında kredi sisteminin bile yetersiz kalmaya başlamış olması yatar. Anonim şirketin ve hisseli sermayenin doğuşu, bireysel girişimcinin gücünü çok aşarı büyüklükte işletmelerin kurulmasını ve muazzam ölçekte sabit sermaye yatırımlarının gerçekleştirilebilmesini sağlamıştır (Satılğan, 1988: 507-8).

Hisseli sermayede sermayenin kendisi bir meta haline gelmekte ve sermaye piyasasında (borsada) hisseler biçiminde alınıp satılmaktadır. Bu gelişme, sermayenin bireysel mülkiyetinin, kapitalist üretim tarzına özgü sınırlar içinde ortadan kaldırılması anlamına gelir. Hisse senedi sahipleri, şirketin kâr durumuna göre değişebilen bir getiri (temettü) elde ederler. Hisse senedi fiyatları bu temettünün piyasa faiz oranı üzerinden kapitalize edilmesiyle **belli**lenir (kapitalizasyon, düzenli bir para gelirinin sermayeye dönüştürülmesidir). Temettü gelirleri, bankaya yatırılmış belirli bir miktar paranın faiz getirisi gibi düşünülür²⁹ ve hisse senetleri bu mantığa göre fiyatlandırılır (Satılğan, 1988: 512; Harvey, 1999: 268-9). Bu şekilde yaratılan, yani bir para gelirinin sermayeye dönüştürülmesiyle ortaya çıkan sermaye ise hayali sermaye adını alır.³⁰ Hayali sermaye ve bunun piyasası olarak borsaların ortaya çıkmasıyla, borsa spekülasyonu, kapitalist birikimin kalıcı bir boyutu haline gelir. Ayrıca, hisse senedi sahipliğinin belirli ellerde yoğunlaşmasıyla, sermayenin merkezileşme süreci hızlanır. Asgari hisse sayısının ele geçirilmesi şirket sermayesinin tamamı üzerinde denetim olanağı sağladığından, şirketlerin ele ge-

çirilmesi ve şirket birleşmeleri kolaylaşır, ancak para-sermayenin önemi de artar. Bankalar "hisse senedi/tahvil alıp satarak hayali sermaye dünyasının önemli araçlarından biri olurlar" (Er-can, 2002: 48-9).

Son otuz yılda, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve finansal piyasaların dereğülasyonu ile birlikte, borsaların önemi artmış, bir yandan 'banka-dışı' finansal kurumlar (emeklilik fonları, yatırım fonları, hedge fonlar vs.) öne çıkar ve banka kredilerinin ağırlığı azalırken, bir yandan da, bankaların hayali sermaye alanına girmesi ve özellikle uzun vadeli borçların menkul kıymetlere dönüştürülmesiyle, bankalarla banka-dışı kurumlar arasındaki ayırım bulanıklaşmıştır. Bu gelişmelere finans alanındaki şirket birleşmeleri ve satın almaların eşlik etmesi, Citigroup, ING Group, Credit Suisse gibi dev çokuluslu finans şirketlerini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, dünya genelinde ekonomik faaliyetin üç bölgede (ABD, AB ve Asya) yoğunlaşması, finansal işlemlerin de üç merkezde (New York, Londra ve Tokyo) yoğunlaşmasını beraberinde getirmiştir (Langley, 2002: 91-3).

Uluslararası sermaye akımları, 1970'lerden bugüne, **hızlı bir artış** göstermiştir.³¹ Bu artışa, yeni finansal araçların ve piyasaların doğuşu eşlik etmiştir. Yeni finansal piyasaların en önemlisi ise, 'türev' piyasalarıdır. Türev araçlar (bir metanın veya hisse senedinin fiyatı, faiz oranı, döviz kuru, borsa endeksi gibi) çeşitli değişkenlere bağlı olarak fiyatlandırılan, diğer finansal varlıklardan 'türetilen' araçlardır ve vade- li işlem, opsiyon ya da takas (swap) vb. sözleşmelerle alınıp satılan metaldır.

Tarımsal metalarda türev işlemleri yaklaşık 150 yıldır kurumlaşmış olmakla birlikte, döviz kuru ve faiz oranı gibi değişkenlerle ilgili finansal türev borsaları ancak 1970'lerde kurumlaşmış ve 1980'lerde tam anlamıyla patlamalı bir gelişim sergilemiştir.³² Bunun gerisinde, Bretton Woods Sistemi'nin çöküşünün ardından döviz kuru ve faiz oranlarında ortaya çıkan büyük hareketlilik bulunmaktadır. Dünya ekonomisinin ulusal bölümlenişine paralel olarak, sermayenin uluslararası hareketi farklı para birimleri ve farklı faiz oranlarından, farklı vadeler içinde geçerek gerçekleşmektedir. Türev araçların bu bağlamdaki işlevi, söz konusu farklılıklar çerçevesinde ve elbette geçmişe göre son derece riskli bir ortamda, farklı piyasalardaki farklı finansal varlıkları ortak bir ölçüye getirerek, değerini sürekliliğini sağlamaktır (Bryan, Rafferty ve Ackland, 2000). Öte yandan, türev araçlarla birlikte, örneğin bir firmanın hisse senetlerine sahip olmadan da o firmanın kârlılığında yararlanmak ve hatta hisse senetlerinin değerini etkileyebilmek olanaklı hale gelmiştir. Bryan ve Rafferty'ye (2004: 34) göre türevler, "Marx'ın anonim şirketin oluşumuyla

Türev araçların işlevi, söz konusu farklılıklar çerçevesinde ve elbette geçmişe göre son derece riskli bir ortamda, farklı piyasalardaki farklı finansal varlıkları ortak bir ölçüye getirerek, değerini sürekliliğini sağlamaktır.

özdeşleştirdiği sermayenin 'toplumsallaşmasını' genişletmekte ve derinleştirmektedir".

21. yüzyıl başı itibarıyla, sermayenin uluslararasılaşmasının oldukça ileri boyutlar kazandığını ve kapitalizmin dünya ölçeğinde bütünleştiğini görüyoruz. Kredi sisteminin gelişmesi, hisseli sermayenin ve Çok Uluslu Şirketlerin faaliyetlerinin artması, yeni finansal araçların ortaya çıkması ile kapitalizm, üretimin toplumsal niteliğini dünya ölçeğinde oluşturmakta ve derinleş-

tirmektedir. Bununla birlikte, bu süreç bireysel girişimler temelinde ilerlemektedir. Bu nedenle, üretimin toplumsal niteliği ile mülkiyetin bireysel niteliği arasındaki çelişki her geçen gün biraz daha belirgin hale gelmektedir. Kapitalist sistemde üretim araçları gelişmekte ve üretimin hacmi olağanüstü ölçüde artmakta, ancak işsizlik, açlık, çevrenin tahribi, günlük hayatın metalaşması ve yabancılaşma da artmakta, dünya giderek daha güvensiz bir yere dönüşmektedir.

Üretimin toplumsal niteliği ile mülkiyetin bireysel niteliği arasındaki çelişki her geçen gün biraz daha belirgin hale gelmektedir.

kaynakça:

Beaud, M. (2003) Kapitalizmin Tarihi, çev. F. Başkaya, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Bryan, D., Rafferty, M. ve Ackland, N. (2000) "Financial Derivatives and Marxist Value Theory", The University of Sydney, School of Economics and Political Science, ricardo.ecn.wfu.edu/~cot-trell/OPE/archive/0211/att-0145/01-ecop2000-2.pdf.

Ercan, F. (1997) Para ve Kapitalizm, İstanbul: Ceylan Yayıncılık.

Ercan, F. (2002) "Bankalar ve Banka Sermayesinin Analizi için Alternatif Bir Çerçeve", İktisat Dergisi, sayı 417, s. 42-51.

Evans, T. (1985) "Money Makes the World Go Round", Capital & Class, Issue 24, Winter, p. 99-123.

Evans, T. (1997) "Marxian Theories of Credit Money and Capital", International Journal of Political Economy, vol. 27, no. 1, Spring, p. 7-42.

Hampton, M. (2006) "Hegemony, Class Struggle and the Radical Historiography of Global Monetary Standards", Capital & Class, Issue 89, Summer, p. 131-164.

Harvey, D. (1999) The Limits to Capital, London, New York: Verso.

Innes, D. (1988) "Kapitalizm ve Altın", Çev. N. Satılgan, Nail Satılgan ve Sungur Savran (Der.) Dünya Kapitalizminin Bunalımı, İstanbul: Alan Yayıncılık, s.315-347.

Itoh, M. ve Lapavistas, C. (1999) Political Economy of Money and Finance, London: MacMillan Press.

Langley, P. (2002) World Financial Orders: An Historical International

Political Economy, London: Routledge.

Lapavistas, C. (2003) Social Foundations of Markets, Money and Credit, London, New York: Routledge.

Maddison, A. (2001) The World Economy: A Millennial Perspective, Paris: OECD.

Marx, K. (1986) Kapital, Cilt I, Çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yay.

Marx, K. (1990) Kapital, Cilt III, Çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yay.

Öztürk, Ö. (2006) "Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması", Praksis (15): 271-309.

Rafferty, M. ve Bryan, D. (2004) "From the Joint Stock Company to Financial Derivatives", 3rd Australian Society of Heterodox Economists Conference, http://she.web.unsw.edu.au/Conference_2004/Papers/Bryan-Rafferty.pdf.

Satılgan, N. (1988) "Günümüz Kapitalizminin Pamuk İpliği: Hayali Sermaye Spekülasyonu", Nail Satılgan ve Sungur Savran (Der.) Dünya Kapitalizminin Bunalımı, İstanbul: Alan Yayıncılık, s.501-524.

Saul, S. (2006) "Has Financial Internationalization Turned into Financial Globalization?", McMaster University, globalization.mcmaster.ca/wps/saul/wps/final.5.pdf.

Şişman, M. (2003) Mali Sermayenin Küreselleşmesi, İstanbul: Set Yayınları.

UNCTAD (2004) Development and Globalization: Facts and Figures, New York, Geneva: United Nations.

dipnotlar:

¹ Toplumsal bakımdan gerekli emek-zamanı, bir metayı "normal üretim koşulları altında, o sıradaki ortalama hünere derecesi ve yoğunluğu ile elde edebilmek için gerekli zamandır" (Marx, 1986: 53).

² Değerin tözü ile biçimi arasındaki ayrım önemlidir. Kapitalist toplumda, değer tözünü taşımayan, yani emek ürünü olmayan, değer olmayan nesneler de değer biçimini alabilir, değişim-değer taşıyabilir. Toprak, su gibi doğal nesneler, belirli haklar, hatta insan ilişkileri, onur, vicdan gibi insani nitelikler de değer biçimini alabilir ve toprak metaller gibi değişime konu olabilirler (Lapavistas, 2003: 27).

³ Bazı değişim işlemlerinde para fiilen yer almayabilir. Bu durumda para, 'hesap parası' olarak kullanılmıştır.

⁴ 1830-70 arasında, dünya sanayi üretimi yılda ortalama yüzde 3.2 artarak 1830 seviyesinin 3.5 katına, ticaret ise yüzde 4.5 artarak 5.8 katına çıkmıştır (Beaud, 2003: 107).

⁵ Bu evrimin tarihsel temeli, dolaşımdaki altın sikkelerin aşınma, taşı-şış vs. sonucu temsil ettiklerinden daha az değer taşı hale gelmeleridir. Ancak alışkanlıklar ya da işlem kolaylığı nedeniyle eskisi gibi kullanılmamıştır.

⁶ 1870-1913 arasında, dünya sanayi üretimi yılda ortalama yüzde 3.65, ticaret ise yüzde 3.35 artmıştır (Beaud, 2003: 241). "Britanya'dan yıllık dışarı akımlar, cari değerle, 1860'larda £40 milyondan (\$195 milyon) 1890'larda £75-80 milyona, 1900-1904 arasında £130 milyona, 1905-1909 arasında £145 milyona ve 1910-1914 arasında £175 milyona (\$852 milyon) çıktı ... Doruk noktasında, Büyük Britanya'dan net sermaye çıkışları Gayri Safi Milli Hasıla'nın (GSMH) yüzde 9'una ulaştı ... 1913 yılında deniz aşırı varlıklar, Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'nın (GSYİH) 1.5 katına eşitti" (Saul, 2006: 3).

⁷ "Kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu her ülkede, sözleşmeyele belirlenen süre içerisinde, emek-gücü kullanılmadan önce ödemenin yapılmaması bir gelenektir, örneğin her hafta sonunda ödenir. Bunun için, her zaman, emek-gücünün kullanım-değeri, kapitaliste avans olarak verilir: emekçi, henüz karşılığını almadığı emek-gücünün satılmalıcı tarafından tüketilmesine izin vermekte, ve her yerde kapitaliste kredi açmaktadır" (Marx, 1986: 189).

⁸ "Kapitalist sınıf, emekçi sınıfa, sürekli olarak, emekçi sınıf tarafından üretilen ve kapitalist sınıf tarafından elkonulan metallerin bir kısmı için para şeklinde ödeme makbuzları verir. Emekçiler ise gene aynı süreklilik içerisinde, bu ödeme makbuzlarını kapitalist sınıfa geri verirler ve böylece kendi elleriyle ürettikleri ürünün paylarını alırlar. Ürünün, meta şeklini ve metan para şeklini alışı, bu alışverişin bir örtü ile gizler" (Marx, 1986: 583).

⁹ 1930'ların Büyük Depresyon'u bağlamında, altın sikkelerin yurt içi dolaşımına son verilmiş ve bunların yerini kağıt para almıştır. Altın, yalnızca uluslararası ödemelerde, külçe altın biçimi altında ve merkez bankaların aracılığıyla kullanılmaya başlanmıştır. Bu nedenle yeni sistem 'altın külçe standardı' olarak da anılır.

¹⁰ 1914 yılında, uluslararası sermaye akımlarının yüzde 90'ı (sonraki sınıflandırmalarda yaklaşık yüzde 65'i) portföy yatırımdır (Saul, 2006: 2-3). Yurt dışı yatırımların toplam brüt değeri, cari fiyatla 43 770 milyon dolardır, bunun yüzde 42'si İngiltere, yüzde 20'si Fransa, yüzde 13'ü Almanya ve yüzde 8'i ABD tarafından yapılmıştır (Maddison, 2001: 99).

¹¹ Dünya ticaret hacmi, yıllık ortalamalar olarak, 1913-29 arasında yalnızca yüzde 0.7 artmış ve 1929-38 arasında yüzde 1.15 azalmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nı kapsayan 1938-48 döneminde aynı kalmıştır (Beaud, 2003: 241). Uluslararası sermaye akımları, 1920'lerin sonlarında bir miktar artmış, ancak sonra çok keskin bir düşüş sergilemiştir. 1938 yılına gelindiğinde, yurt dışı yatırımların toplam brüt değeri, 1914'deki düzeyinin yalnızca yüzde 0.5 üzerindeydi (cari fiyatla 43 988 milyon dolar, ancak, toplam içinde portföy yatırımların gerilemiş, doğrudan yatırımların payı artmıştır). Ülke bileşimleri şu şekildedir: İngiltere yüzde 39, ABD yüzde 26, Hollanda yüzde 11, Fransa yüzde 9, Almanya yüzde 1.5 (Maddison, 2001: 99).

¹² Örneğin, meta ihracının yurt içi gelire oranı, dünya ortalaması olarak, 1870'de yüzde 4.6, 1913'de yüzde 7.9, 1950'de yüzde 5.5, 1973'te yüzde 10.5 ve 1998'de yüzde 17.2'dir. Az gelişmiş ülkelerde (Afrika, Japonya hariç Asya ve Latin Amerika ülkeleri) yabancı sermaye stoğunun milli gelire oranı, 1870'de yüzde 8.6, 1913'de yüzde 32.4, 1950'de yüzde 4.4, 1973'de yüzde 10.9 ve 1998'de yüzde 21.7'dir (Maddison, 2001: 127-8).

¹³ Uzun vadeli net özel sermaye akımları, yıllık ortalamalar olarak, 1946-50 arasında 1.83 milyar dolar (ABD yüzde 59, İngiltere yüzde 33), 1951-59 arasında ise 2.9 milyar dolar (ABD yüzde 70, İngiltere yüzde 18.4) seviyesindedir. Bu yatırımların dörtte üçü, yabancı doğrudan yatırım (DYD) biçimindedir. DYD stoğunun birikimli tarihsel seyri şu şekildedir: cari fiyatla (milyar dolar), 1914'de 14.3 (İngiltere yüzde 45.5, ABD yüzde 18.5), 1938'de 26.4 (İngiltere yüzde 39.8, ABD yüzde 27.7), 1960'da 66.7 (ABD yüzde 49.2, İngiltere yüzde 16.2), 1971'de 172.1 (ABD yüzde 48.1, İngiltere yüzde 13.8), 1978'de 392.8 (ABD yüzde 41.4, İngiltere yüzde 12.9) (Saul, 2006: 8-10), 1948-71 arasında dünya sanayinin yıllık ortalama büyüme oranı yüzde 5.6, dünya ticaretinin ise yüzde 7.3'tür (Beaud, 2003: 241).

14 Ticaret sermayesi (merchant capital), meta ticaretiyle uğraşan sermaye (commercial capital) ve para ticareti ile uğraşan sermaye (money-dealing capital) olmak üzere iki grup içermektedir. Metallerin alım ve satımında uzmanlaşan ticaret sermaye, gerçekte, sanayi sermayesine ait bir işlevin ayrı ve özel bir uğraş olarak ayrışmasını temsil eder. Para ticareti yapan sermaye ise, dolaşımın özellikle parasal yönlerinde uzmanlaşır (paranın kaydının tutulması, transfer edilmesi, korunması, diğer ülke paralarına dönüştürülmesi vs.). Bankalar, ya da mali sermaye, genellikle, bu ikinci tür ticaretin zaman içinde kurumlaşmasıyla ortaya çıkar (Lapavistas, 2003: 78).

15 Bu nedenle, paranın aracılık ettiği değişimde, takastan farklı olarak, satma ve satın alma aynı mekanda eşanlı olarak gerçekleşmeyebilir. Böylece, her arzun kendi talebini yarattığını öne süren Say yasasının aksine, üretilen metallerin satılması anlamında realizasyon sorunu gerçek bir olasılık haline gelir. Ayrıca, satma ve satın alma hareketlerinin zaman ve mekan içinde ayrılmış olması, paranın temsil ettiği değerin bu aralıktaki korunmasını, süreklilik taşımasını gerektirir. Bir başka deyişle, paranın değer koruma özelliğinin olması gerekir. Ancak, kağıt para, değer koruma açısından meta biçimindeki paraya (altına) kıyasla daha dayanıksızdır.

16 "Para, burada, genellikle sırf bir ödeme aracı olarak hizmet eder, yani metalar para karşılığında değil, belli bir tarihte ödeme yapılmak üzere yazılı bir ödeme vaadi belgesi karşılığında satılır. Bütün bu borç senetlerini, sırf kısa olsun diye, polişe genel başlığı altında toplayabiliriz. Bu polişeler de gene, ödeme tarihleri gelene kadar ödeme aracı olarak dolaşımda bulundurulur, ve bunlar fiili ticaret parasını teşkil ederler ... Üreticiler ile tükacıların bu karşılıklı avanları nasıl ki kredinin gerçek teminli oluşturuyorsa, bunların dolaşım aracı polişe de, asıl kredi-parasının, banknotların, vb. gerçek teminli teşkil eder" (Marx, 1990: 351-2).

17 Banknot çıkartma, başlangıçta özel bankaların gerçekleştirdiği bir işlemdir ve bankanın yükümlülüğü olarak, bir tür özel senet niteliğindedir. Ticari krediden daha geniş bir toplumsal geçerliliği olmasının nedeni, banknot basma yetkisi olan büyük bankaların fiilen ulusal kredi sistemini temsil etmesidir (Marx, 1990: 355). Bankalar, çıkardıkları banknotlara karşılık belirli bir altın rezervi bulundurulur. Zaman içinde, banknot basma yetkisinin merkez bankasına verilmesiyle, tüm sistemin altın rezervleri merkez bankasında toplanır.

18 Merkez bankasının çıkarttığı banknotlar, ulusal ölçekte geçerli kredi-para niteliğindedir. Bu banknotlar, ağırlıklı olarak, küçük ölçekli günlük işlemlerde kullanılır. Kapitalistler arasındaki daha büyük ölçekli işlemler ise, genellikle banka mevduatları veya diğer kredi-para biçimleri aracılığıyla gerçekleşir. Kredi kartlarının, banka kartlarının, EFT gibi tekniklerin gelişmesiyle, günümüzde banknot kullanımı giderek azalmaktadır.

19 Rezerv oranı (reserve requirement), bankalara yatırılan mevduatların güvence olarak elde tutulan kısmını ifade eder. Türkiye'de Merkez Bankası'na yatırılan bu karşılıklara "Mevduat Munzam Karşılığı" denilmektedir.

20 "Kredi işlemlerinde değer, eşdeğerinin daha sonra ödeneceğine dair bir söze karşılık olarak ... avans verilir ... kredi işlemlerinde değer dengesi zaman içinde daha sonraki bir noktada yeniden kurulur" (Lapavistas, 2003: 68).

21 Kredi sistemini denetlemek üzere merkez bankasının elinde bazı araçlar vardır. Örneğin, faiz oranını değiştirerek müdahale edebilir. Bununla birlikte, aşırı bükken ve kârlı yatırım olanağı bulamayan sermaye er ya da geç değer yitimine uğrayacaktır. Merkez bankasının yapabileceği, genellikle, yalnızca bu değer yitimini alacağı biçimi (enflasyon, durgunluk, devalüasyon, vs.) etkilemektedir. Yine de, sermayenin değer yitimlerinin alacağı biçim, farklı sınıflar ve sermaye kesimleri açısından yine farklı sonuçlara yol açar. Örneğin enflasyon, reel ücretlerin azaltılabilirliği için burjuvazi açısından genellikle işlevsel olsa da, değere para biçiminde sahip olan sermaye kesimleri (bankalar) açısından da olumsuz sonuçlar yaratabilir. Benzer biçimde, bir devalüasyon, ihracatçı ve ithalatçıları farklı etkiler. Dolayısıyla merkez bankası, özellikle günümüzün 'denetimli dalgalı' kur rejimlerinde, temelde siyasal bir kurumdur. Merkez bankası 'özerkliği' konusundaki ısrar, kısmen, farklı sermaye kesimlerinin çıkarları karşısında görülmeye değer bir çizgi izleyebilecek bir kuruma olan nesnel ihtiyacı yansıtmaktaysa da, büyük ölçüde, paranın idaresinin toplumsal denetimden uzak tutulmasına yönelik bir taleptir.

22 Euro-dolar kredilerinin bankalar açısından cazip tarafı, Avrupa'da çıkartıldığı için ABD'nin dolar cinsinden olduğu için de ilgilii Avrupa ülkesinin sınırlamalarından kaçma olanağı yaratmasıdır (Evans,

1985: 108). İngiliz devletinin teşvikleriyle Euro-dolar piyasası Londra'da merkezleşmiştir (Langley, 2002: 85).

23 1958'de 1 milyar, 1966'da 14.5 milyar, 1973'de ise 132 milyar dolar (Şişman, 2003: 48).

24 Krizlerin sıklaşması, kredi sisteminin uluslararası idaresine yönelik arayışları hızlandırmıştır. 1974'de Euro-para piyasalarındaki kayıplar ve bazı büyük bankaların batmasını takiben, Uluslararası Ödemeler Bankası BIS'in himayesinde, başlıca kapitalist ülkelerin yetkililerinden oluşan Basel Komitesi kurulmuş ve bankacılık sisteminin uluslararası ölçekte düzenlenmesi ve gözetimi yönünde birtakım ilkeler belirlenmiştir. Bu ilkeler, günümüze kadar, özellikle büyük bankacılık krizlerini izleyen dönemlerde güncellenmiş, zaman içinde vurgu düzenlenmeden gözetime kaymıştır (Langley, 2002: 143-4).

25 'Gelişmekte olan' ülkelerdeki yabancı sermaye stoğu, 1973-1998 arasında 6 kat artmıştır - 1990 fiyatlarıyla, yaklaşık 500 milyar dolar - dan 3 trilyon dolara (Maddison, 2001: 128). Bu ülkelerin dış borçlarındaki artış ise şu şekildedir: 1980'de 480, 1990'da 1100 ve 2000'de 1800 milyar dolar (UNCTAD, 2004: 29).

26 Döviz piyasalarında bir günde el değiştiren para hacmi, 1973'te 20 milyar dolar civarındayken, 1986'da 188, 1989'da 650, 1995'de 1200, 1998'de ise 1500 milyar dolara ulaşmıştır. Bu işlemlerin yarından fazlası, Londra ve New York merkezli en büyük 10 aracı tarafından gerçekleştirilmektedir (Saul, 2006: 13; Langley, 2002: 91).

27 Dünya genelinde yıllık YDY girişi, 1970'de 13, 1980'de 55, 1990'da 208, 2000 yılında 1400 milyar dolar (1100 milyar gelişmiş ülkelere) seviyesindedir. 2000 yılında başlayan durgunluk nedeniyle, bu rakam 2001'de 824, 2002'de 651 milyar dolara gerilemiştir (UNCTAD, 2004: 33). 1950 ve 60'larda YDY girişleri genelde sıfırdan tesis kurma biçimindeyken, 1980 ve 90'lardaki özelleştirmelerle, şirket satın alma ve (daha az bir oranda da) birleşmeler ağırlık kazanmıştır. YDY girişlerinin, 1987-90 arasında yüzde 60'ı, 1991-95 arasında yüzde 40'ı bu biçimdedir (Saul, 2006: 26-7). Dünya meta ticareti, 1960-70 arasında yüzde 9.2, 1970-80 arasında yüzde 20.5, 1980-90 arasında yüzde 6, 1990-2000 arasında yüzde 6.7 artmıştır. 2002 yılında toplam mal ve hizmet ihracı, 8 trilyon dolar civarındadır (UNCTAD, 2004: 49).

28 "17. yüzyıl ortalarından itibaren yasal varlıklar olarak tanınmış olmalarına rağmen, anonim şirketlerin standart bir şirket biçimi olarak yaygın kabul görmeleri 19. yüzyıl ortalarını bulmuştur" (Rafferty ve Bryan, 2004: 17).

29 Bunun temelinde, yani "her belirli ve düzenli para gelirinin, bir sermaye üzerinden doğmuş olsun olmasın, bir sermaye üzerinden sağlanan faiz gibi görünmesi" olgusunun temelinde, faiz getiren sermaye biçimi bulunmaktadır (Marx, 1990: 412). Ancak, temettü değişken bir getiri olduğu için, hisse senedi fiyatları belirli bir risk primi de içerir ve bu değişkenlik spekülasyon faaliyetinin temelini oluşturur.

30 "Hayali sermaye gerçek sermayeden ayrılır. Gerçek sermaye para-sermaye, meta-sermaye ve üretken sermayeden oluşur. Gelirlerin kapitalize edilmesiyle meydana gelen sermaye bağımsızlaşır ve kendine özgü biçimler alır. Hisse senetleri, tahviller, devlet istikraz tahvilleri, ipotekli borç senetleri, bu tür hayali sermaye biçimleri arasında yer alır. Bunları menkul değerler (değerli kağıtlar) kavramı altında toplayabiliriz" (Satılmış, 1988: 510).

31 Beş yıllık dönemler itibarıyla, 1971-5 arasında 339, 1976-80 arasında 1513, 1981-85 arasında 1895, 1986-90 arasında 4316, 1991-95 arasında 5541, 1996-2000 arasında 16503 milyar dolarlık uluslararası sermaye akışı söz konusudur (Saul, 2006: 12). Toplam içinde doğrudan yatırımların payı genellikle dörtte birden azdır, ki bunun da kabaca ancak yansı yeni testistir. Ayrıca, sermaye akımlarının dörtte üç ile beşte-dört arası kısmı, gelişmiş ülkelerin kendi arasında gerçekleşmektedir. 1995 itibarıyla, Japonya, Kuzey Amerika ve 15 AB ülkesindeki tahvil, hisse senedi ve banka varlıklarından toplamı, 70 trilyon dolara yakındır (Langley, 2002: 91).

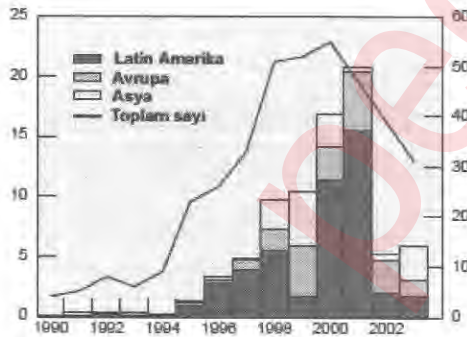
32 Türev piyasaların boyutları şu şekildedir: "Para birimi ve faiz oranı takastarı, 1985'de toplam 400 milyon dolardan, 1999'da 53 trilyon dolara yükselmiştir - artışın neredeyse tamamı faiz oranı takastarıdır ... Türev sözleşmelerin yalnızca yüzde 25'i organize borsalarda gerçekleşmesine rağmen, bu borsalarda 1998'de ticareti yapılan finansal türevlerin değeri 388 trilyon dolardır - bunun dörtte üçü çeşitli faiz oranı gelecek işlemleridir (interest rate futures). Geniş anlamda, tüm türev piyasalardaki yıllık devir 1000 trilyon dolar civarındadır denilebilir" (Bryan, Rafferty ve Ackland, 2000: 3).

gelişmekte olan ülkelerin bankacılık sektörüne doğrudan yabancı yatırımların kaynak ülkelerdeki yapısal dinamikleri

Özellikle 1990'ların ikinci yarısında, Latin Amerika ile Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin bankacılık sektörlerine, bir dalga denebilecek yoğunlukta doğrudan yatırım biçiminde yabancı sermaye girişi olmuştur. Doğrudan yatırımlar yerel bankaların yabancı bankalar tarafından satın alınmaları biçiminde yaşanmaktadır. Türkiye'ye yabancı banka girişleri de aynı dalganın devamı olarak görülebilir.

BIS (Bank of International Settlements) 2004 raporuna göre 90'ların ikinci yarısında "yükselen piyasa ekonomileri"nin finans sektörlerinde doğrudan yabancı yatırımlar, önceki beş seneye göre sekiz kat artmıştır. Ayrıca tüm finansal birleşme ve satın almalar içinde "yükselen piyasa ekonomileri"nin payı 1990-96 arasında yüzde 18 iken 1997-2000 arasında yüzde 30'a yükselmiştir. Aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi bu doğrudan yatırımlar spesifik olarak 1994 yılından itibaren oldukça hızlanmıştır (BIS, 2004, s. 4).

Grafik 1: "Yükselen Piyasalarda" Doğrudan Yatırımlar

Kaynak: BIS, 2004, s.4

* Sol eksen milyar dolar olarak, sağ eksen toplam adet olarak "yükselen piyasa ekonomileri"nde satın alınan bankaları göstermektedir.

Aynı rapora dayanarak finans sektöründe gelişmekte olan kapitalist ülkelere yapılan doğrudan yatırımların çok büyük ölçüde (yaklaşık yüzde 85) dokuz ülke (ABD, İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika, Avusturya, İspanya) kaynaklı olduğunu söyleyebiliyoruz (BIS, s. 5).

Yapılan çalışmalarda yeni sayılabilecek söz konusu olgunun nedenleriyle ilgili olarak, yatırım yapılan ülkelerdeki finansal krizlere, deregülasyona, yatırımı yapan ülkelerde ise yine deregülasyona, teknolojiye ve bunlarla birlikte bankaların gelirlerini artırma güdülerini gibi ampirik nedenlere işaret edilmektedir (BIS, 2004, s. 6; Group of Ten, 2001, s. 12-13).

Bu çalışmada olgunun, ampirik düzeyin ötesinde yatırımı yapan kaynak ülkelerle ilgili yapısal nedenleri üzerinde durulacaktır. Öncelikle Marks ve Hilferding'in finans analizinden hareket ederek meta olarak sermaye ve mali sermaye kavramları ekseninde bir teorik çerçeve oluşturulacak, daha sonra teorik çerçeve ampirik bulgularla desteklenecektir.

1. sermaye ihracının kaynağı olarak aşırı sermaye

Bankacılıkta doğrudan yabancı yatırımlar, başka bir ülkedeki bir bankada, kontrol sağlayacak kadar yatırım yapılmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu yatırımlar bir ülkeden başka bir ülkeye sermaye ihracının biçimlerinden biridir.

Sermaye ihracı meta ihracından nitelik olarak temelden farklıdır. Meta ihracında değişim vardır; metanın eşdeğeri (fiyatı) ödenir. Sermaye ihracı, sermayenin meta olarak kendisinin, metalaşmış sermayenin ihracıdır;¹ yani değişim değil başlangıçta karşılıksız değer ihracıdır. Sermaye sahibi sermayesini sermaye olarak, yani gelecekte belli bir artı değer üretme potansiyeli taşıyan değer olarak elinden çıkarır; mülkiyeti kendinde kalmak kaydıyla. Bu şekilde sermayesini herkes için metalaştırmış olur. Bu anlamda sermaye, özel türde bir metadır; işlevi değil mülkiyeti önemli hale gelmiştir. Bunun sonucunda sermayesini meta olarak başkasına veren sermaye sahibi, gelecekte üretilecek kârın bir kısmını veya tamamını temettü, kâr payı veya faiz olarak sırf sermaye mülkiyetine sahip olduğu için alır. Bu sermayesini başkasına verme işlemi, "sermayenin gerçek dolaşım sürecine hiçbir şekilde ait olan bir iş değildir. (Marks, 1997, s. 305)."² Meta olarak sermayenin sürekli bulunduğu yer, sermayenin gerçek dolaşım sürecinin dışındadır. Meta olarak sermaye sistematik olarak gerçek sermaye devresinin

Bülent Hoca*

Sermaye ihracı meta ihracından nitelik olarak temelden farklıdır. Meta ihracında değişim vardır; metanın eşdeğeri ödenir. Sermaye ihracı, sermayenin meta olarak kendisinin, metalaşmış sermayenin ihracıdır.

* Beykent Üniversitesi, Öğretim Görevlisi

Dokuyucuya not: Bu makale, doktora tez çalışmamın bir bölümüne dayanılarak yazılmıştır.

dişında oluşur ve sürekli olarak devreye girip çıkar (Itoh ve Lapavistas, 1999, s. 69). Bu nedenle Marks meta olarak sermayenin, gerçek sermayeden yani üretimde kullanılan sermayeden nitelik olarak farklı olduğunu belirtir.

Sermayenin, metalar gibi eşdeğeri karşılığı ihracı da zaten mümkün değildir. Çünkü kendini artıran değerden başka bir şey olmayan sermayenin eşdeğerinin ödenmesi, yani değerden nitel olarak farklı bir fiyatının olması, "saçma bir çelişkidir" (Marks, 1997, s. 311). Sermaye ihrac edilen ülke, başlangıçta, kendi sermaye birikiminin ötesinde ek bir sermaye kazanır; sermaye ihracının kapitalist gelişmeyi hızlandırabilmesinin nedeni budur.

Sermayenin metalaşması için sahibinin elinde para biçiminde atıl olarak bulunması gerekir. Ancak kuşkusuz atıl olarak kalmamak, kullanılarak değerini artırmak üzere geçici olarak. Atıl paralardan oluşan meta olarak sermaye, finansal sistemde birikir ve finansal sistemden dağıtılır. Meta olarak sermayenin birikmesine yol açan çeşitli faktörler vardır. İlk olarak bir ülkede gerçek sermaye birikimi ne kadar fazlaysa çeşitli biçimlerde (işletmelerdeki yedek fonlar, gelirlerin harcanmaya kısımları, kârların harcanmayan ve yatırılmayan kısımları) atıl bulunan para da o kadar fazla hale gelir (Marks, 1997, s. 446). Dolayısıyla sermaye birikimi en fazla olan ülkelerde meta olarak sermaye de en çoktur. İkinci olarak bankacılık sisteminin gelişmesi ve merkezleşmesi de meta olarak sermayeyi artırır. Yine gelişmiş kapitalist ülkelerde finansal sistemin daha gelişkin olduğu bilinen bir gerçektir. Üçüncü olarak kapitalist sınıf rantiyeleştirdiği yani "küpünü doldurup yeniden üretim sürecinden elini eteğini çektiği" ölçüde meta olarak sermaye artar (Mark, s. 448).

Ancak meta olarak sermayenin çok olması, başlı başına, başka bir ülkeye büyük miktarda sermaye ihrac edileceği anlamına gelmez. Bunun için o ülkede artan metalaşmış sermayenin, kârlı biçimde yatırılabilmesi alanların da görece az olması gerekir ki sermaye bu amaçla başka bir ülkeye yönelsin.

Genel olarak sermayenin bir ülkeden başka bir ülkeye ihrac edilebilmesi için o ülkede aşırı sermaye olması gerekir. Eğer bir işletmede üretilen sermayenin bir kısmı o işletmede kârlı biçimde yatırılmıyor ise o işletme için aşırı hale gelir. Ancak bu durumda bu aşırı sermaye başka bir işletmede yatırılabilir. Eğer üretildiği sektörde aşırı duruma gelmiş sermaye varsa başka bir sektöre yatırılabilir. Ancak bir ülkedeki tüm sektörlerde aşırı sermaye söz konusuysa ve hiçbir sektörde bu aşırı sermaye yeterince kârlı biçimde yatırılmıyorsa, o zaman aşırı sermayenin başka bir ülkeye ihrac edilebilmesi söz konusu olacaktır.

İki faktör bir ülkede aşırı sermaye artışını hızlandırır. Birincisi üretim ölçeğinin büyümesidir. Çünkü birikimin sermaye olarak hizmet edebilmesi için önce, ilgili üretim alanında gerekli olan yeni sermayenin yatırım büyüklüklerine bağlı olarak belli bir hacme ulaşması gerekmektedir (Marks, 1997: 449). Ayrıca üretim ölçeğinin büyümesiyle artan dikey entegrasyon, dolaşım maliyetlerinin azalmasını, hatta sermaye devrinin hızlanmasını beraberinde getirir; bu da ilgili dolaşım sermayesinin boşa çıkmasını, meta haline gelmesini sağlar (Hilferding, s. 214). İkinci faktör büyümedeki durgunluktur (Hilferding, s. 325).

Her iki faktör de sermayenin tekelleşme süreciyle bağlantılıdır. Üretimin ölçeğinin büyümesi, sermayenin organik bileşiminin artışı anlamına gelir. Yüksek organik bileşim ise kâr oranlarını ortalamanın altına iter. Sermayenin organik bileşiminin artışı, kendisini sabit sermayenin döner sermayeye oranının artışında gösterir. Sabit sermayenin giderek artan ağırlığı, yüksek miktarlarda sabit sermayenin olduğu sektörlerde, kâr oranları üzerindeki baskı nedeniyle tekelleşme yönünde eğilim yaratır. Zira bu sektörlerden çıkmak büyük sabit sermaye yatırımları nedeniyle oldukça güçleşir; rekabetten kaçınarak rakiplerle anlaşmak giderek kaçınılmaz hale gelir (Hilferding, s. 191). Yüksek organik bileşim nedeniyle yeni üretilen sermayenin kârlı biçimde yatırılması zorlaşır.

Gerçek sermayedeki tekelleşme bankacılıkta da tekelleşmeye neden olur. Üretim ölçeğindeki hızlı artışlar, sermayenin artan yoğunlaşması, hem kredi talebini artırır hem de bu kredilerin verilmesinde gözetilecek, takibi gerekecek teknik ayrıntıları. Her ikisi de büyük ve yoğunlaşmış finansal kurumların oluşumunu hızlandırır (Hilferding, s. 97). Ayrıca tekelleşen sektörlerdeki şirketlerin müşterisi olduğu, bu sektörlerde borç vermiş olan bankalar da, şirketlerin anlaşmasını, tekeller kurmasını destekler. Hatta bankalar, kendilerinde yoğunlaşan meta olarak sermayeyi ellerinde bulundurmanın verdiği güçle şirketleri tekelleşmeye zorlarlar. Böylece hem banka sermayesinin hem de sanayi sermayesinin rekabeti ortadan kaldırma eğilimleri çakışır.

Aslında çakışmanın ötesinde sanayi sermayesinin merkezleşmesi ile bankacılık sisteminin merkezleşmesi içsel bir bağlantıya sahiptir demek daha doğru olacaktır. Marks'ın Grundrisse'de belirttiği gibi "modern kredi kurumları, sermayenin merkezleşmesinin sebebi olduğu kadar aynı zamanda sonucudur" (Marks, 1857). Bankaların meta olarak sermayenin yöneticisi haline gelmeleri, mülkiyet olarak sermayeyi temsil etmeleri anlamına da gelir. Bankaların yoğunlaşması, sermayenin mülkiyetinin ban-

Gerçek sermayedeki tekelleşme bankacılıkta da tekelleşmeye neden olur. Üretim ölçeğindeki hızlı artışlar, sermayenin artan yoğunlaşması, hem kredi talebini artırır hem de bu kredilerin verilmesinde gözetilecek, takibi gerekecek teknik ayrıntıları.

kalarda yoğunlaşması demektir. Bankalar giderek sanayideki sermayenin artan bir bölümünün mülkiyetini temsil eder hale gelirler.

Hilferding tekelleşme sürecinde, sermayenin giderek meta olarak sermaye haline geldiğini, yani sermaye sahipliğiyle işletme yöneticiliğinin birbirinden ayrılarak kapitalistlerin sermayelerini kendileri üretme sokmak yerine metalaştırdıklarını ve metalaşan sermayenin de bankalarda yoğunlaştığını saptar. Tekellerin hakim hale geldiği kapitalizmin tekelci evresinde, çok büyük ölçüde mali sistem tarafından kontrol edilmeye başlanan metalaşmış sermayeye Hilferding mali sermaye adını verir (Hilferding, s.225).

Lenin bu dönüşümü kapitalizmin en yüksek aşamasına geçiş olarak tarif eder:

"Kapitalizmin özelliği, genel olarak, sermaye sahipliğini, bu sermayenin sanayide uygulanışından; para-sermayeyi, sınıai ya da üretken sermayeden, yalnızca para-sermayeden elde ettiği gelirle yaşayan rantıyeyi, sanayiciden ve sermayenin yönetimi ile doğrudan ilgili herkesten ayırır. Bu ayrılma, geniş ölçülere ulaştığı zaman, mali-sermayenin egemenliği ya da emperyalizm, kapitalizmin en yüksek aşama çizgisine gelir. Mali-sermayenin bütün öbür sermaye çeşitlerinden üstünlüğü rantıyenin ve mali-oligarşinin egemenliği anlamını da taşır; mali yönden 'güçlü' birkaç devletin bütün öbür devletler karşısındaki üstün durumunu da açıklar. (Lenin, s.63)."

Tekelci kapitalizmde kronik biçimde aşırı sermaye yaratılır.³ Ulusal çaptaki toplam sermayeyle, bu sermayeyi üretim ve değişimle gerçekleyecek sınırlı kapasiteyi dengelemenin yani aşırı sermayeyi ortadan kaldırmanın iki yolu vardır: Ya toplam sermayenin bir kısmı değersizleşmelidir ya da ulusal sınırlar içinde ortaya çıkan aşırı sermaye ihraç edilmelidir. Krizler çeşitli biçimlerde sermayenin değersizleşmesini sağlayabilir. Ancak krizler de tekelleşmeyi artırır. Sermaye değersizleşmesini en çok küçük sermayeler yaşarken, büyük sermayeler genelde değersizleşmenin yükünü küçük sermayelere yıkarak değersizleşmeden uzak durabilirler (Harvey, s.198).

Tekelci kapitalizmde, tekellerin artan biçimde krizlerden kaçınma çabası, değersizleşme yerine sermaye ihracının önemini artırır ve sermaye ihracını baskın eğilim haline getirir.

Bankaların bu sermaye ihracında başat bir rolü vardır:

"Yabancı bankacılığın gelişmesine yol açan ekonomik sebepler, dış ülkelerdeki endüstriyel hareketin gelişmesine yol açan sebeplerin aynısıdır: ülke içindeki iş olanaklarında meydana gelen nisbi bir alçalmaya karşılık, dış

ülkelerde mevcut bulunan cazip kâr olanakları. (Magdoff, s.79)."

Buraya kadarki analizimizden şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

1) Finansal olmayan sektörlerdeki tekelleşmeyle finans sektöründeki tekelleşme arasında içsel bir bağlantı vardır.

2) Krizler tekelleşmeyi hızlandıran süreçlerdir.

3) Tekelleşme sermaye ihracını hızlandırır.

4) Dolayısıyla kriz ya da büyümedeki durgunluk hem doğrudan aşırı sermayeyi hem de tekelleşmeyi hızlandırdığı için sermaye ihracını artırır.

5) Aşırı sermaye faiz ya da temettü biçiminde en yüksek kâr elde edeceği ülkelere yönelir.

6) Aşırı sermayenin ihracında bankaların önemli bir rolü vardır. Dolayısıyla artan sermaye ihracıyla birlikte bankacılık da uluslararası genişleme gösterir.

2. sermaye ihracında bankacılığa özgü dinamikler

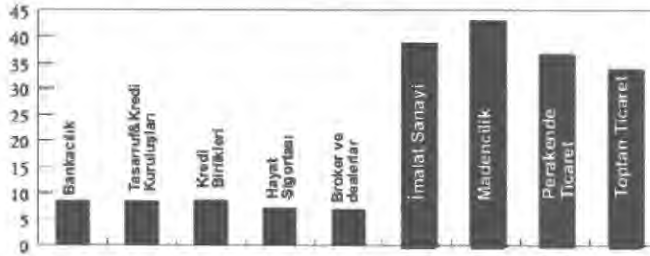
Yukarıda bankacılıkta sermaye ihracı, reel sektörle ve bütün ekonomik yapıyla bağlantısı içinde ele alındı. Bu bölümde bankacılıkta sermaye ihracının, sektöre özgü ve özellikle sermaye ihracatçısı ülkelerin bankacılık sektörlerini ilgilendiren belli başlı dinamikleri ele alınacaktır.

2.1 banka kârının doğrudan kaynağı olarak büyüklük

Banka hem kendi sermayesi hem de kontrol ettiği bütün sermayeyle çalışır. Brüt kârı borç verdiği sermayeye ödenen faizden oluşur. Harcamalar çıktıktan sonraki net kârı, kendisine ödenen faizle kendisinin mevduata ödediği faiz arasındaki farktır.

Faiz oranı ise borç sermaye arz ve talebiyle belirlenir ki banka sermayesi bu borç sermayesinin sadece bir kısmıdır (Marks, 1997: s. 313). Bu bağlamda, bankanın kendi sermayesiyle toplam yönettiği sermaye arasındaki oran, faiz oranı üzerinde ve dolayısıyla bankanın brüt kârı üzerinde hiçbir etkiye sahip değildir. Önemli olan bankanın kendi sermayesi değil -çünkü kârı buna bağlı değildir- kullanabileceği toplam borç sermayedir (Hilferding, s. 172). Nitekim bankaların kendi sermayelerinin varlıklarına oranı diğer sektörlerle göre oldukça düşüktür. Aşağıdaki grafikte görüldüğü gibi örneğin ABD'de 2000 yılında bu oran, bankalar için yüzde 8,5 iken sanayi ve ticaret sektörlerinin yüzde 40 civarındadır.

Krizler çeşitli biçimlerde sermayenin değersizleşmesini sağlayabilir. Ancak krizler de tekelleşmeyi artırır. Sermaye değersizleşmesini en çok küçük sermayeler yaşarken, büyük sermayeler genelde değersizleşmenin yükünü küçük sermayelere yıkarak değersizleşmeden uzak durabilirler.

Tablo 1: Değişik Sektörlerde Sermayenin Varlıklara Oranı

Kaynak: Myers, 2001, s.25.

* Tüm veriler 2000 yılı sonu içindir.

Buradan hareketle, bankaların sanayi şirketleri gibi verimlilikten değil, esas olarak büyüklükten, yani yönettikleri fonların büyüklüğünden kâr ettiklerini söyleyebiliriz. Dolayısıyla bir banka ne kadar büyük olursa o kadar faiz yani kâr elde edebilir. Bu nedenle banka sermayesinin birikiminden anlaşılması gereken, bankaların tasarruflarında bulunan para sermayenin artma sürecidir (Hall, 1992: 108).

Bu da konumuz olan bankaların uluslararası genişlemelerinin bir dinamiğini oluşturur. Bankalar arasındaki rekabet bankaların kendi sermayeleriyle değil yönettikleri tüm sermayeyle yani toplam büyüklükleriyle gerçekleşir. Banka kârlarındaki bir daralmaya bankaların yanıtı büyümek olacaktır. Bankalar birleşmeler ve satın almalarla büyümeye ve artan tekelleşmeyle birlikte başka ülkelerde de büyümeye yani sermaye ihracına zorlanacaktır.

Bu anlamda banka sermayesi diğer tüm sermaye biçimlerinden oldukça farklıdır. Çünkü diğer sermaye biçimleri, yani sınai sermaye ve ticari sermaye, üretim ve dolaşım süreçlerinin objektif koşulları tarafından teknik olarak belirlenir. Banka sermayesi ise borç sermayeden başka bir şey değildir ve daha önemlisi büyük bölümü sadece biçimsel olarak vardır.⁴

Bankanın ödünç sermayesi ile kendi sermayesi arasında yine de bir ayrım yapmak gerekir ki bu ayrım bir sonraki alt başlıkta gerekli olacaktır. Bankanın kendi sermayesi ani ödeme taleplerine tabi değildir ve dolayısıyla sınai kuruluşlara çok daha fazla güvenle yatırılabilir. Hisse ihracıyla sağlanacak (yatırım bankacılığı) kazancın büyüklüğü bankaların kendi sermayelerini artırmaya yönelir. Zira hisselerin satışıyla bağlanacak paranın geri dönüşü zaman alacağından, bankalar kendi sermayeleri ne kadar çok olursa o kadar çok hisse ihracı gerçekleştirebilir, şirketler üzerindeki kontrollerini de o kadar çok artırabilirler (Hilferding, s.175).

Bankalar fonlarını bağlılıkları ölçüde, sermayelerinin görece büyük bir bölümünü rezerv olarak tutmak zorundadırlar. Verdikleri krediler ne

kadar uzun dönemliyse ellerinde o kadar çok sermaye bulundurmaları gerekir (Hilferding, s. 91).

2.2. faiz marjlarının daralması ve faiz dışı gelirlerin öneminin artması

Öte yandan bankaların borç verdikleri faiz oranıyla borç aldıkları faiz oranı arasındaki fark, bankacılıkta yoğunlaşma geliştiği ölçüde, stabil kalma eğilimindedir (Hilferding, s.178). Bankacılık sektörünün birleşme ve satın almalarla yoğunlaşmasıyla, faiz marjlarından çok, faiz dışı gelirleri yani komisyon ve ücret gibi kazançlar daha önemli hale gelir. Bu da yine büyüklüğü ama bu defa özsermayeyi de önemli hale getirir ve yoğunlaşmanın bir başka dinamiği haline gelir: "İş hacmi, komisyon miktarının belirlenmesinde ana faktördür ve bunda da büyük bankalar çok daha fazla avantajlıdır." (Hilferding, s. 179).

Günümüzde bankaların net faiz geliri yerine, artan biçimde komisyon ve ücretler gibi faiz dışı kaynaklardan kazanç sağladıkları bilinmektedir: "Bankalar fon yönetiminden para kazanmaktan çok, hisse ihracından ve birleşme ile satın almalarla para kazanıyorlar." (Blackburn, 2002). Öyle ki ABD bankalarının gelirleri içinde faiz dışı gelirlerin payı sürekli artmış ve yarıya yaklaşmıştır (DeYoung ve Rice, 2004: 35).

3. ampirik bulgular

Bu bölümde yukarıda çizilen teorik çerçeveyi destekleyen, dinamiklerin nasıl işlediğini gösteren ampirik bulgulara yer verilecek ve dokuz başlıca sermaye ihracatçısı ülkenin (ABD, İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika, Avusturya, İspanya) 1994'ten sonra banka sektöründe sermaye ihracatındaki hızlı artış açıklanmaya çalışılacaktır.

3.1. 1990'ların ilk yarısında yaşanan resesyonlar

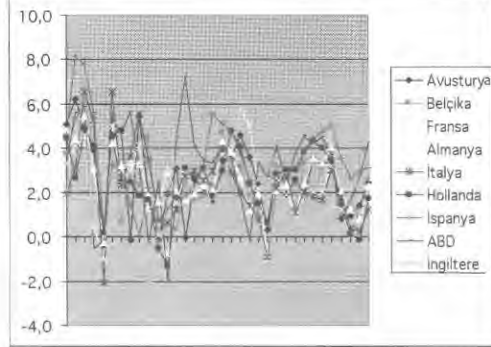
1990'ların ikinci yarısında özellikle 1994'ten sonra bankacılıkta doğrudan yatırımlar hızlanmadan önce, ilk yarıda 1994'ten önce sermaye ihracatçısı ülkelerde önemli resesyonlar yaşanmıştır. ABD ve İngiltere'de 1991 yılında, Almanya, Fransa, İtalya, Belçika ve İspanya'da 1993 yılında ekonomi daralmış, aynı yıl Hollanda ve Avusturya ekonomileri yüzde sıfıra yakın büyümüştür.

Grafikte söz konusu kaynak ülkelerin tamamının 1980'lerin başındaki resesyon dalgasından sonra 90'ların başlarında tekrar resesyona girdikleri net olarak görülmektedir. Genel olarak büyümedeki düşüşün 1988'den sonra başladığı

Bankalar arasındaki rekabet bankaların kendi sermayeleriyle değil yönettikleri tüm sermayeyle yani toplam büyüklükleriyle gerçekleşir. Banka kârlarındaki bir daralmaya bankaların yanıtı büyümek olacaktır.

görülmektedir. Bu resesyon dalgası, aşırı sermayeye yol açarak başlı başına sermaye ihracının nedenlerinden biri olmuştur. Aynı zamanda aşağıda açıklanacağı gibi bir tekelleşme süreci de beraberinde getirmiştir.

Grafik 2: Yıllık Büyüme Oranları (1971-2004)

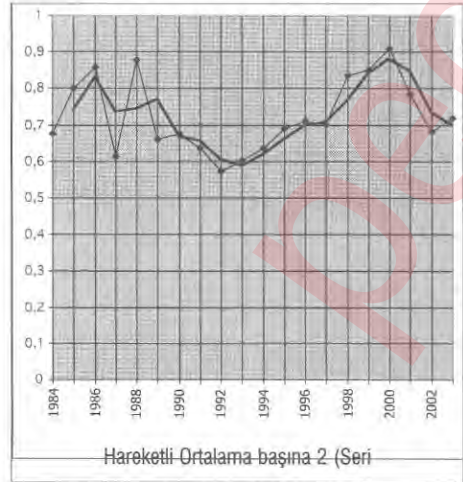

Kaynak: www.oecd.org

3.2. azalan kârlılık

Şekilde 1980'lerin sonu ve 90'lı yılların başında finansal sermaye ihracatçısı 9 ülkenin bankacılık kârlılığında önemli bir azalmanın gerçekleştiği görülmektedir. Bu veri 90'ların başında bu ülkelerdeki bankacılık sektörlerinin önemli bir kârlılık sorunuyla karşı karşıya kaldığına işaret etmektedir.

Grafik 3: Başlıca Finansal Sermaye İhracatçısı 9 Ülkenin Bankacılık Kârlılığı

Kaynak: SourceOECD, Banking Profitability

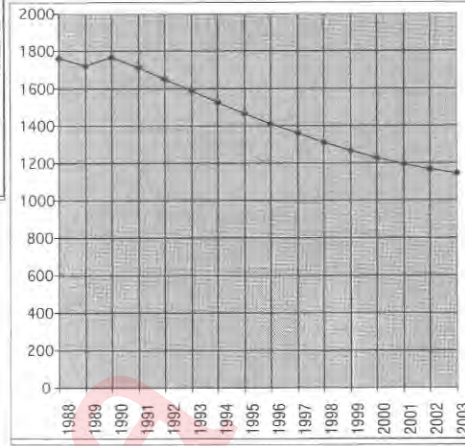
* 1986'ya kadar Avusturya ve Fransa'nın verileri eksiktir. Kârlılık, vergi öncesi kârın ortalama toplam varlıklara bölünmesi ile hesaplanmıştır. Literatürde ROA (Return on Assets) olarak adlandırılmaktadır.

Teorik çerçevemize göre resesyonlarla beraber yaşanan bu kârlılık sorununun tekelleşme ve aşırı sermaye yaratması ve sermaye ihracını tetiklemesi beklenir. Bu iki faktör teorinin öngördüğü biçimde 1994'ten itibaren finansal sermaye ihracını hızlandırmıştır.

3.3. hızlanan konsolidasyon ve artan tekelleşme

1990'ların başındaki resesyonlarla bankacılıkta kâr oranlarının sıkışması, sektördeki rekabeti artırmıştır. Bankalar artan rekabete, birleşme ve satın almalarla büyümeye çalışarak yanıt vermiştir. Bu da konsolidasyonun hızlanmasına neden olmuş, banka sayıları birleşme ve satın almalarla hızla düşmeye başlamıştır.

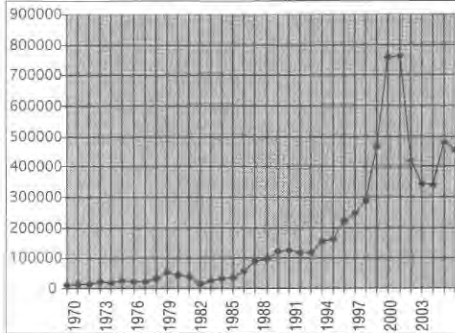
Grafik 4: Başlıca Finansal Sermaye İhracatçısı 9 Ülkenin Ortalama Banka Sayıları

Kaynak: Source OECD, Banking Profitability Database

Aslında birleşme ve satın almalarla yaşanan tekelleşme süreci bankacılık sektörüne özgü değildir. Nitekim teorik çerçevemizde finansal olmayan sektörle finans sektörünün tekelleşmesinin içsel bağlantıya sahip olduğu açıklanmıştır. 1993 yılından itibaren tüm firma birleşme ve satın almaları hızla artmaya başlamıştır (Demir, s.67). Nitekim aşağıdaki grafik sadece finans sektöründe değil tüm sektörlerde doğrudan yatırım biçiminde sermaye ihracatının, söz konusu dokuz ülkenin verisi mevcut sekizinde 1994'ten sonra arttığını göstermektedir. Bankaların sermaye ihracının aracısı olarak da uluslararası yatırımlar yaptıkları da hatırlanmalıdır. Dolayısıyla kriz, tekelleşme ve genel sermaye ihracı dalgası bankacılıkta da sermaye ihracının dinamikleri olmuştur.

Grafik 5: Dışa Doğru Toplam Doğrudan Yatırım

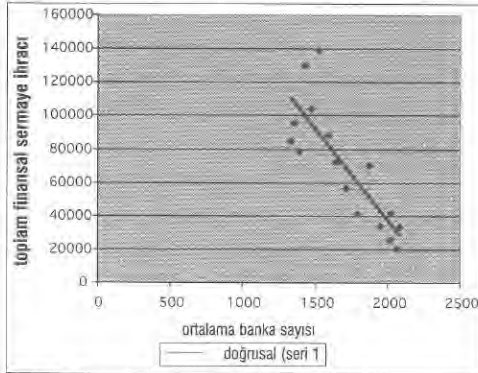
Kaynak: www.unctad.org, UNCTAD FDI Database

* Grafik şu 8 ülkenin verilerinin toplamını göstermektedir: ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, İspanya, Avusturya, Hollanda.

1990'ların başındaki resesyonlarla bankacılıkta kâr oranlarının sıkışması, sektördeki rekabeti artırmıştır. Bankalar artan rekabete, birleşme ve satın almalarla büyümeye çalışarak yanıt vermiştir.

Teorik bölümde artan konsolidasyonun ve dolayısıyla tekelleşmenin sermaye ihracını hızlandıran bir dinamik olduğu açıklanmıştır. Gerçekten banka sayısı ile finansal sermaye ihracı arasında güçlü bir ters korelasyon vardır. Verileri mevcut başlıca sermaye ihracatçısı yedi ülkenin toplam finansal sermaye ihracı ile ortalama banka sayıları arasında güçlü bir ters korelasyon ortaya çıkmaktadır. Korelasyon katsayısı -0,82632'dir. Aşağıdaki saçılma diyagramı güçlü ters ilişkiyi grafik olarak göstermektedir.

Grafik 6: Banka Sayıları ve Finansal Sermaye

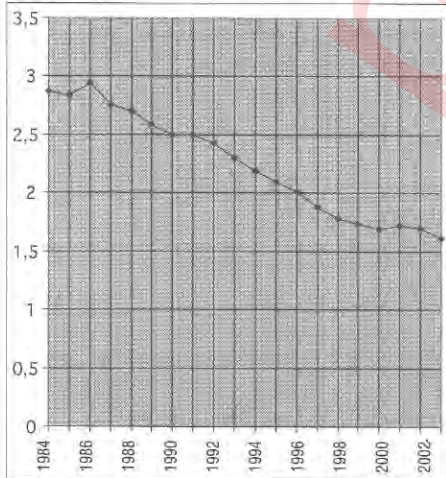
Kaynak: Source OECD, Banking Profitability Database

* Veriler şu yedi ülke içindir: ABD, İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya, İspanya, Hollanda.

3.4 daralan faiz marjları

Bankacılıkta konsolidasyonla birlikte teorik çerçevede öngörüldüğü gibi faiz marjları daralmıştır. Şekilde görüldüğü gibi sermaye ihracatçısı 9 ülkede net faiz marjları sürekli daralma eğilimindedir. Özellikle 90'ların başından itibaren daralma trendinin hızlandığı da yine şekilde görülebilmektedir.

Grafik 7: Dokuz Başlıca Finansal Sermaye ihracatçısı Ülkenin Ortalama Net Faiz Marjı (%)

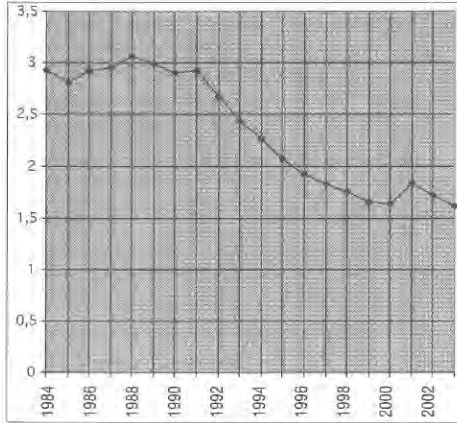

Kaynak: Source OECD, Banking Profitability Database

* 1986'ya kadar Avusturya ve Fransa'nın verisi eksiktir. Net faiz marjı, net faiz gelirinin ortalama toplam varlıklara bölünmesi ile hesaplanmıştır.

On dört gelişmiş kapitalist ülkeden oluşan daha geniş bir grubun ortalamasının alındığı aşağıdaki şekilde 1990'lardaki faiz marjı daralması çok daha belirgindir.

Grafik 8: Gelişmiş Kapitalist Ülkeler Ortalama Net Marjı (%)

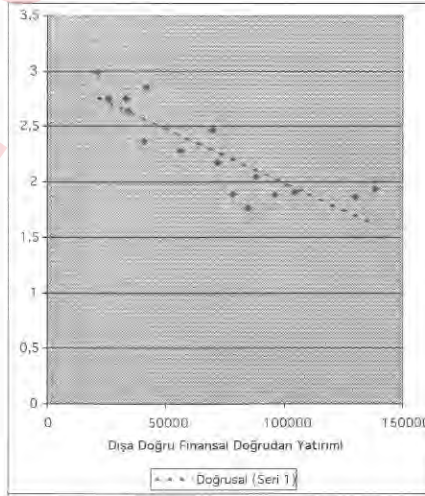
Kaynak: Source OECD Database, Banking Profitability

* Yukarıdaki 9 ülkeye ek olarak, Japonya, İsveç, Kanada, Finlandiya, İsviçre olmak üzere 5 ülke daha hesaplama katılmıştır.

Tekelleşmenin beraberinde getirdiği faiz marjlarındaki daralmanın etkilerinden biri, bankaların faiz dışı gelirlerini artırmak için daha fazla tekelleşmeye yönelmiş olmalarıdır. Gerçekten banka sayılarında çarpıcı bir azalma yaşanmıştır.

Öte yandan faiz marjlarındaki daralmanın diğer bir etkisi, başlıca kâr kaynağı faiz olan bankaların az gelişmiş kapitalist ülkelerde dış yatırımlar yapmaya yönelmesi olmuştur. Faiz marjlarındaki daralmanın her iki etkisi de bankacılıkta uluslararasılaşmayı hızlandırmıştır.

Grafik 9: Dışa Doğru Finansal Doğrudan Yatırım

Kaynak: OECD, Banking Profitability Database

* Veriler şu 7 ülke içindir: ABD, İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya, İspanya, Hollanda.

Tekelleşmenin beraberinde getirdiği faiz marjlarındaki daralmanın etkilerinden biri, bankaların faiz dışı gelirlerini artırmak için daha fazla tekelleşmeye yönelmiş olmalarıdır.

Nitekim finans sektöründe doğrudan yatırım yapan ve yukarıdaki grafikte gösterildiği gibi ve-risi bulunan başlıca 7 ülkenin doğrudan yatırımlarıyla net faiz marjları arasında güçlü bir negatif korelasyon vardır. Korelasyon katsayısı -0,861641566'dır. Aşağıdaki saçılma diyagramı iki değişken arasındaki negatif güçlü ilişkiyi göstermektedir. Bu veriler net faiz marjlarının daral-masının sermaye ihracının güçlü bir faktörü ol-duğuna işaret etmektedir.

sonuç

Bu çalışmada ampirik çalışmaların hâkim olduğu bankacılıkta doğrudan yatırımlar konu-sunda kapitalist ekonomik yapı düzeyinde işle-yen dinamikler incelendi. Kriz, kârlılık, tekelleş-me gibi yapısal dinamikler ve bu dinamiklerle bağlantılı olarak büyüklük ve faiz marjlarındaki

daralma gibi sektöre özgü dinamiklerin, banka-cılıkta doğrudan yatırımların açıklanmasındaki önemi gösterilmeye çalışıldı.

Yapısal dinamikler incelenmekle birlikte bu dinamiklerle etkileşim içinde olan ve onların iş-leyişleri üzerinde etkide bulunan politikalar ve stratejiler ise önemsiz olmamakla beraber bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Marks'ın çok az kullanılmış meta olarak sermaye kavramlaştırmasıyla Hilferding'in gö-re-ce ihmal edilmiş aşırı sermaye ve mali sermaye kavramları çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturmuş ve yazıda kavramların güncellikleri-ne işaret edilmiştir. Tekelleşmenin hızlanmış ol-duğu ve sermayenin uluslararasılaşmasının çe-şitli boyutlarıyla önem kazandığı günümüzde bu kavramlara analizlerde yer verilmemesi önemli bir eksiklik olacaktır.

Kaynakça:

- BIS (Bank of International Settlements) (2004), Foreign Direct Invest-ment in the Financial Sector of Emerging Market Economies, Commit-tee on the Global Financial System, Basel
- Blackburn, Robin (2002), The Enron Debacle and the Pension Crisis, *New Left Review* 14, March-April 2002
- Demir, Gülten Sevhan (2003), Sermayenin Yoğunlaşma/Merkezleş-mesi: Firma Birleşmeleri, İktisat İşletme ve Finans, Mayıs 2003
- DeYoung, Robert ve Tara Rice (2004), How Do Banks Make Money? The Fallacies of Fee Income, Federal Reserve Bank of Chicago Econo-mic Perspectives, Q4, s.34-51
- Group of Ten (2001), Report On Consolidation In The Financial Sec-tor, www.oecd.org
- Hall, Mike (1992), On the Creation of Money and the Accumulation of Bank-Capital, *Capital & Class*, No.48, Autumn '92, s.89-114
- Harvey, David (1999), *The Limits to Capital*, Verso, London

- Hilferding, Rudolf (1981[1910]), *Finance Capital, A Study of the La-test Phase of Capitalist Development*, Routledge&Kegan Paul, Lon-don, Boston and Henley
- Itoh, Makoto, Lapavistas, Costas (1999), *Political Economy of Money and Finance*, Macmillan Press Ltd., London
- Lenin, V.I. (1992), *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Sol Yayınları, Ankara
- Magdoff, Harry (1997), *Emperyalizm Çağı*, Sosyalist Yayınlar, İstanbul
- Marks, Karl (1997), *Kapital, Üçüncü Cilt*, Sol Yayınları, Ankara
- Marks, Karl (1857), *The Grundrisse, Notebook I, The Chapter on Mo-ney*, www.marxists.org
- Myers, Forest E. (2001), *Basics for Bank Directors*, Federal Reserve Bank of Kansas City, www.kc.frb.org
- Sawyer, Malcolm C. (1984), *Macro-economics in Question: The Key-nesian-monetarist Orthodoxies and the Kaleckian Alternative*, Wheats-heaf Books Ltd.

dipnotlar:

- ¹ Meta olarak sermaye ile metalar biçimindeki sermaye anlamına ge-len meta-sermaye kavramları kanştırılmamalıdır.
- ² Marks sermayenin gerçek dolaşım sürecinden P-M-U-M'-P' devre-sini yani artı değer üretme sürecini kasteder ve gerçek sermaye ile sa-nayî sermayesi terimlerini sıkça birbirleri yerine kullanır.
- ³ Kronik aşırı sermaye yaratılması kendini kronik atıl kapasite olarak da gösterir. Nitekim 20. yüzyılın önemli iktisatçıları olan Keynes ve Kalec-

ki, aralarındaki önemli farklara rağmen kapitalizmde kronik atıl kapas-i-te olduğuna dikkat çekmişlerdir. Bkz. Sawyer, 1984.

⁴ Marks banka sermayesini açıklarken, bu çalışmanın sınırları nede-niyle açıklamasına girişmediğimiz hayali sermaye kavramını kullanır: "Banka sermayesinin büyük kısmı tamamen hayalidir ve senetlerden (poliçelerden), hükümet tahvillerinden (bunlar harcanmış sermayeyi temsil ederler) ve hisse senetlerinden (gelecekteki gelir üzerindeki çek-lerden) oluşur." (Marks, s.416)

alternatif bir kavramlaştırma çabası: sermaye birikim sürecinde yolsuzluk

Yolsuzluk, tarihsel süreç içerisinde çok farklı kavramlarla ve düzeylerde tartışılan bir kavram olagelmıştır. Şüphesiz bu kavramsal farklılaşmalar, onu inceleme nesnesi haline getiren bilim insanlarının dünyayı algılama ve yorumlama biçimlerinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra içinde bulunulan nesnel süreçler ve düşünsel alandaki egemen iklim aynı oranda belirleyici olmaktadır. İşte yolsuzlukta bu kavramlardan biridir. Çalışmada, aynı zamanda geniş bir literatürde sahip olan yolsuzluğa ilişkin, temel iki noktadan hareketle, alternatif bir kavramsal çerçeve oluşturulmaya çalışılacak bu çerçeve ise 1980 sonrası bankacılık sektöründe yaşanan süreçle desteklenecektir. Bu alternatif kavramlaştırmaya ilişkin ilk elden söylenebilecek şey "yolsuzluğun sermaye birikim sürecine için bir mekanizma" olduğudur.

Birinci hareket noktası, yolsuzluğun kavramsal olarak "nasıl düzenlemelerin meşrulaştırıcı aracı"na dönüştüğüne dairdir. Bu ise kavramın deşifre edilmesi anlamına gelmektedir. Nitekim yolsuzluğun tarihsel süreç içerisindeki farklı kavramlaştırmaları bunu daha kolay hale getirmekte, kimi önemli ipuçlarını da vermektedir. Kavramın deşifre edilmesi ile ifade edilmek istenen ise yolsuzluğun fetiş bir kavram olduğuna dair yapılacak olan vurgudur. Yolsuzluğa ilişkin kullanılan bu kavram, Marx'ın kapitalist ilişkilere dair yaptığı nitelemelerden esinlenerek kullanılmaktadır. Buna göre; kapitalist toplumda maddi nesnelerin var olan toplumsal ilişkiler bağlamında kendilerine yüklenen belirli karakteristik özellikleri vardır ve bu özellikler bu nesnelere atılmışçesine bir görünüm almaktadırlar. Bu ilişkiler, kapitalizmin bir tür maske takmış halleridir. Toplumsal ilişkiler arkasındaki gerçekliği gizledikleri gibi, kendi yüklediği anlamlarla gerçekliğin algılanmasında bir yanlışlama yaratmaktadırlar.

İkinci hareket noktası "1980 sonrası neden daha fazla bankacılık sektöründe yolsuzluklardan bahsettiğimize" dairdir. Bu tespit yapısal süreçlere göndermede bulunduğu gibi "yolsuzluk mu, birikim mi" sorusunun da cevabını oluşturmaktadır.

yolsuzluk analizlerinin eleştirisi

Yukarıda da ifade edildiği üzere yolsuzluk tarihsel süreç içerisinde farklı kavramlarla ifade

edile gelmiştir. Yolsuzluk erken dönem çalışmalar olarak nitelendirilebileceğimiz 1970'lerde etkin yağ¹ olarak kavramlaştırılırken, 1980'lerle birlikte rant kollama ile ifade edilmeye başlanacak, 1990'lara gelindiğinde ise rant kollama yerini yolsuzluk kavramına bırakacaktır. Farklı metodolojik yaklaşımlardan hareket edilse de bu analizler kendi içerisinde bir takım ortak özellikler taşımaktadır.² Ancak, analiz düzeyindeki bu ortak kesenlerden önce, yolsuzluğun ele alınıp biçimlerinden yola çıkarak yolsuzluğa dair söylenebilecek en temel şey, yolsuzluğun sosyal gerçekliği anlamımızın önünde bilincimizi bulanıklaştıran bir kavram olarak, var olan ilişkilerin değişimi ve dönüşümünde üstlendiğini meşrulaştırıcı roldür. Bununla kastedilen ise şudur:

Erken dönem çalışmalarda, kimi zaman etkin yağ olarak kavramlaştırılan yolsuzluk ekonomik kalkınmada olumlu bir unsur olarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşımların temel dayanağı: yetersiz ve beceriksiz bir bürokrasi veya etkin olmayan düzenleyicilerin varlığındansa, yolsuzlukların "ikinci en iyi" yol olarak daha rasyonel olabileceği varsayımdır. Aynı zamanda, hukukun hakimiyetinin zayıf olduğu ülkelerde, yolsuzluk alternatif bir uzlaşma yolu olabilmektedir.³ Neoliberal politikaların benimsenmeye ve dolayısıyla da uygulanmaya başlandığı yıllarda, yolsuzluk olumsuzlanmaya başlanacak, ekonomik kalkınmanın önünde en büyük engel olarak ele alınacaktır. Yaklaşımdaki bu farklılaşma, kavramlaştırma düzeyinde de bir farklılaşmaya işaret etmekte "yolsuzluk kavramının yerini rant kollama" almaktadır.⁴ Kuramsal dayanaklarını Kamu Tercihi Okulundan alan rant kollama teorileri; rant kollamayı çıkar ve baskı gruplarının devlet tarafından suni olarak yaratılmış bir ekonomik transferi elde etmek için giriştikleri faaliyetler ve bu amaçla yapmış oldukları harcamalar olarak tanımlamakta,⁵ bu anlamda da devletin ekonomik alandaki yeri ile rant kollama arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisi kurmaktadır.⁶ Devletin yarattığı suni kıtlık alanları ise lisanslar, kısıtlamalar, aşırı değerlenmiş döviz kuru, devlet tekelleri ve tarifelerden kaynaklı oluşmaktadır. Buna göre; ekonomide rant kollama faaliyetlerini önleyebilmek için devletin ekonomiye sınırlı müdahale etmesi gerekmektedir.⁷ Devletin ekonomideki etkinliğinin azaltılması aynı zamanda yolsuzluklara kaynaklık ya-

Nuray Ergüneş*

**Yolsuzluğa
dair
söylenebilecek
en temel şey,
yolsuzluğun
sosyal
gerçekliği
anlamımızın
önünde
bilincimizi
bulanıklaştıran
bir kavram
olarak, var
olan ilişkilerin
değişimi ve
dönüşümünde
üstlendiğini
meşrulaştırıcı
roldür.**

* Maltepe
Üniversitesi,
İ.İ.B.F., İktisat
Bölümü, Yrd.
Doç. Dr.

pan bu alanında ortadan kaldırılması demektir. Dolayısıyla da temel önerme devletin ekonomideki yerine ve ithal ikameci sanayileşme politikalarına ilişkin olarak şekillenmektedir. Negatif devlet anlayışı olarak nitelendirilebileceğimiz, devlete ilişkin bu olumsuzlamanın arkasında şu varsayım bulunmaktadır; Ekonomik liberalizasyonun sağlanabilmesi için devletin ekonomideki etkinliğinin azaltılması gerekir. Kamu kuruluşlarının özelleştirilerek devlet tekellerinin önlenmesi, kamu iktisadi kuruluşları ürünlerinin fiyatları üzerindeki devlet kontrollerinin, sübvansiyonlar, fiyat kontrollerinin kaldırılması ile birlikte mali ve finansal liberalizasyon rant kollama faaliyetlerini ortadan kaldıracaktır. Devlet korumacılığından kaynaklı rantlar, ihracata yönelik sanayileşme politikalarının uygulanması yoluyla önenebilecektir.

1990'lara gelindiğinde neoliberal politikaların savunucuları ve uygulayıcılarının ekonomik kalkınmaya ve bunun içerisinde bir olgu olarak düşünürsek yolsuzluğa ilişkin varsayımlarının gerçekleşmediği görülecektir.⁸ Küreselleşme, iddia edildiğinin tersine küresel düzeyde yoksulluğu, ülkeler arasındaki farklılığı daha da derinleştirmiş, Güney Asya kaplanlarının başını çektiği bir dizi ülke finansal krizlerle sarsılmıştır. Bu olumsuz gelişmelere, neoliberal politikaların mimarlarının bulduğu çözüm ise "devletin sadece sınırlandırılmasının yeterli olmadığı, devletin etkinleştirilmesi" gerekliliği olmuştur. Bu tespit, aynı zamanda devletin yol açtığı olumsuzlukların başlıcası olarak görülen yolsuzluk analizlerinde de farklılaşan bir yaklaşıma işaret etmektedir. Öncelikle kavramsal düzeyde, sınırları çok da keskin düzeyde olmasa da rant kollamadan yolsuzluğa geçilmiş ve rant kollama yolsuzluklarından birisi olarak kategorileştirilmeye başlanmıştır.⁹ İkinci farklılaşma ise devlete ilişkindir. Devlet müdahaleciliği rant kollama faaliyetlerine yol açmakta, bunun yanı sıra ise devlet, özel çıkar gruplarının kamu görevlilerine kişisel menfaat sağlamak suretiyle politika oluşturma, yasama ve yürütme sürecini kendi amaçları doğrultusunda etkilemeye çalışmaları sonucu kuşatılabilir. Devletin kuşatılabilmesinin yol açtığı devletin aksamaması (state failure) yani devletin iktisadi hayatın dönüşümüne yardım edebilmesi ve bu dönüşümü hızlandırabilmesi için gereken kurumsal ve siyasi kapasitenin yetersiz olması ise devletin etkisizleşmesinin en önemli nedenlerindendir. Bu anlamda, devletin iktisadi faaliyetler üzerindeki olumsuz etkisi sadece rantlar yaratması, rantların kaynağı olması değildir. İktisadi faaliyetlerinin yanı sıra, devletin sosyal düzenlemeler, sosyal güvenlik ve refahın geliştirilmesi ve gelirin bölüşümü konularında üstleneceği önemli işlevlerde bulunmaktadır. Devletin bu işlevleri gereği gibi yerine getirememesi durumunda, iktisadi faaliyetler bundan olumsuz etki-

lenecektir.¹⁰ Bu olgular üzerinden düşünüldüğünde yolsuzluklar; bireysel davranışların yol açtığı bir durum değil, devlet memurlarının bir kamu malının sağlanmasında tekel gücünü elinde bulundurması, devlet memurlarının yetki derecesi ve kurum içerisindeki hesap verebilirlik ve şeffaflık derecesi gibi kurumsal nedenlere dayanan bir olgu halini de almaktadır.¹¹

Yaklaşımlardaki diğer bir farklılaşma ise yolsuzluğun tarif edildiği bu çerçeveye bağlı olarak yolsuzlukla mücadele önerilerinde şekillenecektir. Buna göre; yolsuzluklara karşı etkin bir mücadele, öncelikle yolsuzlukları diğer problemlerden yalıtmadan kurulacak bir çerçeve ile mümkündür. Bunun yanı sıra uluslararası mal ve sermaye hareketlerinde serbestlik, ekonominin piyasanın kurallarına göre düzenlenmesi, devletin ekonomideki yerinin sınırlandırılması ile birlikte düzenleyici yönünün öne çıkarılması, kurumların kalitesinin artırılması, bağımsız kurumların oluşturulması yolsuzluklarla mücadelede etkin politika araçları olacaktır. Bu aynı zamanda sermayenin uluslararasılaşmasının gelmiş olduğu düzeye bağlı olarak devletin işlevlerinin yeniden düzenlenmesi olan yönetişimin temel öğelerden biri olduğu II. kuşak yapısal reformların, yolsuzluk üzerinden ifadelendirilmesidir. Yolsuzluk bu kez de karşımıza "yönetişimin" inşasında müş-rulaştırıcı bir kavram olarak çıkmaktadır.¹²

yolsuzluk analizlerinde ortak kesenler

İster rant kollama teorilerinde olduğu gibi analiz birimi olarak bireyin davranışlarını isterse de kurumları esas alsın, yolsuzluğa yönelik analizlerin ortaklaştığı konu devlete ilişkindir.¹³ Buna göre devlet, rant kollamanın ve yolsuzlukların kaynağı olarak alınmakta, dolayısıyla da, devlet "kendinde, kendi için bir varlık" olarak yorumlanmaktadır. İkinci olarak, bu analizler ekonomi ve politikanın ayrılığı üzerinden hareket etmekte ve bu iki düzeyi birbirleriyle dışsal unsurlar olarak ele almaktadırlar. Üçüncü ortaklaşan konu, yolsuzlukların hukuk normlarına aykırı, hukuk ihlaline dayanan davranışlar olduğudur. Bir diğer ortak nokta, yolsuzlukların ekonomik kalkınmada bir tehdit unsuru olmasına ilişkindir. Çeşitli şekillerde gerekçelendirilen bu durum, aktörel düzeyde iki farklı davranış sergileyen sermaye içi bileşen varsayımından hareketle açıklanmaktadır. Buna göre, bir kesim ahlaksız, hırsız, mafya v.b. ilişkilerden beslenirken, diğer bölümü ise ahlaklı, hukukun ilkelerine bağlı, girişimci insanlardan oluşmaktadır.

Son olarak da, yolsuzluğa yönelik son dönem çalışmalar, yolsuzluğun neoliberal politikalarını sonucuna bağlı olarak artış gösterdiğinden hareket etmektedir.

Analizlerin ortak özellikleri olarak sıraladığımız bu maddeler, bu analizlerin aynı zamanda

1990'lara gelindiğinde neoliberal politikaların savunucuları ve uygulayıcılarının ekonomik kalkınmaya ve bunun içerisinde bir olgu olarak düşünürsek yolsuzluğa ilişkin varsayımlarının gerçekleşmediği görülecektir.

sorunlu yönlerini de işaret etmektedir. Bunları sırasıyla açacak olursak;

devlet, "kendinde", kendi için, bağımsız bir varlık mıdır?

Devletin kendinde, kendi için bağımsız bir varlık olduğu temel olarak ekonomi ve devletin (ya da politikanın) birbirinden bağımsız iki alan olduğu görüşüne dayanmaktadır. Buna göre, devlet kendi sınırlarında kalarak ekonomiye müdahale etmez ve piyasalar kendi doğal akışına bırakılırsa sistem sorunsuz işleyecektir.

Özellikle, rant kollama teorilerinin temel hareket noktası olan devletin ekonomideki yerine yönelik önermeleri (devletin ekonomideki yerinin sınırlandırılması rant kollamayı önleyecektir), son dönem yolsuzluğa ilişkin yürütülen tartışmalara damgasını vuran yeni kurumsalcı okul tarafından eleştirilmektedir. Yeni kurumsalcılar, devletin pozitif yönüne vurgu yaparak, devlet ile piyasayı birbirlerini dışlayan iki unsur olarak değil, birbirlerini tamamlayan iki unsur olarak ele almaya girişmektedir.¹⁴ Buna göre; toplumsal işlemlerin yürütülmesinde kuralları koyulması ve bunlara uyulmasının sağlanması ekonomik gelişme için vazgeçilmezdir. Hukukun egemenliği ve yargı sisteminin iyi işlemesi, işlem maliyetlerini düşürdüğü için üretim ve ticaretin gelişmesi anlamına gelir. Mülkiyet haklarının korunması ve geliştirilmesi de devletin görevidir; tarafların sözleşmelerin ve yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlayabilen etkili bir devlet yaptırımının varlığı işlem maliyetini düşürecek ve ekonomik etkinlikleri hızlandıracaktır. Dolayısıyla etkin işleyen bir devlet yolsuzlukları da önleyecektir.¹⁵

Yeni kurumsalcı okulun devlet/piyasa ikiliğini aşmaya yönelik kurdukları piyasa ve kurumsallaşmış etkin devletin birbirlerini tamamlayan iki unsur oldukları önermesi de, piyasa ve devletin birbirlerine dışsal ilişkilerle tanımlanmasından hareket ettikleri için öz olarak piyasa/devlet ikiliğini aşamamaktadır.

Dolayısıyla birbirlerine karşı kuramlar olarak dursalar da her iki kuramda, devlet/piyasa ya da ekonomi/siyaset ilişkisini toplumsal ilişkilere dışsal bir unsur olarak almaktadırlar.

ekonomi ve politikanın ayrılığından bahsedilebilir mi?

Bu soruya verilebilecek en kestirme cevap, kapitalist ilişkiler içerisinde ekonomi ve politikanın biçimsel ayrılığıdır. Bu saptama, kapitalizmde artı-değere el koyma biçimi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kapitalizm öncesi toplum biçimlerinde artı ürüne el koyma açık zora dayanan biçimlerde gerçekleşirken, kapitalizmde piyasa dolayımında gerçekleşmektedir.

Örneğin feodal toplumlarda, feodal lordları, artı ürüne el koyma yönünde kurduğu ekonomik iktidarı, askeri, siyasal ya da yargısal türden güçlerin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Ancak kapitalizmde, kapitalizmin kendi ekonomik itkileri, mülksüzleşmenin zorlamaları, işçileri emeklerini ücret karşılığı satmak zorunda bırakmaktadır; mülksüzleşme, özel mülkiyet kurumu aracılığıyla işçilerinin mülksüzleştirilmesi anlamına gelmektedir. Üretim araçları üzerinde özel mülkiyet, mülkiyet sahibi olmayanların kendi geçim araçlarına ulaşmaması neden olmakta, böylece üretim araçlarına sahip olmayanların tek seçeneği, üretim araçlarına sahip olanlarla sözleşme ilişkisine girmek olmaktadır. İnsanlarla nesneler (mülkiyet) arasında tarafsız bir hak gibi görünen özel mülkiyet, aslında insanlar arasında bir güç ilişkisini temsil etmektedir.¹⁶

Kapitalizmde, dışsal bir zorlama olmamasına rağmen, kapitalist ilişkiler içerisinde herhangi bir üretim aracının sahibi olmayan işçi, kendi yaşamını devam ettirebilmesi için emeğini, üretim araçlarının sahibi kapitaliste belirli saatler karşılığı satmak zorunda kalmaktadır. İşçinin emek gücünün pazarda alınıp satılır bir meta haline gelmesi aynı zamanda kapitalist toplumun özgün yanlarından olan emek ve emek gücü arasındaki farklılaşmaya da işaret etmektedir.¹⁷ İşçi, emek gücünü pazarda satmaya özgürdür, bununla birlikte yaşamayı için emek gücünü pazarda satmak zorundadır. Bu zorunluluk/özgürlük ilişkisi, sermayenin onlar üzerinde egemenlik kurmasını olanaklı kılmaktadır. Kapitalizmde, artı-değere el koyma biçimi doğrudan zorun gücüyle değil, piyasanın ekonomik aracılığıyla işlemektedir. Ekonomik alanın bu şekilde farklılaşmasından söz etmek, siyasi boyutun bir biçimde kapitalist üretim ilişkilerinin dışında olduğu anlamına gelmemektedir. Kapitalizmdeki siyasal alanın özelliği, artı-değere el koyanların doğrudan baskıcı gücü uygulamamasından gelmektedir. İşçinin kapitaliste doğrudan siyasi ve hukuki bir bağı bulunmamakla birlikte; mülkiyet ilişkileri, kapitalist ile işçi arasındaki bağlayıcı sözleşme ilişkileri ve bütün bunlar için gerekli yasal koşulların yaratılması siyasal bir yapıyı gerektirmektedir. Yani, iktisadi alanda tanımlanan bu ilişkinin var olabilmesi ve sürdürülebilir olması için siyasal bir yapıya ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁸ Dolayısıyla kapitalist ilişkiler bütünü içerisinde ekonomik ve siyasal alan biçimsel olarak farklılaşmasına rağmen bu iki alan sıkıca birbirine dayanmaktadır.

Kapitalizmde ekonomik ve siyasal alanın biçimsel ayrışması, artı emeğe el koyma ve bunu sağlayan baskıcı iktidarın, özel girişim ve devletin kamusal iktidarı arasında etkili bir şekilde bölüşümü anlamına gelmektedir. İktisadi ve siyasi

Kapitalist ilişkiler bütünü içerisinde ekonomik ve siyasal alan biçimsel olarak farklılaşmasına rağmen bu iki alan sıkıca birbirine dayanmaktadır.

biçimlerle karşılıklı ilişki içinde ayrı, uzmanlaşmış bir kamu siyasi alanı olan devlet, kapitalizmin mülkiyet ilişkilerini, bu ilişkilerin yarattığı sözleşme düzenini ve onun toplumsal uyumunu korumak için zorun gücüyle desteklenen bir hukuksal ve kurumsal çerçeveye sunmaktadır.

Buradan, genel ele alışlarda temel görüş olan "devletin toplumsal ilişkilerden bağımsız bir yapı olduğu"na gelecek olursak; yukarıda da ifade edildiği üzere; devlet, kapitalist sınıfın özel alanda gerçekleştirdiği sermaye birikiminin genel koşullarını sağlamak üzere kamusal alanda yer almaktadır, dolayısıyla da sermaye birikim sürecinin aktif roller üstlenen unsurdur. Bu anlamda, devletin kendisi bağımsız, toplumsal ilişkilerin üzerinde bir yapıyı değil, toplumsal ilişkiler içerisinde belirlenmekte olan görece özerk bir alanı temsil etmektedir. Devlet, sermaye birikim sürecinde, artı-değer yaratma süreci ve bu sürecin açığa çıkardığı sınıfsal yapılanmalar yani sınıflar arası ve sınıf içi çelişkiler dolayında biçimlenmekte, devletin özerk alanı ise, dağıtımın bağlantılı olarak sınıflar arası ve sınıf içi çelişkiler tarafından belirlenmektedir.

Devletin görece özerkliği, kapitalist sınıfların çıkarlarıyla devletin eylemlerinin neden her zaman çakışmayacağını işaret etmektedir. Sermaye birikiminin genel koşullarını sürdürme ve yenileme rolü üstlenen devlet ile üretim örgütlenmesi rolünü üstlenen kapitalist arasındaki iş bölümü içerisinde, devletin eylemleri ile bireysel kapitalistlerin ya da sermayenin belirli fraksiyonlarının çıkarları ve hatta kapitalist sınıfın tamamının kısa dönemli çıkarları çakışmayabilmektedir.

Yine, devletin özerkliğinin belirleyicisi olan sınıf içi ve sınıflararası çatışmalarda aynı zamanda egemen sınıfların çıkarlarıyla devletin eylemlerinin kimi zaman neden çakışmayabileceğini göstermektedir. Yukarıda ifade edildiği gibi; özel bir eylem olan sermaye birikimi ile kamusal bir eylem olan toplumsal düzeni yürütme arasındaki iş bölümü, aynı zamanda iktidar mücadelelerinin önem taşıdığı bir alan yaratmaktadır. Ancak devletin, sermaye birikiminin genel koşullarını sürdürme ve yenileme rolü, onun bağımsız eyleminin sınırlarını da belirlemektedir.¹⁹

Tüm bunlar; devletin sermaye birikim süreci ve sınıflarla olan ilişkisini dinamik bir çerçeve içinde ele alınmasını gerektirmektedir. Bu anlamda, devlet, sermaye birikimi ve sınıflar ilişkisi, statik değil, tarihsel bir gözle incelenmelidir. Sermaye birikimi biçimi, iç sınıf yapısı ile uluslararası iş bölümüne katılma tarzı tarafından belirlenmektedir. Sermaye birikiminin gelmiş olduğu düzeye bağlı olarak da mevcut toplumsal sınıfların konumu farklılaşmaktadır.

Temel rolü sermaye birikimine dayalı sistemin yeniden üretilmesi olan devlet, sermaye bi-

rikiminin her aşamasında buna uygun yapılanarak, egemen birikim rejiminin gereklerine göre biçimlenen ekonomi politikaları uygulamakta, nesnel olarak da sınıf egemenliğinin yeniden üretilmesine hizmet etmektedir.²⁰ Dolayısıyla, bu çerçeve içerisinde "devletin bağımsız bir yapı olarak kuşatılabilir olması" argümanı da kendi gerçekliğini kaybetmektedir.

Yolsuzlukla ilgili analizlerde yolsuzluk, hukukun ihlali olarak yorumlanmakta, bununla bağlantılı olarak da yolsuzlukla mücadele için mülkiyet haklarının tanımlanmasının gerekliliği ileri sürülmektedir. Kapitalist toplumda ekonomi disiplini nasıl tüm sosyal ilişkileri meta ve para kavramı dolayında birey ile nesne arasındaki ilişkiye indirgemekteyse, verili hukuk sistemi ve hukuk disiplini de özünde sosyal ilişkinin ürünü olan mülkiyet ilişkilerini, söz konusu mülkiyete sahip olanla mülkiyet (nesne) arasında gerçekleşen bir ilişkiye indirgemektedir.²¹ Bu noktada hukukun hangi toplumsal ilişkilere karşılık geldiğinin ifade edilmesi gerekmektedir.

Kapitalist devlette hukuk; yasalar önünde her insanın eşit, tarafsız olduğu ve özel mülkiyetin kutsal olduğu ilkelerinden hareketle tanımlanmaktadır. Ancak yukarıda ifade etmeye çalıştığımız çerçeve içinde, üretim araçlarının sahibi olan sermaye kesimiyle, üretim araçlarından yoksun ve yaşamını devam ettirebilmek için emek gücünü satmak zorunda olan kesimler arasında bu düzeyde kurulan eşitliğin çelişik bir durum olduğu da açıktır. Toplumsal kesimler arasındaki bu eşitsizlik, emek ile sermaye arasında gerçekleşen emek-ücret sözleşme ilişkilerinde gözden kaybolmaktadır. Piyasa koşullarında serbest ve dışsal bir zorlama olmadan, emek gücünü satmak zorunda olan işçi ile kapitalist arasında gerçekleşen bu ilişki, emek gücünün yasal olarak bir meta olarak kabul edilmesine de olanak tanımaktadır.²² Hukuk bu çerçeve içinde değerlendirildiğinde özel mülkiyet ilkesi üzerinden inşa olan hukuk sisteminin, öz itibarıyla sermaye birikiminin devamını sağlayacak düzenlemeler olduğu daha net görülecektir. Buradan hareketle, kaba bir şekilde hukukun belirli bir sınıf egemenliğine dayandığı söylenebilir.

Yasalarda meydana gelen değişimler; sermaye birikim sürecinin gelmiş olduğu aşamaya bağlı olarak sermaye birikiminin gereklerine uygun olarak gerçekleşmektedir. Bununla birlikte, yasalar, sınıf içi ve sınıflararası gelişmeler düzeyinde belirlenen bir toplumsal sözleşme olarak kabul edilebilir. Bu anlamda da yasalarda meydana gelen değişimleri, sermaye birikiminin gelmiş olduğu düzeye bağlı olarak değişen toplumsal sınıf konumları ve bunun belirleyiciliği altında düşünmek gerekmektedir. Yolsuzlukların hukukun ihlali olarak yorumlanması ve bunun karşısına yolsuzlukları önlemeye yönelik konu-

Yolsuzlukla ilgili analizlerde yolsuzluk, hukukun ihlali olarak yorumlanmakta, bununla bağlantılı olarak da yolsuzlukla mücadele için mülkiyet haklarının tanımlanmasının gerekliliği ileri sürülmektedir.

lan mülkiyet ilişkilerinin tanımlı olması argümanı, bu sınıf egemenliklerini de pekiştirmektedir.

Yolsuzluk analizlerinde, yolsuzluk aktörel düzeyde iki farklı davranış sergileyen sermaye içi bileşenlerden hareketle tanımlanmaktadır. Buna göre, bir kesim ahlaksız, hırsız, mafya v.b. ilişkilerden beslenirken, diğer bölümü ise ahlaklı, hukukun ilkelerine bağlı, girişimci insanlardan oluşmaktadır. Tezin ilerleyen bölümlerinde ayrı bir başlık altında ele alınacak olmakla birlikte, sermaye içi bileşenler üzerinde yaratılan bu ayrım yolsuzluk söyleminin düzenleyici bir unsura dönüşmesinde temel argümanlardan biri olmaktadır.

farklı davranış özellikleri taşıyan sermaye içi bileşenlerden bahsedilebilir mi?

Bir toplumsal ilişki biçimi olarak kapitalizm, üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduranlar ile emek gücünü meta olarak satmak zorunda olan özgür işçi sınıfına dayanan üretim tarzı olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla, kapitalizmin temel özelliği, sermayenin özel mülkiyetinin, nüfusun büyük kitlesinin dışındaki kapitalist sınıfının elinde olmasıdır. Bireysel kapitalistler, öznel olarak kar elde etme amacına göre itkilenebilir, bu itkilenebilirlik asıl olarak kapitalizmin nesnel hareketinin sonucu olarak açığa çıkmaktadır. Kapitalizmin nesnel hareketi, sermaye birikimidir. Kapitalizmin bir diğer temel özelliği ise, sermayeler arası rekabettir. Bireysel kapitalistlerin emek süreci üzerindeki denetimi, diğer sermayelerle bir rekabet ortamı içerisinde olmasıyla yönlendirilmektedir. Bireysel kapitalistlerin öznel davranışları da bu koşulların yarattığı baskı altında belirlenmektedir. Kar peşinde olan kapitalistler aynı zamanda ayakta kalma mücadelesi vermekte, bu ise bir dizi ilişki dolayımında gerçekleşmektedir.

Yolsuzluk analizlerine dair son olarak söylenebilecek ise son dönem çalışmaların temel vurgusu olan "yolsuzluğun neoliberal politikalarını sonucuna bağlı olarak artış gösterdiği ve yoğunlaştığı" düşüncesine ilişkindir. Bu değerlendirmeye, aynı zamanda neoliberal politikalar eleştirel bir tutum sergileyenlerle, neoliberal politikalar içerden yöneltilen eleştirilerinde ortak paydasını oluşturmaktadır. Buna göre; özelleştirme uygulamalarında olduğu gibi neoliberal politikaların yol açtığı tahribatlar sonucu yozlaşan ve etkisizleştirilen devlet, yolsuzluklara yeni alanlar açmaktadır. Yolsuzlukların neoliberal politikaların yarattığı sonuçlara bağlı olarak artış gösterdiği, ilkel sermaye birikimi dönemine benzer şekilde bir kural dışılaşma sürecinin yaşandığı da göz önüne alındığında, belirli bir doğruluk payı içermektedir. Ancak, yinede bu yaklaşımın en sorunlu yanı aynı zamanda temel vurguları olan yolsuzluğun neoliberal politikalarla artış

gösterdiğidir. Böyle bir yorumlama biçimi, öncelikle sermaye birikiminin tarihsel sürecinde, toplumsal ilişkilerin temel düzenleyicisi olan devletin birikimin devamının sağlanmasına yönelik olanaklar yarattığı gerçeğini atlamaktadır. Bir karşılaştırma yapacak olursak; dışa yönelik sermaye birikim sürecinin önceli olarak düşünilebileceğimiz içe yönelik sermaye birikimi stratejisinde "sermaye gruplarına verilen teşvikleri ve sübvansiyonları" hangi çerçeve içinde almak gerekecektir? Dolayısıyla, sermaye birikimi sürecinin gelmiş olduğu aşamaya bağlı olarak, yolsuzlukların alanının yani birikimi artırma olanaklarının farklılaşmasından söz etmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

sermaye birikimine için bir mekanizma olarak yolsuzluk

O halde yolsuzluğu anlayabilmek için bir toplumsal ilişkiler bütünü olarak sermaye birikim sürecine ve bu süreç içerisinde aktörlerin almış olduğu biçimlere bakılması gerekmektedir.

Yazının sınırlılıkları içerisinde geliştirmeye çalıştığımız yolsuzluğa ilişkin temel varsayımlar şunlardır:

- Yolsuzluk sermaye birikim sürecine için bir mekanizmadır.
- Yolsuzluk sınıf içi mücadelenin bir ifade tarzıdır.
- Sermaye birikim sürecinin gelmiş olduğu aşamaya bağlı olarak para-sermayenin artan önemi bireysel kapitalistler arasında para-sermayeyi kontrol altına alma mücadelesini yoğunlaştırmıştır. Dolayısıyla 1980 sonrası süreçte özellikle bankacılık sektöründe yaşanan yolsuzluklardan bahsetmek tesadüfî bir durum değildir.
- Sermaye birikim sürecinin gelmiş olduğu aşamaya bağlı olarak, birikimin ihtiyaçlarına göre uygulanan ekonomi politikalarda dönüşümüne uğramakta ve buna uygun biçimler almaktadır. Bu dönüşüm ise bireysel kapitalistler için birikimlerini artırmanın olanaklarını da yaratmaktadır.

Şimdi argümanları tek tek ele alalım:

yolsuzluk sermaye birikim sürecine için bir mekanizmadır

Yukarıda çerçevesini oluşturmaya çalıştığımız; kapitalizmin nesnel hareketi olan sermaye birikimi ve birikim süreci içerisinde de devlet ve devletin toplumsal sınıflarla ilişkisi yolsuzluk analizinin de temel referanslarını vermektedir. Yolsuzluğa dair söylenebilecek en temel şey yolsuzluğun bir toplumsal ilişki biçimi olduğudur. Toplumsal ilişkinin tarafları birinci düzeyde devlet ve bireysel kapitalistler olarak yorumlanabilir. Buradan hareketle, bu iki tarafın yani dev-

Yolsuzlukların neoliberal politikaların yarattığı sonuçlara bağlı olarak artış gösterdiği, ilkel sermaye birikimi dönemine benzer şekilde bir kural dışılaşma sürecinin yaşandığı da göz önüne alındığında, belirli bir doğruluk payı içermektedir.

let ve bireysel kapitalistlerin hareketini belirleyen itkilerin tanımlanması yolsuzluğu daha açık hale getirecektir. Toplumsal ilişkide tanımlayacağımız ikinci düzey ise sınıf içi bölüşüm ilişkilerine dair olacaktır. Ancak hemen belirtilmelidir ki, bu iki düzey ayrımı, aktörlerin davranışlarını daha berrak hale getirebilmek için yapılmaktadır.

devlet ve kapitalist sınıf ilişkisi

Tekrar vurgulayacak olursak devletin temel rolü, sermaye birikimine dayalı sistemin yeniden üretilmesidir. Devlet, sermaye birikiminin her aşamasında buna uygun yapılanarak, egemen birikim rejiminin gereklerine göre biçimlenen ekonomi politikaları uygulamakta, nesnel olarak da sınıf egemenliğinin yeniden üretilmesine hizmet etmektedir. Genel yolsuzluk analizlerinde "devletin çıkar gruplarına alan açması" olarak görülen şey esasında devletin sermaye birikiminin süreklileştirilmesine yönelik olanaklar yaratmasıdır.

Bireysel kapitalistler açısından ele alındığında; Kapitalizmde işlevsel olarak emek sürecinin denetimini elinde bulunduran bireysel kapitalistler öznel olarak kar elde etme amacına göre itkilenmekte, temel davranışlarını da bu kar etme amacı belirlemektedir. Ancak, bireysel kapitalistlerin emek süreci üzerindeki denetimi, diğer sermayelerle bir rekabet ortamı içerisinde olmasıyla yönlendirilmektedir. Bireysel kapitalistlerin öznel davranışları ise bu koşulların yarattığı baskı altında belirlenmektedir. Kar peşinde olan kapitalistler aynı zamanda, bu yoğun rekabet ortamı içerisinde ayakta kalma mücadelesi vermektedir. Kapitalistlerin bu "kar elde etme ve ayakta kalma mücadelesi" ise bir dizi ilişki dolayımında gerçekleşmektedir. Ancak, yeniden vurgulamak gerekir ki; devlet ile kapitalist sınıfın kurduğu ilişki, doğrudan bir araçsal ilişki değildir. Devlet, herhangi bir kapitalistin değil, sermaye birikiminin emrindedir.

sınıf içi bölüşüm ilişkileri

Boratav'ın "Bir Yapısal Uyum Operasyonu İçinde Sınıflararası ve Sınıf-içi Bölüşüm İlişkileri 1980'li Yılların Türkiye'si" isimli çalışmasından esinlenerek oluşturulan ve sınıf içi bölüşüm ilişkilerine odaklanan bu çerçeve sermaye birikim süreci içerisinde tanımlamaya çalıştığımız yolsuzluğun "değer" üretilip üretilmediğine de yanıt oluşturmaktadır.

Boratav çalışmasında, kapitalist sisteme temel niteliğini veren artı-değer toplumsal sınıflar arasında bölüşüm ilişkilerini temel (aslı) ve ikincil (tali) olmak üzere iki düzlemde ele almaktadır. Temel bölüşüm ilişkileri sermaye ve iş-gücü arasında artı-değere el koyma sürecine işaret etmekte, ikincil bölüşüm ilişkileri ise artı-değerin paylaşımı düzlemini kapsamaktadır. Buna

göre; sınıflı toplumlarda belirli üretim ilişkileri dolaysız üreticilerce yaratılan artığa el koymanın belirli mekanizmaları tarafından tanımlanır. Artığa el koymanın özel biçimleri, temel (aslı) bölüşüm ilişkilerini oluşturur. Temel bölüşüm ilişkileri, her belli biçim içinde, artığa el koyan belirli bir sınıfı, artığı üreten olan diğer bir dolaysız sınıfla karşı karşıya getirir. İkincil bölüşüm ilişkileri ise, esas olarak artığın egemen sınıfların alt-grupları, ara tabakalar ve sektörler, endüstriler, iktisadi faaliyetler ve gruplar arasında yeniden paylaşımı ile ilgilidir. Piyasanın ve devletin aracılığıyla gerçekleşen bu yeniden dağıtım veya değer aktarımları bu alandaki temel mekanizmaları oluşturur.²³ Bu mekanizmaların içinde, mali varlıklar veya borçlar üzerindeki getiri/faiz oranları, tanımsal olmayan ürünler üzerindeki ticari marjlar ve bunlardaki değişimleri temsil eden göreceli fiyat hareketleri ile mali sistemin vergi, sübvansiyon ve transfer ögeleri ikincil bölüşüm ilişkilerini belirleyen etkenlerdir. Sanayi, ticari, mali sermaye olarak kategorize edilebilecek olan egemen sınıfların alt grupları ya da sınıf içi bileşenler, bölüşüm ilişkilerine yön veren iktisat politikaları ögeleri üzerinde iktidarın karar alma süreçlerini etkilemek ve belirlemek için birbirleriyle mücadele içindedir.²⁴

Daha çok, farklı işlevleri üstlenen kapitalistler arası ilişkiye yönelik oluşturulan bu çerçeve, somut koşullarda bu işlevlerin iç içe geçtiği holding türü örgütlenmeye yönelmiş sermaye grupları içinde söylenebilir. Bu durumlarda ticari, sanayi ve mali sermaye arasındaki ayrımlar fiilen anlamını yitirmekle birlikte, "artı-değerin paylaşımına yönelik mücadele" bu işlevleri kontrol altına almış sermaye grupları ile diğerleri arasında doğru çekilmektedir. Türkiye'de 1980 sonrası kendi bankasına sahip olma mücadelesi, bu kapsamda da ele alınabilir. Burada, önemli olan bir diğer nokta da, değişen ekonomik koşullar karşısında belli faaliyet alanlarından veya işlevlerinden diğerine geçebilme esnekliğine büyük sermaye gruplarının sahip olmasıdır. Bunu sermaye birikimin her yeniden yapılanma dönemlerinde somut olarak gözlemlemekte mümkündür.

Bu çerçeveden hareketle yolsuzluğa dönecek olursak; Yolsuzluk, esas olarak birincil bölüşüm ilişkilerine yani artı-değere el konma sürecine değil, sınıf içi bölüşüm ilişkilerini kapsayan artı-değerin bölüşüm ilişkilerine dairdir. Bu saptamayı, bankacılık sektöründe kamu bankaları tarafından özel sektör bankasına ucuz kredi verilmesi örneğinden yola çıkarak açıklamaya çalışalım:

A Kamu Bankası'nın belirli miktar bir krediyi B özel bankasına düşük oranlarda verdiğini varsayalım. Burada hangi tür ilişkilerden bahsedeceğiz? Siyasi çıkarlar peşinde koşan politikacı-

Yolsuzluk, esas olarak birincil bölüşüm ilişkilerine yani artı-değere el konma sürecine değil, sınıf içi bölüşüm ilişkilerini kapsayan artı-değerin bölüşüm ilişkilerine dairdir.

lardan mı, kamu yararını kötüye kullanarak kendi çıkarlarını maksimize etme peşinde olan bireylerden mi?

Devletin özel sektöre yönelik bu davranışı yani ucuz fiyatlarla kredi aktarımı bir anlamda devletin özel sektöre sunduğu bir sübvansiyon olarak değerlendirilebilir. Toplumsal ilişkiler dolayımında ise devletten özele doğru bir değer aktarımında bulunulmakta, kamusal alanda biriken sermaye ve servetler özele aktarılmaktadır. Bu aynı zamanda, bu ilişkiden yarar sağlayan bireysel kapitalisti rekabet yarışında diğer kapitalistlere oranla avantajlı konuma getirmektedir. Bu basitleştirilmiş örneği bölüşüm ilişkilerinde avantajlı olan kesimlerin kimler olduğunu anlamaya yönelik olarak, Türkiye'nin 1980 sonrası sermaye birikim sürecinin aldığı biçime uyarlısak: para-sermayeyi kontrolünde bulundurmanın özel anlam kazandığı bu süreçte, devletin ucuz kredi yolu ile yarattığı bu fiyatlama davranışından yarar sağlayanların banka sahibi olan kapitalistler olduğu görülecektir. Bu ise bölüşüm ilişkileri açısından banka sahibi olmayan kapitalistlerin aleyhine gelişen bir durum olmaktadır. Tekil aktörler düzeyinde düşündüğümüz bu ilişkiyi sektörel olarak ele alırsak devletin uyguladığı ekonomi politikaların bölüşüm ilişkileri üzerindeki etkisi daha açık hale gelecektir.

Buradan hareketle, arzi bir durum olarak kabul edilen yolsuzluk; genel bir ifadeyle sermaye gruplarının devletin yarattığı olanaklardan yararlanarak, değer aktarımı yoluyla, birikimlerini artırma çabası olarak yorumlanabilir ve tamda bu nedenle sermaye birikim sürecine ilişkin bir mekanizma olarak tanımlanabilir. Birikimi artırma çabası, devlette somutlaşan bir dizi ilişki dolayımında ve sınıflararası ve sınıf içi çelişkilerin belirlendiği bir süreç içerisinde gerçekleşmektedir.

yolsuzluk sınıf içi mücadelenin bir ifade tarzıdır

Her fetiş kavram gibi yolsuzlukta, aynı zamanda belirli toplumsal ilişkilere karşılık gelmektedir. "Yolsuzluk sınıf içi mücadelenin bir ifade tarzıdır" nitelemesinde bulunarak geliştirdiğimiz bu varsayım; krizler ve sonrası yeniden yapılanma süreçlerinde sınıf içi mücadelenin aldığı biçime odaklanmaktadır. Bu varsayım; "yolsuzluğun, sermaye birikiminin sorunsuz işlediği -görece stabil- dönemlerde çok tartışılmazken, sınıf içi çelişkilerin yoğunlaştığı Marx'ın deyişiyle kardeş savaşının olduğu kriz dönemleri²⁵ ve krizden çıkış arayışlarının sonucu olan yeniden yapılanma süreçlerinde çok tartışılır hale gelen bir olgu olmasından" hareket etmektedir.

Sınıf içi çelişki/ittifaklar bağlamında kriz döneminin özelliklerine ve yol açtığı dinamiklere değinecek olursak: Sermaye birikiminin kendini

süreklileştiremediği, bunun olanaklarını tükettiği kriz dönemleri, başlıca yapısal değişikliklerin hem zorunlu hem de olanaklı hale geldiği dönemlerdir.²⁶ Sermaye kendi nesnel hareketine uygun olarak kendini yeniden üretme yollarını oluşturmakta ve yeniden yapılanma arayışına gitmektedir. Eski ittifakların dağılması anlamına da gelen sermaye birikim sürecinin yeniden yapılanması, aynı zamanda sınıf içi çatışmaların yoğunlaştığı bir sürecin eşliğinde ilerlemektedir. Yoğun rekabet koşulları altında bireysel kapitalistlerin ayakta kalma mücadelesi "kuralsızlaşma" süreci ile birlikte gitmekte, bu mücadele de verili mülkiyetin yeniden paylaşılması için tüm mekanizmalar hayata geçirilmektedir. Buna karşın, belirli birikim rejimi ve buna uygun ekonomi politikalarda genel bir konsensüse varıldığı, sınıf içi ittifakların kurulduğu görece stabil dönemlerde sistemde "düzenleme" isteği ise fazlalaşmaktadır. Bu dönemler, sermaye birikim sürecinin kendi özgül koşulları içinde açığa çıkardığı dinamiklere bağlı olarak yeniden yapılanmaya gittiği dönemlerdir. Bu süreç içerisinde, sermaye birikim rejiminin olanaklarından yararlanarak birikimlerini arttıran ya da oluşturan sermaye gruplarının bir bölümü "yeniden yapılanma süreçlerinde" "yolsuz" "sistemin işleyişini önleyen unsurlar" olarak ilan edilirken, diğer bir bölüm ise bunun dışında tutulmaktadır.

O halde yolsuz olarak nitelendirilen bu sermaye grupları hangileridir?

Her kriz sonrası yeniden yapılanma süreçlerinde, tekrar ifade edersek, sınıf içi bileşenler arasında belirli düzeyde bir konsensüsün sağlandığı, -bir mantık etrafında- uzlaşıldığı dönemlerde, sermaye birikiminin tarihsel olarak bulunduğu konaktaki yapısal koşullarına uyum sağlayamayanlar, birikim sürecinin gereklerini yerine getiremeyenler bu konsensüsün dışında kalmakta ve yolsuz olarak ilan edilmektedir. Böylece, yolsuzluk söylem düzeyinde de düzenlemenin meşrulaştırıcı aracı haline dönüşmektedir. Yine Marx'ın işaret ettiği gibi -mutlak olmamakla birlikte- kriz dönemlerinde ayakta kalabilenler genellikle büyük olanlar dolayısıyla da yeni birikimin gereklerine uyum sağlama esnekliğine (esnek olanlar; para sermayeyi elinde bulunduranlar) sahip olanlar olmaktadır.

bankacılık sektöründe artan yolsuzluklar tesadüfi bir durum değildir

Bankacılık sektöründe artan yolsuzlukların tesadüfi bir durum olmadığı saptaması, para-sermayenin belirleyiciliğinin arttığı kriz dönemlerinin temel özelliklerini ve açığa çıkardığı dinamikleri analize dahil etmeyi gerektirmektedir. Sermaye birikiminin sürekliliğini sağlayamadığı kriz dönemlerinde; aşırı üretime bağlı aşırı sermaye birikimi; artan sınıf içi çelişkiler ve re-

Yoğun rekabet koşulları altında bireysel kapitalistlerin ayakta kalma mücadelesi "kuralsızlaşma" süreci ile birlikte gitmekte, bu mücadele de verili mülkiyetin yeniden paylaşılması için tüm mekanizmalar hayata geçirilmektedir.

kabet; bunun sonucu olarak sermayenin merkezleşmesi ve yoğunlaşması olmak üzere temel olarak üç eğilimden söz edilebilir. Aşırı üretime bağlı olarak, üretken sermayedeki kar oranlarının düşmesinin sonucu olarak sermaye birikiminin krize girdiği koşullarda, aşırı üretimden kaynaklanan aşırı meta fazlası değerini açığa çıkmasını önlemekte (realizasyon krizi), aynı zamanda aşırı sermaye birikimi olan bu süreç ise para-sermayenin belirleyici olmasına yol açmaktadır. Aşırı üretimin yol açtığı krize karşı, sermaye kendini yeniden değerlendirme yollarını sadece ulusal değil uluslararası düzeyde de aramaktadır. Üretken sermayenin uluslararasılaşması olarak da ifade edilen bu süreç her zaman para-sermaye olarak gerçekleşmektedir.

Aynı süreç, üretken sermayedeki kar oranlarının düşmesine bağlı olarak, para-sermayeye olan ihtiyacı artırmaktadır. Bu ise iki temel unsurdan kaynaklanmaktadır. İlk olarak, bireysel kapitalistlerin ayakta kalma mücadelesinde para sermaye daha önemli hale gelmekte, bu koşullar altında kriz çözüme kavuşturulamazsa bile para-sermaye ile ertelenebilmektedir. İkincisi ise, krize karşı bireysel kapitalistler için para-sermaye bir güvence işlevi görmekle birlikte, aynı zamanda krizden çıkabilmek için sermaye birikim stratejisinde meydana gelen değişimlere karşı kendisini uyarılama esnekliği sağlamaktadır.²⁷ Para sermayeyi ele geçirme, kontrolü altına alma mücadelesi ise sınıf içi çelişkilerin yoğunlaşmasına ve dolayısıyla rekabetin artmasına, bu ise sermayenin yoğunlaşma ve merkezleşmesine de yol açmaktadır.

Para-sermayenin bu niteliklerini, sermaye birikim sürecinin tarihsel koşulları içerisinde Türkiye'de yaşanan süreci anlamaya yönelik geliştirecek; 1980 sonrası süreçte bireysel sermayeler için para-sermayenin artan önemi, içe yönelik sermaye birikiminin olanaklarının tüketilmesinin sonucu olarak ortaya çıkan birikim krizine karşı para-sermayenin bir güvence unsuru olmasının yanı sıra sermaye birikiminde belirli düzeye ulaşan bireysel kapitalistlerin sermayenin uluslararası döngüsüne katılma isteği ve zorunluluğu ile ilişkilidir. Öte yandan, erken kapitalistleşen ülke sermayelerinin krizden çıkabilmek için ellerindeki para-sermayeyi yayma isteği ülke içi sermayenin uluslararasılaşma istek ve zorunluluğu ile bulunduğu ölçüde para-sermayenin belirleyiciliği artmıştır.

Dolayısıyla sermayenin uluslararasılaşma isteği ve zorunluluğu, uluslararası sermayenin etkisine açık hale gelen (rekabet edebilmeleri gerekiyor) bu kesimler için para sermayeyi daha önemli hale getirmiştir. Donanımlı olma çabası, ilkel birikim dönemine benzer bir sürecin yaşanmasına yol açmıştır. Ercan'ın anlamlı vur-

gusuyla, sermaye içi çelişkilerin yoğunlaşarak artmasının temel belirleyenleri:

- Daha önce yaratılan sermaye ve servetin yeniden paylaşılması
- Kamusal alanda biriken sermaye ve servetin sermayeler arasında yeniden paylaşılması
- Kamusal olarak kabul edilen bazı temel alanların sermayenin etkinlik alanına çekilmesi
- Döviz kazanmaya yönelik her yol ve yöntemin hayata geçirilmesi

olmuştur.²⁸ Bu anlamda "bankacılık sektöründeki yolsuzluklardan" daha fazla konuşuyor olmak bir tesadüf değil, sermaye birikiminin gelmiş olduğu düzeyde ilintilidir. 1980 sonrası bankacılık sektöründe artan yolsuzlukların tesadüfî bir durum olmadığından hareketle bankacılık sektöründe yaşanan sürece işaret etmek, kapalı olarak şu varsayımda bulunmak anlamına gelmektedir. Sermaye birikiminin bulunduğu aşamaya bağlı olarak, bireysel kapitalistlerin birikimlerini artırmalarına yönelik olanaklar farklılaştığı gibi, "yolsuzluk" olarak adlandırılan ilişki biçiminin de değişime uğramaktadır. Sermaye birikim sürecinin bulunduğu konağa bağlı olarak, devlet ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiler buna uygun yeniden yapılırken, birikimin ihtiyaçlarına göre uygulanan ekonomi politikalarında dönüşüme uğramakta ve buna uygun biçimler almaktadır. Bu dönüşüm ise bireysel kapitalistler için birikimlerini artırmanın olanaklarını da yaratmaktadır. Dolayısıyla, sermaye birikiminin bulunduğu aşamaya bağlı olarak "yolsuzluk" olarak adlandırılan ilişki biçimi de değişime uğramaktadır, 1980'lerin başından sonuna kadar temel ekonomi politikalarından olan ihracatın teşvik edilmesine yönelik uygulamalarda bireysel kapitalistlerin birikimlerini artırma çabasının hayali ihracatlar yoluyla sağlanması, keza içe yönelik sermaye birikimi rejiminde yatırım mallarının ve girdilerin ithalinde sağlanan teşviklerde olduğu gibi.

kavramın ötesinde

Genel ele alışların eleştirisi üzerinden kurduğumuz ve sermaye birikim sürecine ilişkin bir mekanizma olarak tariflediğimiz yolsuzluğu bir de somut olanın dünyasından gözlemleyelim. Yazıda değişik veçhelerde işaret ettiğimiz gibi Türkiye'de 1980'ler, sermaye birikim sürecinden hareketle söylersek de içe yönelik sermaye birikim sürecinden dışa yönelik sermaye birikim sürecine geçişte -bir zorunluluk ilişkisi içerisinde-, bireysel sermayeler için finansal sermayeyi kontrol altına alma ve finansal sermaye kaynakları yaratma özel bir anlam taşımıştır. Ve yine yukarıda yapısal nedenlerini işaret ettiğimiz gibi sermaye grupları banka sermayesini ele geçirme mücadelesi vererek birikimlerini artırma

Sermaye birikiminin bulunduğu aşamaya bağlı olarak, bireysel kapitalistlerin birikimlerini artırmalarına yönelik olanaklar farklılaştığı gibi, "yolsuzluk" olarak adlandırılan ilişki biçiminin de değişime uğramaktadır.

çabası içine girmişlerdir. Önceleri, banka kurma önündeki yasal engellerin henüz ortadan kaldırılmadığı süreçte, sermaye grupları yerel bankaları ulusal bankalar haline dönüştürerek birer banka sahibi olurken, gerekli yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesiyle birlikte kimi zaman kendi bankasını kurma, kimi zamanda başkasının bankasını ele geçirme yollarını denemişlerdir. Örneğin Derinkök Ailesi Kayseri İşçi ve Kredi Bankası'nı İşçi ve Kredi Bankası'na dönüştürürken, Çukurova Grubu Doğuş Grubu'nun Yapı Kredi Bankası'nı ele geçirerek birer banka sahibi olmuşlardır. Garanti Bankası'nı Sabancı Grubu'na kapıran Vehbi Koç'un durumu anlatmak için Can Kıracı'ya yazdığı mektup sermaye grupları arasında yaşanan mücadeleyi iyi ifade etmektedir. Vehbi Koç, mektubunda Sabancı Grubu ile Garanti Bankası'nda yaşadığı çekişmeyi Aşık Veysel'in dizeleriyle özetlemektedir. "Kim okurdu, kim yazardı/ Bu düğümü kim çözerdi/ Koyun kurt ile gezerdi/ Fikir başka başka olmasa."²⁹

Para-sermayeyi ele geçirme ve kontrol altına alma mücadelesinin gözlemlendiği bir alanda İslami bankacılık ya da faizsiz bankacılıktır. Faiz haramdır inancıyla yastık altında duran paranın sisteme kazandırılması amacıyla Özel Finans Kurumları kurulmuş, bu kurumlar aynı zamanda İslami sermayenin güç kazandığı önemli alanlardan olmuştur.

Öte yandan bu süreçte, para-sermayeyi kontrollerine alan sermaye grupları devletin yarattığı olanaklardan yararlanarak, değer aktarımı yoluyla birikimlerini artırmışlardır. Değer aktarımı özel sektörde oluşan zararların kamulaştırılması, kamusal yararların özel sektöre devri, özel bankalardan bağlı bulundukları sermaye gruplarına kaynak aktarımı, bankalar aracılığıyla kamudan sermaye gruplarına kaynak aktarımı gibi başlıklarla kategorize edebileceğimiz çeşitli mekanizmalarla gerçekleştirilmiştir.

Özel sektörde oluşan zararların kamulaştırılması

1980'lerden günümüze, sistemde istikrarsızlık unsuru oluşturan ya da uyum problemi olan birçok banka ve şirket devlet tarafından batmaktan kurtarıldı ya da kamu bankalarına devredildi. Durumu bozulan Başak Grubunun Anadolu Bankasına devri (1984), Toprak Holding'e ait Paktaş'ın önce Hazine'ye oradan da Sümerbank'a satışı (1985), Koç Holdingin Asil Çelik'in Ziraat Bankası'nın iştiraki yapılması birkaç uygulamadan biriydi. Tekil uygulamaların yanı sıra belli grupların ya da kesimlerin tümünün yararlandığı çeşitli kurtarma operasyonları da gerçekleştirildi. Bunlar içerisinde yasal düzenleme ile gerçekleştirilen 1987 şirket kurtarma operasyonu ve 2002 finansal yeniden yapılandırma programı (İstanbul Yaklaşımı) süreçte önemli birer ör-

nekti. Öte yandan bankacılık sektörüne güven ve istikrar kazandırmak amacıyla oluşturulan TMSF, özel sektörde oluşan zararların toplumsallaştırıldığı bir mekanizma olarak çalıştı. Güçsüz yapıları ve aynı zamanda da uygulanan ekonomi politikaların yarattığı etkiler nedeniyle birer ikiyeşer batan bankaların zararları TMSF'ye devredildi.

kamusal yararların özel sektöre devri

1980 sonrası uygulanan önemli politikalarından birisi de kamu işletmelerinin özelleştirilmesi olmuş, bu doğrultuda kamu bankaları da özelleştirilerek, düşük fiyatlarda satılması yoluyla özel sektöre kaynak aktarımı sağlanmıştır. Sümerbank'ı 1995'te Garipoğlu Grubu, Etibank'ı 1997'de Nergis Holding ve Medya Holding ortaklığı, Denizbank'ı 1997'de Zorlu Grubu, Anadolu Bankası'nı ise 1997'de Başaran Grubu satın alacaktır. Bunun dışında Türkbank 1998 yılında Korkmaz Yiğit'e satılmış (600 milyon dolara) ancak satış ortaya çıkarılan mafya bağlantıları nedeniyle iptal edilmiştir.³⁰ Özelleştirilen bankaların 1996'dan itibaren 4 yıl boyunca iç borçlanma senetlerinden sağladığı tutarlar çarpıcı boyutlara ulaşıyor. Sümerbank'ı alarak yasal olmayan yollarla Nesim Malki ile ortaklık yapan Garipoğlu bankayı 103,4 milyon dolara satın almıştır. Garipoğlu yalnızca 2 yılda bu parayı, Hazine bonusu ve devlet tahvilleriyle (145 milyon 200 bin dolar) devletten fazlasıyla geri aldı. Cavit Çağlar Sabah grubu ortaklığıyla Etibank'ı 155,5 milyon dolara alırken, devletten faiz kazancı 2 yılda 162,5 milyon dolar elde ediyordu. (16 Kasım 2000 Cumhuriyet)

özel bankalardan bağlı bulundukları sermaye gruplarına kaynak aktarımı

Bankalardan bağlı bulundukları sermaye grubuna kredi sağlanması; off-shore bankacılık (Kıyı Bankacılığı); back to back kredilendirme (Paralel Kredi); kendi şirketlerine karşılıksız ya da usulsüz krediler verme; adresi dahi belli olmayan paravan şirketlere kredi kullanılarak; grup firmalarından herhangi birine iştirak etme yöntemi ile kaynak aktarımı sağlandı.

bankalar aracılığıyla kamudan sermaye gruplarına kaynak aktarımı

Kamu bankalarından sermaye gruplarına ucuz kredi ya da karşılıksız kredi sağlanması; kamu bankalarını zarara yol açacak şekilde çıkar elde etme amacıyla kullanma yoluyla kaynak aktarımı sağlanmıştır. Bunların yanı sıra bir başka önemli kaynak aktarım mekanizması da kamu iç borçlandırmasıdır. 1980 sonrası uygulanan ekonomi politikaların sonucu olarak artan kamu açıklarının iç borçlanma yoluyla finansmanı bankalara önemli kazanç alanı olmuştur. Öyle ki bankacılık sisteminin 1989 sonrası süreçte

1980 sonrası
uygulanan
önemli
politikalarından
birisi de kamu
işletmelerinin
özelleştirilmesi
olmuş, bu
doğrultuda
kamu
bankaları da
özelleştirilerek,
düşük
fiyatlarda
satılması
yoluyla özel
sektöre kaynak
aktarımı
sağlanmıştır.

(uluslararası sermaye hareketlerine açıldıktan sonra)³¹ genel işlevinin, doğrudan dışardan borçlanma imkânları daralmış olan kamu kesimine aracılık yaparak, kamu sektörü borçlanma gereğini finanse etmek olduğu söylenebilir. Bankacılık sektörü uluslararası arbitraja dayalı kısa vadeli dış finansman, yurt içinde kamu iç borçlanma senetlerinde değerlendirilerek kazanç elde etmeye yönelmişlerdir.³²

Yolsuzluk sınıf içi çatışmanın bir ifade tarzıdır dediğimiz duruma ilişkin ise bankerler ve TMSF bankaları açıklayıcı birer örnek durumundadır. Türkiye’de 1980 sonrası bankacılık sektöründe yaşananları, sermaye grupları arasındaki çatışma/ittifaklar bağlamında yeniden yapılanmaya gidildiği süreçler olarak iki ana döneme ayırarak ele almak mümkündür. Bunlar, bankerlerin ve birkaç küçük bankanın³³ sistemden elimine edildiği dönem olan birinci yeniden yapılanma dönemi ve “hortumcu bankalar” adı verilen bankaların elimine edilerek, kurumsal düzenlemelere gidildiği dönem olan ikinci yeniden ya-

pılanma dönemidir. Bu dönemlendirme aynı zamanda 1980’li yıllarla başlayan uluslararası sermaye ile entegrasyon sürecinde uygulamaya konulan –yapısal nedenlerden kaynaklı- yasal düzenlemelere de denk düşmektedir. Bu düzenlemeler,³⁴ piyasanın orman yasalarını harekete geçiren reformlar (deregülasyon-düzenlemeden anınma) ve kapitalizmin küresel kurumsallaşmasına geçişi sağlayan reformlar (reregülasyon-yeniden düzenleme)dir.³⁵ Finansal sermayeye yönelik düzenlemeler nezdinde ele alırsak; birinci yeniden yapılanma dönemine temel niteliğini finansal serbestleşme doğrultusunda faiz oranlarının serbestleştirilmesi, banka kurmanın kolaylaştırılması gibi düzenlemeler vermiş, ikinci yeniden yapılanma dönemine damgasını ise kurumsal düzenlemeler vurmuştur. Her iki süreçte de yeniden yapılanma sürecine uyum sağlayamayan kesimler tarihteki yerlerini “yolsuz”, son dönem yaygınlaşan deyimle de “hortumcular” olarak almışlardır.

kaynakça:

- Aktan, Coşkun Can “Kamu Tercihi Teorisi ve Anayasal Politik İktisat”, www.canaktan.org, erişim tarihi 25.03.2005.
- Bonaglio, Federico, Jorge Braga de Macedo ve Maurizio Bussolo. (2001) “How Globalization Improves Governance”, OECD Development Center Technical Papers, www.oecd.org/dev/technics.
- Boratav, Korkut (2000) “Bir ‘Yapısal Uyum’ Operasyonu İçinde Sınıflararası ve Sınıf-içi Bölüşüm İlişkileri”, Mülkiye.
- Boratav, Korkut (2003) “Küreselleşme Politikaları ve Kamu Hizmetleri”, Değişim Sürecinde Kamu Hizmetleri ve Sendikalar Politikaları, KESK yayınları, Ankara.
- Boratav, Korkut (2004) Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002, Imge Kitabevi, 8. baskı.
- Buchanan, James M. (1977) “Why does Government Grow?”, in Budget and Bureaucrats: The Sources of Government Growth, Durham Duke University Press, çev: Mustafa Sakal.
- Buchanan (1980) “Rent Seeking and Profit Seeking”
- Çaha, Havva (2003) “Rant Kollayan Bir Topluma Doğru”, Yasal Soygun Çıkar Grupları ve Rant Kollama İçinde, Zaman Kitap.
- Dinler, Demet (2003) “Rentier State, Rent-Seeking and Corruption in the Third World: A Threat or Opportunity for the Bourgeoisie?”, The Paper for the National Conference of Social Sciences.
- Dom, James A. (1986) “The Transfer Society”, Cato Journal, Volume 6, Number 1.
- Elliott, Kimberly (1997) “Corruption as an International Policy Problem: Overview and Recommendations”, Corruption and the Global Economy, Institute for International Economics, Washington.
- Ercan, Fuat (1998) Toplumsal ve Ekonomiler, Sarmal Yayınevi.
- Ercan, Fuat (2004) “Türkiye’de Kapitalizmin Süreklilik İçinde Değişimi”, İktisat Dergisi, sayı: 452.
- Fine, Ben (1986) Democracy and the Rule of Law, Pluto Press, London.
- Goudie, Andrew W. ve David Stasavage (1997) “Corruption: Issues”,

- OECD Technical Papers, www.oecd.org/dev/technics, erişim tarihi 10.05.2003.
- Gülalp, Haldun (1993) Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet, Belge Yayınları.
- Gürgeç, Emine ve Thomas Wolf (2000) “Improving Governance and Fighting Corruption in the Baltic and CIS Countries”, www.imf.org, erişim tarihi 30.04.2005.
- KOI’den aktaran Kılıç, Metin (1998) Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları.
- Krueger, Anne (1974) “The Political Economy of the Rent Seeking Society”, The American Economic Review, Volume 64.
- Köse, Ahmet H. ve Erinc Yeldan (1998) “Dış Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri: 1980-97”, Toplum ve Bilim 77.
- Marx, Karl (1997c) Kapital Cilt III, çev: Alazattin Bilgin, Sol Yayınları.
- Stiglitz, Joseph E. (2002) Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı, Çev: Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural, Plan B.
- Önis, Ziya ve Fikret Şenses (2003) “Rethinking the Emerging Post-Washington Consensus: A Critical Appraisal”, Economic Research Center Working Paper in Economic 03/09.
- Tollison (1982) “Rent Seeking: a Survey”, Kyklos, 35.
- Tullock, Gordon (1987) “Public Choice (Kamu Tercihi)”, The New Palgrave Dictionary of Economics, London: The Mcmillan, Çeviren: Coşkun Can Aktan.
- Tullock, Gordon (1980) “Rent Seeking as a Negative-Sum Game”
- TÜSİAD (2002) Bağımsız Düzenleyici Kurumlar ve Türkiye Uygulaması, TÜSİAD Yayınları
- Wood, Ellen Meiksins (2003) Kapitalizm Demokrasiye Karşı, İletişim Yayınları.
- World Development Report 1997, The State in a Changing World.
- Yeldan, Erinc (2001) Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, İletişim Yayınları.

diğer notlar:

- 1 Bu kapsamda rüşvet, hızlı para veya etkin yağ olarak adlandırılmaktadır.
- 2 Yolsuzluk analizlerinin eleştirel bir değerlendirmesini yapan ve dikkat çektiği noktalar ile yazının çerçevesinin oluşumunda katkısı olan çalışması için bkz. Dinler, Demet (2003) “Rentier State, Rent-Seeking and Corruption in the Third World: A Threat or Opportunity for the Bourgeoisie?”, The Paper for the National Conference of Social Sciences.
- 3 Elliott, Kimberly (1997) “Corruption as an International Policy

- Problem: Overview and Recommendations”, Corruption and the Global Economy, Institute for International Economics, Washington, s: 186.
- 4 Krueger, Anne (1974) “The Political Economy of the Rent Seeking Society”, The American Economic Review, Volume 64, s: 291. Krueger bu çalışmada Türkiye ve Hindistan örneğinden yola çıkarak ithalat lisansları elde etmek için rant kollama faaliyetlerinin yol açtığı sosyal maliyeti hesaplamaktadır. Hesaplamalarına göre, 1964 yılı için, rant kollama faaliyetlerinin Hindistan’da yol açtığı sosyal maliyet milli gelirin yüzde 7.3’ü, Türkiye’de ise yüzde 15’i kadardır.

Türkiye’de 1980 sonrası bankacılık sektöründe yaşananları, sermaye grupları arasındaki çatışma/ittifaklar bağlamında yeniden yapılanmaya gidildiği süreçler olarak iki ana döneme ayırarak ele almak mümkündür.

- ⁵ Rant kollamaya ilişkin çeşitli tanımlar mevcuttur; Buchanan rant kollamayı, birey veya grupların iktisadi bir artıq yaratmaktan çok iktisadi ve sosyal israfa neden olacak şekilde gelirlerini maksimum düzeye çıkarma çabası olarak tanımlamaktadır. Tollison, rant kollamayı, kıt kaynakların suni olarak yaratılan transferleri elde etmek için harcanması, Tullock'a göre ise birey veya grupların verimliliğini artırmayan, aksine azaltan alanlara yatırım yapmalarına rağmen, bu yatırımları onlara belirli ayrıcalıklar veya tekel gücü sağlayarak gelirlerini yükseltmeleri sürecidir. Buchanan (1980) "Rent Seeking and Profit Seeking", J.Buchanan, R.D. Tollison ve G.Tullock (der) Toward a Theory of the Rent Seeking Society, s: 4, Tollison (1982) "Rent Seeking: a Survey", Kyklos, 35, s: 578 ve Tullock (1980) "Rent Seeking as a Negative-Sum Game", J.Buchanan, R.D. Tollison ve G.Tullock (der) Toward a Theory of the Rent Seeking Society, s: 17'den aktaran Çaha, Havva (2003) "Rant Kollayan Bir Topluma Doğru", Yasal Soygun Çıkar Grupları ve Rant Kollama İçinde, Zaman Kitap, s: 49.
- ⁶ Dorn, James A. (1986) "The Transfer Society", Cato Journal, Volume 6, Number 1, s: 5.
- ⁷ Aktan, Coşkun Can "Kamu Tercih Teorisi ve Anayasal Politik İktisat", www.canaktan.org, erişim tarihi 25.03.2005, s: 10-11.
- ⁸ Kendi içinden bir eleştirisi için bkzn. Stiglitz, Joseph E. (2002) Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı, Çev: Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural, Plan B, s: 240
- ⁹ Yolsuzluk çoğunlukla "kamu gücünün özel çıkarlar için kötüye kullanımı" olarak tarif edilmektedir. Bu tanım Dünya Bankasının 1997 yılındaki raporunda da kullanılmaktadır. Bknz. World Development Report 1997, the State in a Changing World, s: 102
- ¹⁰ TUSIAD (2002) Bağımsız Düzenleyici Kurumlar ve Türkiye Uygulaması, TUSIAD Yayınları, s: 42-43.
- ¹¹ Goudie, Andrew W. ve David Stasavage (1997) "Corruption: Issues", OECD Technical Papers, www.oecd.org/dev/technics, erişim tarihi 10.05.2003, s: 13-14.
- ¹² Bknz. Bonaglio, Federico, Jorge Braga de Macedo ve Maurizio Bussolo. (2001) "How Globalization Improves Governance", OECD Development Center Technical Papers, www.oecd.org/dev/technics, s: 15-16., Gürgen, Emine ve Thomas Wolf (2000) "Improving Governance and Fighting Corruption in the Baltic and CIS Countries", www.imf.org, erişim tarihi 30.04.2005, s: 3., World Development Report (1997) The State in a Changing World, s: 104-108.
- ¹³ Dinler, Demet (2003) "Rentier State, Rent-Seeking and Corruption in the Third World: A Threat or Opportunity for the Bourgeoisie?", The Paper for the National Conference of Social Sciences.
- ¹⁴ Kolodko, Grzegorz W. (1998) "Ten Years of Postsocialist Transition: The Lessons for Policy Reforms", The World Bank Policy Research Working Paper, www.worldbank.org, erişim tarihi 30.01.2004, s: 4.
- ¹⁵ TUSIAD (2002) Bağımsız Düzenleyici Kurumlar ve Türkiye Uygulaması, TUSIAD Yayınları, s: 46-47., Oniş, Ziya ve Fikret Şenses (2003) "Rethinking the Emerging Post-Washington Consensus: A Critical Appraisal", Economic Research Center Working Paper in Economic 03/09, s: 14-18.
- ¹⁶ Güllalp, Haldun (1993) Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet, Belge Yayınları, s: 92.
- ¹⁷ Marx emek ile emek gücü arasında da önemli bir ayrım yapar: Kapitalistlerin üretim sürecinde satın aldığı genel olarak "emek" değil, ücretlinin işgünü boyunca üretme yeteneğidir.
- ¹⁸ Wood, Ellen Meiksins (2003) Kapitalizm Demokrasiye Karşı, İletişim Yayınları, s: 33-46.
- ¹⁹ Güllalp, Haldun (1993) Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet, Belge Yayınları, s: 64-65.
- ²⁰ Güllalp, Haldun (1993) Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet, Belge Yayınları, s: 67.
- ²¹ Fine, Ben (1986) Democracy and the Rule of Law, Pluto Press, London'dan aktaran Ercan, Fuat (1998) Toplumsal ve Ekonomiler, Sarmal Yayınevi, s: 115.
- ²² Ercan, Fuat (1998) Toplumsal ve Ekonomiler, Sarmal Yayınevi, s: 115-116.
- ²³ Boratav, Korkut (2000) "Bir "Yapısal Uyum" Operasyonu İçinde Sınıflararası ve Sınıf-İç Bölüşüm İlişkileri", Mülkiye, s: 30.
- ²⁴ Boratav, Korkut (2000) "Bir "Yapısal Uyum" Operasyonu İçinde Sınıflararası ve Sınıf-İç Bölüşüm İlişkileri", Mülkiye, s: 50.
- ²⁵ Marx, Karl (1997c) Kapital Cilt III, çev: Alaattin Bilgin, Sol Yayınları, s: 224.
- ²⁶ Güllalp, Haldun (1993) Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet, Belge Yayınları, s: 109.
- ²⁷ Marx, Karl (1997c) Kapital Cilt III, çev: Alaattin Bilgin, Sol Yayınları, s: 222-226.
- ²⁸ Ercan, Fuat (2004) "Türkiye'de Kapitalizmin Süreklilik İçinde Değişimi", İktisat Dergisi, sayı: 452, s: 105.
- ²⁹ Karlıklı, Şaziye "Garantî'nin 50 yıllık hikayesi" <http://www.mil-liyet.com.tr/2004/03/15/business/bus03.html>
- ³⁰ KOİ'den aktaran Kılıç, Metin (1998) Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları.
- ³¹ Sıcak para olarak da adlandırılan kısa süreli uluslararası sermaye hareketlerinin yol açtığı makro-ekonomi değerler üzerindeki istikrarsızlaştırıcı etkisi Türkiye'de yaşanan 1994, 1998, 1999, 2001'de yaşanan krizlerin nedeni olarak görülmektedir. Bknz. Boratav (2004) Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002, İmge Kitabevi, 8. baskı., Yeldan (2001) Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, İletişim Yayınları, Köse ve Yeldan (1998).
- ³² Bu durum genellikle finans sektörünün reel sektörden kopması ya da uzaklaşması olarak yorumlanmaktadır.
- ³³ Bu bankalar aynı zamanda dışa yönelik birikim stratejisine uyum sağlayamayarak elenecek olan sermaye gruplarının bankasıdır; Hisarbank Kozanoğlu-Çavuşoğlu Grubuna, İstanbul Bankası Has Grubuna, Odiobank Cerrahoğlu Grubuna, İşçi ve Kredi Bankası Derinköklere, Bağcılar Bankası ise Sürmenlere aittir.
- ³⁴ Ercan, Fuat (2003) "Neo liberal Orman Yasalarından Kapitalizmin Küresel Kurumsallaşma Sürecine Geçiş: Yapısal Reformlar-I", İktisat Dergisi, sayı:435, s: 3, 5.
- ³⁵ Yapısal reformların mimarı IMF'nin çalışmalarında, yapısal reformları iki başlık altında ele alıyor: 1. Birinci nesil yapısal reformlar 2. İkinci nesil yapısal reformlar. Bu reformlar Washington Uzlaşması ya da Post Washington Uzlaşması olarak da anılıyor.

yolsuzluk, ekonomik büyüme ve türkiye: bu yol nereye gider?

Kamu gücünün özel çıkarlar ve amaçlar için kötüye kullanılması olarak tanımlanabilen yolsuzluk, ahlaki boyutunun ve sonuçlarının ötesinde, ekonomiyi etkilemektedir. Ekonomide üretim faktörlerinin dağılımından, yolsuzlukların maliyetinin karşılanması ölçüsünde, toplumsal refaha ve gelir dağılımdaki adaletsizliğe kadar pek çok alanda etkili olmaktadır.

Özellikle, 1990 sonrası dünya çapında yapılan araştırmalar, yolsuzluğun Asya'da en yüksek düzeyde olduğunu ve siyasilerin yüzde 25 ile yüzde 40'ın, kamu çalışanlarının ise yüzde 15 ile yüzde 40'ının yolsuzluğa bulaştığını göstermektedir. Ayrıca söz konusu araştırmalarda, en düşük yolsuzluk düzeyinin Avustralya'da olduğu ve yolsuzlukla ilgili tüm oranların yüzde 10'un altında kaldığı ifade edilmektedir (Arvind, 2001: 75). Yolsuzlukla mücadelede gösterilen çabalar, yolsuzluğun kamu fonlarının dağılımındaki değişimle doğrudan; teşviklerdeki, fiyatlardaki ve girişimcilerin elde ettikleri fırsatlardaki değişimlerle dolaylı biçimde ekonomik büyümeyi etkilediğini göstermektedir (Pritchett ve Kaufman, 1998: 28).

Bu çalışmada, yolsuzlukla ekonomik büyüme arasındaki ilişki farklı yönleriyle ele alınmaktadır. Bununla birlikte, 2000 yılından sonra, Uluslararası Saydamlık Örgütü'nce yayınlanan Yolsuzluk Algılama Endeksi (CPI) değerlerinden yararlanılarak, Türkiye'de yolsuzluk ile ekonomik büyüme arasında nasıl bir etkileşim olduğu ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda, öncelikle ekonomi yazınında, yolsuzluğa ilişkin genel yaklaşımlar ile, yolsuzluk ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ampirik çalışmalar dikkate alınarak incelenmiştir. Son olarak, Türkiye Ekonomisi'nde yolsuzluk ve ekonomik büyüme ilişkisi ele alınmıştır.

yolsuzluk

Olumsuzluk ve ahlaki zayıflığa işaret eden yolsuzluk, antik çağlardan beri hemen her toplumda az veya çok görülen bir olgudur (Bayar, 2006: 2). Özellikle son yıllarda yolsuzlukla ilgili yapılan araştırmalardaki ve yayınlanan çalışmalardaki artış, bu alana olan ilgiyi göstermektedir (Cherly ve Kaufmann, 1998: 7). Leiken'e (1997) göre, 1984-1995 yılları arasında, yolsuzluk ile ilgili yapılan çalışmalar tam dört kat artmıştır. Aynı şekilde, Glynn, Koblin ve Naim (1997), finansal gazetelerde konuya ilişkin ha-

ber sayısındaki artışa işaret etmektedir. Artan ilginin en önemli nedenleri ise, sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, hükümetleri devirecek ölçüde çok önemli skandalların ortaya çıkması ve geçiş ekonomilerinde olduğu gibi, planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde yaratılan büyük tutarlarda kazanç elde etme olanağındaki artışlardır (Mauro, 1998: 11; Kaufmann, 1997: 120). Tanzi'ye göre yolsuzluk ve yolsuzlukla ilgili çalışmalarda artışın nedenleri ise; soğuk savaşın sona ermesi, bilgi eksikliği, demokratik hükümetler ve özgür medyadaki artışların yolsuzluğu tabu olmaktan çıkarması, küreselleşmenin yaygınlaşması, STK'ların artan rolü, piyasa ekonomilerine artan güven, uluslararası kurumları etkilemede ABD'nin artan rolüdür (Tanzi, 1998a: 560-1).

Yolsuzluk konusundaki çalışmaların en önemli sorunu, yolsuzluğun tanımlanmasıdır. Üzerinde anlaşılan tam bir tanımlı olmasa da yolsuzluk; kamuda çalışanların, kamunun resmi gücünü kullanarak, oyunun kurallarını kendilerine göre değiştirmeleri yoluyla kazanç elde etmeleri şeklinde tanımlanabilir (Arvind, 2001: 73). Bununla birlikte, yolsuzluğun boyutunda ve bileşimindeki artışlar, bu tanımlı yetersiz kalmaktadır. Çünkü yolsuzluk, sadece kamusal alanda değil, özel sektörde de, hatta üçüncü sektör olarak ekonomide yer alan Sivil Toplum Kuruluşları'nda da görülen bir olgudur. Bu nedenle yolsuzluk kavramı, bu unsurları da kapsayacak düzeyde, emanet edilmiş yetkinin, kamusal ve özel çıkarları zedeleyecek biçimde her türlü kötüye kullanımı şeklinde de tanımlanabilir (Tarhan vd., 2004).

Becker'e (1968) göre, yolsuzluk şu üç faktörü gerektirir: Kullanılabilir güç, güç ile ilişkili ekonomik kazanç, düşük düzeyde ceza öngören yasal sistem. Diğer bir ifade ile yetki, yetki veren kurallar, kuralların kişi veya gruplar tarafından ihlal edilmesi ile çıkar unsurlarının bir araya gelmesidir (Tarhan vd., 2004: 6-7). Yolsuzluğu oluşturan bu unsurlar, ekonominin her alanında söz konusudur. Ancak neoliberal yaklaşım, yolsuzluğun nedeni olarak, devlet iktidarı aracılığıyla yaratılan rant olanaklarının paylaşım sorunu olarak görmüş, Dünya Bankası'nın tanımı çerçevesinde dar bir açıdan değerlendirmiştir. Özelleştirme, ticari ve mali serbestleştirme, devletin şeffaflaştırılması, bu anlamda yolsuzluğun önüne geçmek için gerekli olan politikalar olarak ortaya çıkmaktadır.¹ Ancak 1980 sonrasında,

Ismail Şiriner*

Neoliberal yaklaşım, yolsuzluğun nedeni olarak, devlet iktidarı aracılığıyla yaratılan rant olanaklarının paylaşım sorunu olarak görmüş; Dünya Bankası'nın tanımı çerçevesinde dar bir açıdan değerlendirmiştir.

* Kocaeli Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, Öğretim Üyesi

özellikle de 90'lı yıllarda serbest piyasa ortamının kurulması ya da demokratikleşme yönünde reformlar başlatılan pek çok ülkede, yolsuzluğun kontrol altına alınması bir yana iyice arttığı görülmektedir (Bedirhanoglu, 2005: 2, 4).

Yolsuzluk, etik anlamda sosyolojik bir olgu olduğu gibi, toplumsal refah ve gelişmeye etkilerinden dolayı ekonomik bir olgudur aynı zamanda. (Baldemir, vd., 2005). Bu nedenle yolsuzluğu, çeşitli şekillerde sınıflandırmak mümkündür. Örneğin, siyasi, idari ve hukuki yolsuzluk.² Yolsuzluğun bu çeşitleri, aynı zamanda yolsuzluğun nedenlerine de işaret etmektedir. Çünkü kamuda ortaya çıkan miyop bakış açısı ve bunun beraberrinde getirdiği bir takım sorunlar, belki de yolsuzluğun en önemli nedenlerinden biridir. Ayrıca, kamu kesiminde kadrolaşma, göreve uygun olmayan kişilerin getirilmesi ve bu kişilerin bürokratik yapı üzerindeki etkileri, statükocu yapı, uygulanan ücret sisteminin düşüklüğü, gelir dağılımı bozuklukları, saydamsızlık, denetimsizlik, beşeri sermayeden kaynaklanan sorunlar vb. olumsuzlukları arttırmak mümkündür. Bunların büyük bir kısmı özel ekonomi için de geçerlidir. Yolsuzluğun neden olduğu olumsuzluklar; kamu yönetiminin bozulması, ekonomik kalkınmayı engelleme ve yönetimin yozlaşması, şeklinde ifade edilebilir (Özsemerci, 2003: 69-73).

Yolsuzluğun ifade edilen olumsuzluklarının yanı sıra, Leff (1964), Huntington (1968) ve Leys (1965) tarafından olumlu etkilerinden de söz edilmektedir. Kriz dönemlerinde olduğu gibi, her kötü şeyin aynı zamanda iyi şeyler yapmak için fırsatlar sunduğu görüşü buna örnek olarak sunulabilir. Çünkü yolsuzluk, toplumda çarkların yeteri kadar iyi dönmediğini göstermektedir. Bu durum, yazında Etkin Yağ Hipotezi olarak ifade edilmektedir (Meon ve Sekkat, 2005: 69-70). Çünkü yolsuzluğun, yatırımları engelleyen ve büyüme ile ilgili ekonomik kararlarla çatışan kamusal katılımları ortadan kaldırarak, etkinliği artırıcı bir işlev gördüğü belirtilmektedir. Bu nedenle, yolsuzluk nedeniyle toplumda ortaya çıkan aksak yönler tedavi edilebilir. Örneğin eğitimden kaynaklanıyorsa, eğitim iyileştirilmeye çalışılabilir veya denetimden kaynaklanıyorsa daha iyi bir denetim sistemi kurulabilir. Aynı şekilde yolsuzluğun ekonomik gelişmeye de katkıda bulunabileceği ifade edilmektedir. Çünkü, devletin ekonomi yönetiminde bürokrasiyi kullanarak başarı sağlaması çok da olanaklı değildir. Ayrıca, bir işin yapılmasında bilgisiz ve yetersiz bir yönetimdense, bilgili ve yeterli bir yönetimin, dürüst olmasa da, daha iyi olduğu şeklindeki bir başka görüş de söz konusudur (Özsemerci, 2003: 13-4).

Tanımı dışında bir diğer zorluk ise, yolsuzluğun ölçülmesi ve modellenmesine ilişkindir. Bu güçlüğü gidermek için, genellikle uluslararası

kurumlar ve araştırmacılar tarafından, farklı endeksler geliştirilmiştir.³ Ana akım literatürde yukarıda özetlenen yolsuzluk üzerine çalışmaların artmış olmasına rağmen, burada belirtildiği yolsuzluk kavramı sorunlu bir kavramdır. Burada makalenin sınırları ölçüsünde yer verilmemekle birlikte heterodox iktisadi yaklaşım diye bilinen alternatif ekonomik görüşler yolsuzluk konusunu ekonomi dışı ve ekonomi içi alanların karşılıklı etkileşimi bağlamında değerlendirmektedir. Ayrıca yolsuzluk konusu radikal ekonomi politikçiler tarafından sermaye birikimi ile ilgili olarak ele alınmaktadır. Bu makalede yolsuzluk çalışmalarını sürdürülebilir ekonomik büyüme çerçevesinde incelenerek değerlendirilmiştir.

yolsuzluk ve ekonomik büyüme

Büyüme, genelde ülke ekonomisinde, özelde ise beşeri sermaye, toprak, teknoloji, nüfus vb. faktörlerde gerçekleşen artışlara denilmektedir (Şiriner ve Doğru, 2006: 23). Büyüme, emeğin verimlilik artışını gösteren bir ölçüt olup (Gürak, 2004: 23), mal ve hizmet üretiminde kişi başına GSYİH'da reel artışlar olarak da ifade edilmektedir (Baran, 1974: 97). Çünkü ekonomik büyümeyi belirleyen tasarruf hadleri, beşeri sermayeye ve yeni sermayeye yatırımlar, yeni teknolojilerin bulunması adıl gelir dağılımının sağlanmasıyla gerçekleşir (Parasız, 2003: 11). Kısaca büyüme mal ve hizmet üretim kapasitesinde ve kişi başına reel hâsıladaki artış, yüksek istihdam, ulusal ve uluslararası gelir dağılımı farklılıklarından kaynaklanan sorunların azaltılması, yapısal değişimi gerçekleştirmenin kolaylaşması, sosyal güvenlik sisteminin devamlılığı ve şeffaflığın artması gibi bir takım koşulların gerçekleştirilmesi ile sağlanabilir (Turhan, 2003: 197).

Yolsuzluk ve ekonomik büyüme ile ilgili ampirik çalışmalarda iki önemli ayırım bulunmaktadır: Birincisi, yolsuzluk algılama endeksi ile ekonomik kalkınma düzeyi, ikincisi ise, yolsuzluk algılama endeksi ile ekonomik büyüme oranı arasında ters bir ilişkinin olduğudur (Tanzi ve Davoodi, 2000:3-4). Büyüme oranı yanında yolsuzluk, gelir dağılımını da ülke çapında etkilemektedir (Brunetti vd., 1998).⁴

Büyüme ile birçok amacın gerçekleştirilmesi, büyümeyi birçok kavramla da ilişkili hale getirmektedir. Ortodoks ekonomi, bunları adalet, vergi, kamu harcamaları, eğitim, baskı grupları ve ekonomi politikaları şeklinde sıralamaktadır. Büyüme ile ilgili olan bu kavramları aynı zamanda, yolsuzlukla ilgili olarak görmektedir. Diğer bir ifadeyle yolsuzluk, farklı mekanizmalar aracılığıyla, gerek dolaysız, gerekse dolaylı olarak ekonomik büyümeyi etkiler (Pellegrini ve Gerlagh, 2004: 432). Bu bağlamda yolsuzluğa neden olan dolaysız etkenler şu şekilde sıralanmaktadır:

Yolsuzluk, toplumda çarkların yeteri kadar iyi dönmediğini göstermektedir. Bu durum, yazında Etkin Yağ Hipotezi olarak ifade edilmektedir.

1. Vergiler net yasalara dayanır. Bununla birlikte aşağıdaki durumlardaki artış, vergi ve gümrüklerin yönetiminde muhtemel bir yolsuzluğa neden olur (Tanzi, 1998b: 6):

- Yasaların anlaşılmasının güç olması ve vergi ödeyenlerin bu formları doldurmada yardıma ihtiyaç duymaları,
- Vergilerin ödenmesinin sık sık vergi ödeyenler ile vergi yönetimi arasında görüşmelere neden olması,
- Vergi yönetiminde çalışanların ücretlerinin düşük olması,
- Vergi yönetiminin yolsuzluk davranışlarını göz ardı etmesi veya kolayca farkına varamaması ya da farkına varılanların yetersiz cezalandırılması,
- Yönetimsel prosedürler, şeffaflığın eksikliği vergi ve gümrük yönetimlerinin yakından izlenmeyişi,
- Vergi yönetiminin önemli kararlarda aşırı ihtiyatlı davranması örneğin, vergi sorumluluklarının belirlenmesi, vergi teşvikinin sağlanması, davaların ve denetimcilerin seçimi vb.

2. Yatırım projeleri en büyük yolsuzluğun ortaya çıktığı alanlardır. Çünkü yüksek düzey kamu görevlilerinin kamu yatırım projeleri hakkında aşırı karar verme yetkisine sahip olmaları, bu tür kamu harcamaları büyüklüğü ve bileşiminde yolsuzluk nedeniyle daha fazla sapma ortaya çıkarır. Harcama prosedürleri de kamunun yapmış olduğu mal ve hizmetler de yolsuzluktan etkilenen, bir diğer alandır. Yolsuzluk olasılığını azaltmak için bazı ülkeler karmaşık ve yüksek maliyetli prosedürler geliştirmişlerdir (Tanzi, 1998a: 568).

3. Kamunun piyasa fiyatlarının altında sağladığı döviz kuru, krediler, elektrik, su, kamu binaları, sağlık ve eğitimle ilgili olanaklar, kamu arazileri ve benzerleri gibi mal ve hizmetler de yolsuzluğa konu olabilmektedir. Hatta özürülere sağlanan yardım ve olanaklar pek çok ülkede yolsuzluk için verimli bir zemin oluşturabilmektedir (Tanzi, 1998a: 569).

4. Düzenleme ve yetkilendirme (ruhsat verme) kamu görevlilerine bir tür monopol gücü yaratır ve bu güç bu tür izinlere ve düzenlemelere ihtiyaç duyanlardan rüşvet almayı kolaylaştırır ve artırır. Özellikle zaman kısıtı, bu monopol gücüne bağlı ortaya çıkan yolsuzluğun boyutunu da artırır. Örneğin Bulgaristan'da, 1990-1997 yılları arasında özellikle, lisans ve izin alma işlemleri nedeniyle çok sayıda yönetmeliğe tabi tutulmuştur. Bu işlemlerin maliyeti, 1999-2000 yılları arasında 168 iş günü ve Amerikan doları 5,556 iken, bu şartlara uymama durumunda hem zaman hem de maliyetin azalarak 50 iş günü ve Amerikan doları 2,105 düştüğü ifade edilmektedir (Aygün ve Budak, 2006: 16-7).

Yolsuzluğa neden olan dolaylı etkenler ise şu şekilde sıralanmaktadır (Tanzi, 1998a: 571-6):

1. Bürokrasinin kalitesi, ülkeler arasında farklılık gösterir. Bazı ülkelerde kamu işleri büyük bir prestij ve statü kaynağı iken diğerlerinde tam tersidir. Bürokrasinin kalitesi ve bürokratların yetenekleri yolsuzluğun boyutuyla yakından ilişkilidir.

2. Ücret düzeyi bir diğer etkidir. Asar Lindbeck (1998) yaptığı çalışmada düşük yolsuzluk düzeyleri ile yüksek ücret düzeyleri arasında olumlu ilişki tespit etmiştir. İsveç'te üst düzey yöneticileri, ortalama sanayi işçisinin ücretinden 12-15 kez daha fazla kazanç elde etmekte bu da İsveç'in yolsuzluk derecesini düşürmektedir. Bu nedenle kamudaki ücret düzeyinin, yolsuzluğun derecesinin açıklanmasında önemli olduğu ortaya çıkmıştır (Rijckeghem ve Weder, 1997; Nadeem ve Sahay, 1996).

3. Bir ülkedeki yolsuzluğun boyutunun tanımlanmasında, ülkenin mevcut cezalandırma sistemi önemli rol oynar. Teorik olarak yüksek cezalar yolsuzlukların miktarını azaltabilir. Ancak talep edilen rüşvetin miktarını arttırabilir. Yani ceza riski ve büyüklüğü arttıkça yolsuzluk davranışları miktar olarak azalmakta, rüşvete konu olan tutar artmaktadır. Bu nedenle yolsuzluğa konu olabilecek tüm alanlardaki davranışların cezalandırılmasında adaletin sağlanması da gerekmektedir. Örneğin Çin'de bazı yolsuzluklar ölüm cezasını gerektirirken, öte yanda cezasız bırakılan yolsuzluklar da mevcuttur. Aynı şekilde, yolsuzluğun cezasını belirleyen yargı mensuplarının yolsuzluğa bulaşması ya da siyasi ön yargıları, yolsuzluğa karşı etkin bir ceza sisteminin işleyişini aksatabilmektedir.

4. Dürüst ve etkili yöneticiler, nitelikli denetçiler, kesin ve anlaşılır kurallar, teşvik edilen etik davranışlar gibi kurumsal yapıyı ve kurumsal kontrolü besleyen alandaki gelişmeler yolsuzlukları azaltabilir. İyi ve şeffaf süreçler, kolay ve kontrol edilebilir denetim mekanizmaları, kurumsal kontrolün etkinliğini arttırarak kurumsal yolsuzluklar üzerinde etkili olabilmektedir.

5. Ayrıca yasaların, yönetmeliklerin ve işlem süreçlerinin şeffaflıktan uzak olması yolsuzluk için gerekli zemini hazırlar.

6. Öte yandan üst düzey siyasi liderlerinin, arkadaşlarının, akrabalarının yaşamları ve davranış şekilleri (yolsuzlukla olan ilişkileri) yolsuzluk üzerinde etkili olabilmektedir.

yatırımlar

Yatırımlar ve iktisadi büyüme arasındaki pozitif ilişki farklı iktisadi doktrinleri takip eden pek çok ekonomist tarafından vurgulanmıştır. Bunlara göre yolsuzluk yatırımları etkiler ise bu dolaylı olarak büyümeyi de etkileyecektir. Yolsuz-

Çin'de bazı yolsuzluklar ölüm cezasını gerektirirken, öte yanda cezasız bırakılan yolsuzluklar da mevcuttur.

luk; toplam yatırımları, doğrudan yabancı yatırımların büyüklüğünü ve bileşimini, kamu yatırımlarının büyüklüğünü, yatırım kararlarının ve projelerinin kalitesini etkileyebilmektedir (Tanzi ve Davoodi, 2000: 10).

Mauro'nun (1995) yaptığı çalışmada; yolsuzluk ile yatırımlar ve büyüme arasındaki istatistik ilişki negatif çıkmıştır (Mauro, 1995: 705). Bu, pek çok kanalla gerçekleşmektedir. Yolsuzluğun olduğu yerlerde yatırımcılar resmi memurların kendi yatırımlarından kazanç sağlayacağını bilirler. Çünkü yatırımlarını gerçekleştirmek için gerekli olan izinlerin onaylanması memurlara yolsuzluğun bir türü olan rüşvet ödemeleri yapmalarını gerektirmektedir. Bundan dolayı, yatırımcılar yatırımlarını azaltıcı bir güdü olarak yolsuzluğu vergi gibi kabul ederler.

Mauro (1995) Bribery Indexi (Rüşvet Endeksi - BI) temel alarak yaptığı çalışmada, bir standart sapmalı iyileşme sonucunda yolsuzlukta ortaya çıkan azalmanın yatırımların GSYİH oranını yüzde 5 ve kişi başına düşen gelirin yıllık büyüme oranını ise yüzde 0,5 artırdığını ortaya koymuştur. Yapılan çalışmalarda ortaya konan kanıtlar yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerinde etkilerinin çoğunun, yatırımlar üzerinden ortaya çıktığını göstermektedir (Dinino ve Kpundeh, 1999: 5; Mauro 1996: 86-7). Keefer ve Knack (1995) International Country Risk Index'i (Uluslararası Ülke Riski Endeksi - ICRG) kullanarak yaptıkları çalışmada da benzer sonuçlara ulaşmışlardır.

vergiler

Başka bir açıdan bakıldığında yolsuzluğun vergiden kaçınmayı artırıcı bir etkisi vardır. Bu şekilde beklenen vergi gelirlerinde bir kayba neden olur. Vergi toplama ya da kamu harcamalarının düzeyini olumsuz etkileyerek bütçesel olumsuzluklar doğurur. Yolsuzluk düzeyini hükümetlerin kurumsal ve siyasi işleyişin yapısı belirlemektedir. Özellikle, güçsüz hükümetler nedeniyle yolsuzluk artarken, vergilendirmeden daha yüksek bir maliyete neden olması nedeniyle yolsuzluğu gizliliği de yolsuzluğu artırıcı bir etken olarak ortaya çıkmaktadır⁶ (Shleifer ve Vishny, 1993: 599).

kamu harcamaları

Genellikle, altyapı projelerinde ve büyük inşaat projelerinde yolsuzluğun daha fazla ortaya çıktığı bilinmektedir. Bununla birlikte, yolsuzluk sadece kamu harcamalarının miktarıyla değil, kalitesiyle de ilişkilidir. Yolsuzluk düzeyinin yüksek olduğu ülkelerde alt yapı yatırımlarının miktarının arttığı gözlemlenmektedir. Bunun nedeni, yeni altyapı yatırımlarının potansiyel rüşvet kaynağı olmasıdır (Tanzi ve Davoodi, 1998: 9).

Bu yüzden, yolsuzluk kamu harcamalarının

bileşimini de etkileyebilir. Yolsuzluğa bulaşan kamu görevlileri rüşvet toplamayı kolay kılan harcamaların yapılmasına izin verebilir. Özellikle, piyasa değerinin tam olarak tespit edilmesi güç ve emsal oluşturulamayan karmaşık ve büyük çaplı baraj-köprü gibi kamu harcamalarında yolsuzluk bağlamında çok ciddi kazanç fırsatı ortaya çıkar. Bu kazanç, özellikle oligopol piyasalarda işlem yapan firmalar tarafından gerçekleştirilen işlerde daha yüksektir (Shleifer ve Vishny, 1993: 615-6). Ancak yolsuzluk ile kamu harcamalarının bileşimi arasındaki ilişkileri ortaya koyan çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Buna karşın, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında potansiyel bir ilişkinin bazı ampirik çalışmalarda⁶ bulunamaması yolsuzluğun büyüme bağlamında kamu harcamaları ile olan ilişkisini zayıflatmaktadır.

Kamu üretim anlaşmalarının yolsuzluk sistemi içinde dağılımı, kamusal altyapı yatırımları ile hizmetlerin kalitesinin düşmesine de neden olur. Örneğin yolsuzluk yapan bürokratlar köprüler ya da binaların inşaatında standart altı ve ucuz malzeme kullanımına izin verebilirler (Mauro, 1996: 87-8).

kurumsal yapı ve beşerî sermaye

Ekonomistler ve politika yapımcılar kurumsallaşma meselesinin ekonomik performansı belirlemede önemli olduğunu uzun zaman önce fark etmişlerdir. Modern iktisat yazını, ticari çarpıklık, rant kollama, ve ekonomik etkinsizlik arasındaki ilişkiyi analiz etmeye önemli bir yer ayırmaktadır (Mauro, 2004: 1-2). Ekonomik büyüme üzerinde zayıf kurumsal yapı ve yetersiz yönetişimin de olumsuz etkisi olduğu inancı yaygındır. Ancak, pek çok ülke, kurumsal yapılarını geliştirememekte ve zayıf kurumsal yapılardan kaynaklanan yolsuzluğu önleyememektedir.

Yolsuzluk, girişimcilerin teşvik edilmesi ve kuralların oluşturulması ya da uygulanması ile ülke çapında kaynaklara ve varlıklara ulaşımı sağlayacak düzenlemeleri etkilemektedir. Brunetti vd. (1998) ekonomik büyüme ve kuralların kredibilitesi arasında da kanıtlar olduğunu ortaya koymaktadır.

Murphy, Shleifer ve Vishni (1991) rant kollemanın verimli işlerden daha kazançlı fırsatlar sağladığı durumlarda yetenekli ve eğitilmiş bireylerin dağılımının daha da kötüleşeceğini; bu bireylerin verimli işler yerine, rant yaratıcı işlerle daha çok ilgileceğini, bunun da ülkenin ekonomik büyüme oranını azaltacağını ileri sürmektedirler (Mauro, 1996: 87). Bunun ötesinde, yolsuzluk kendisine has elit bir sınıf yetiştirerek, fırsat eşitsizliğini de doğuracaktır (Mauro, 2001: 66-7).

Ekonomik büyüme üzerinde zayıf kurumsal yapı ve yetersiz yönetişimin de olumsuz etkisi olduğu inancı yaygındır. Ancak, pek çok ülke, kurumsal yapılarını geliştirememekte ve zayıf kurumsal yapılardan kaynaklanan yolsuzluğu önleyememektedir.

kalkınma ve gelir dağılımı

Ana akım iktisat yazınında yetersiz ekonomik kalkınma ve gelir eşitsizliğinin de yolsuzluğun artırdığı kabul edilmektedir. Buna göre yolsuzluk, adil kalkınma ve piyasaların etkinliğini sınırlandırmakta, rekabet edenlerin tümüne açık ve piyasaya eşitlikçi giriş olanakları sağlayamamaktadır. Böylece, fiyat ve kalite girişten daha önemsiz hale gelir. Bu, yabancı yatırımlar için temel engel olabilmektedir. Sonuçta, yolsuzluk devamlı kılınmaktadır. Çünkü bazı şirketlerin yolsuzlukta özel çıkarları bulunabilir. Aynı zamanda, politik istikrar ile yabancı yatırımlar arasındaki ilişkinin pozitif, yolsuzlukla ilişkisinin ise negatif olduğu ileri sürülmektedir (Habib ve Zurawicki, 2002: 293-4).

Gupta vd. (1998), Hendriks vd. (1998) ve Johnston (1989), yolsuzluğun bir takım kanallarla gelir eşitsizliğini artırdığını ileri sürmektedirler. İlk olarak yolsuzlukta artış zenginden daha çok, yoksulun gelirden aldığı payı azaltır, yani gelir eşitsizliği ve yoksulluğu artırır böylece ekonomik büyümeyi yavaşlatır. İkincisi yolsuzluk vergi sisteminin baskı altına alınarak zengin ve güçlülerin etkisi altında geriye doğru giden etkili bir vergi sistemi yaratır. Bu durum yoksullar üzerinde vergi sisteminin çok daha fazla olumsuz etki yaratmasına neden olur. Bununla birlikte, yolsuzluk güçlü ve zenginlerin vergi ve zorunluluklarından kaçmalarını kolaylaştırırken verginin neredeyse bütün yükü yoksulların sırtına biner (Gyimah-Brempong, 2002: 189-190).

borçlanma

Yolsuzluğun temel çıktısı rüşvet, proje fiyatlarını artırır. Rüşvet ödemeleri nedeniyle yatırımın sağlayacağı net getiri azalır (Bradhan, 1997: 1327). Özellikle, bu projeler uluslararası borçlanmalar ile sağlanan para ile ödeniyorsa, rüşvet ülkenin dış borcunu artıran bir etki yapar. Sonuçta bu artan borç, sıradan insanların sağlık, eğitim ve kamu hizmetlerindeki bir kesinti ile sonuçlanır. Dolayısıyla, bu projelerin yükü, bunlardan hiçbir şekilde yararlanamayacak insanların üzerine uzun dönem boyunca binebilir.

Örneğin, bir ABD şirketi olan Westinghouse 1970'lerin başında Filipinlerde Bataane nükleer santralini yapmak için bir anlaşma imzalamıştır. O dönem, şirketin, Başkan Ferdinand Marcos'a 80 milyon dolar rüşvet verdiği iddia edilmiş, santralin maliyeti ise 2,3 milyar dolar olarak açıklanmıştı. Ancak bu fiyat Kore'de aynı şirketin kıyaslanabilir bir şekilde inşa ettiği benzer bir santralin fiyatının üç katıydı. En önemlisi, deprem fay hattı üzerine inşa edildiği için, tek bir watt elektrik üretemeyen santralin borcu için Filipinli vergi mükellefleri 1,2 milyar dolar ödemek zorunda kaldılar (The Corner House, 2000: 6).

2000'li yıllarda Türkiye'de yolsuzluk ve ekonomik büyüme

Yolsuzluğun modern ortodox iktisat literatüründeki yerini böylece inceledikten sonra ampirik düzeyde Türkiye'deki duruma bakabiliriz.

Türkiye'de yolsuzluğu üç farklı grupta incelemek mümkündür (Aykaç, 2006:1): İlki, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde önemsenerek ölçüde etkili olduğu bilinen feodal ilişkilere dayalı olarak rüşvet vermenin (iş bitiricilik, hediye verme, adam kayırmacılık vb.) kazanç sağlamak üzere kullanılmasıdır. İkincisi ise, üst düzey kamu görevlilerinin kamunun kendilerine sağladığı gücü, kişisel çıkarları için kullanmalarıdır. Son olarak Türkiye'deki en büyük yolsuzluk türü, özel sektörde, özellikle de özel bankacılık sisteminde yaşanan yolsuzluktur.

Tablo 1: Türkiye Ekonomisi için CPI Endeksi ve Bazı Makro Ekonomik Değişkenler

Yıllar	CPI Skoru	CPI Sırası	GSMH (%)	Vergi/GSMH	Sermaye Stoku (%)
1998	3.6	54	7.5	16.1	6.8
1999	3.6	54	3.1	18.9	-3.9
2000	3.8	50	-4.7	21.1	5.2
2001	3.6	54	7.4	22.2	1.0
2002	3.2	64	-7.5	82.2	1.2
2003	3.1	77	7.9	48.4	1.9
2004	3.2	77	5.8	15.4	3.6
2005	3.5	65	8.9	19.9	6.6
2006	3.8	60	7.4	24.4	5.9

Kaynak: Uluslararası Saydamlık Örgütü, Yıllık CPI Raporları (1998-2006); Şiriner ve Doğru (2006), s. 170, 182, 195.

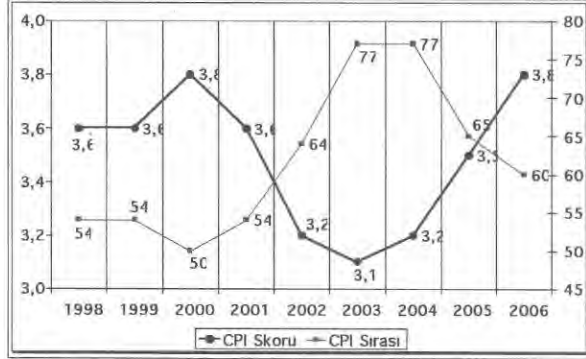
Tablo 1'de 1998-2006 dönemi için Uluslararası Saydamlık Örgütü tarafından hazırlanan Corruption Perception Index (Yolsuzluk Algılama Indexi - CPI) değeri ve sıralaması yer almaktadır. Ayrıca ekonomik büyüme açısından önemli bazı makro ekonomik değişkenlere de yer verilmiştir. Akademik çalışmalarda ve yolsuzluğun ekonomik etkilerinin ele alındığı yazında en çok kullanılan endeks Uluslararası Saydamlık Örgütü'nün yayınladığı CPI endeksidir.⁷ Bu endekse göre Türkiye'nin 1990'ların sonundan itibaren aldığı değer ve sıralama Grafik 1'de yer almaktadır.

Bu endeksten çıkan en önemli sonuç; Türkiye Ekonomisi'nde 2001 krizi öncesinde CPI endeksine göre yolsuzlukta görülen artış, kriz sonrasında yapılan düzenlemeler ile düzelmeye başlamakta, ancak bir anlamda krizi besleyen yolsuzluk olaylarının tek tek ortaya çıkması ile endeks değeri 2-3 yıl daha düşmeye devam etmektedir. 2003 yılından itibaren endeks değeri yolsuzluğun azaldığı yönünde olumlu bir eğilim izlerken, Türkiye yolsuzluğun yaygınlığı ölçüsüne göre yapılan sıralamada (Sıra-

Türkiye Ekonomisi'nde 2001 krizi öncesinde CPI endeksine göre yolsuzlukta görülen artış, kriz sonrasında yapılan düzenlemeler ile düzelmeye başlamakta, ancak bir anlamda krizi besleyen yolsuzluk olaylarının tek tek ortaya çıkması ile endeks değeri 2-3 yıl daha düşmeye devam etmektedir.

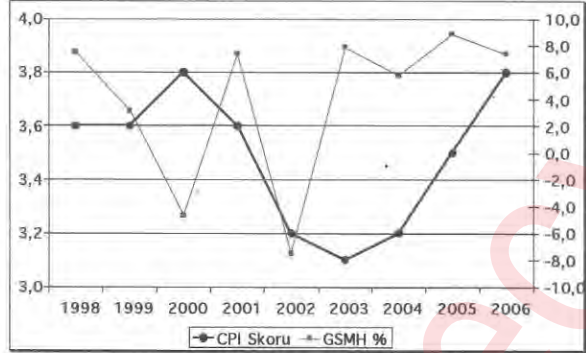
lamada bire yaklaşıldıkça daha nadir olarak yolsuzluğun görüldüğü kabul edilmektedir) olumlu bir gelişim göstererek yukarı doğru tırmanmaktadır.

Grafik 1: Yolsuzluk Algılama Endeksi'nde (CPI) Türkiye Ekonomisi

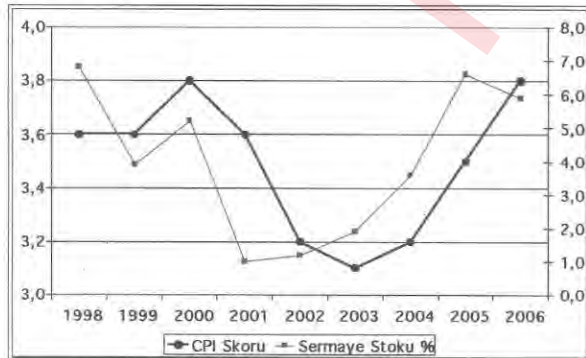
Kaynak: Uluslararası Saydamlık Örgütü, Yıllık Raporlar, (1998-2006), www.transparency.org

Grafik 2: Türkiye'nin CPI Endeks Değeri ve Türkiye Ekonomisi'nde Büyüme

kaynak: Uluslararası Saydamlık Örgütü, Yıllık Raporlar, (1998-2006), www.transparency.org; Şiriner ve Doğru (2006), s.170, Tablo 4.

Grafik 3: Türkiye'nin CPI Endeks Değeri ve Sermaye Stokundaki Değişim

kaynak: Uluslararası Saydamlık Örgütü, Yıllık Raporlar, (1998-2006), www.transparency.org; Şiriner ve Doğru (2006), s.195, Tablo 18.

Ancak bu iyileşmenin yapısal değişimlere dayalı olmadığı ise dikkate alınması gereken önemli bir noktadır.⁸ Tablo 1'den yola çıkarak hazırlanan Grafik 2'de Türkiye'nin CPI endeksinde aldığı değer ile ekonomik büyüme oranları karşılaştırılmaktadır.

Türkiye'nin yolsuzluk algılama endeksinde, aldığı değer düşmesi ile yani yolsuzluğun artışı ile ekonomik büyümenin de azaldığı görülmektedir. Bu durum büyüme ile yolsuzluk arasındaki negatif ilişkiyi ortaya çıkarmaktadır. 2001 krizi sonrası yolsuzluktaki azalma ile birlikte ekonomik büyüme de hızlanmaktadır. Ancak, CPI endeks değerlerinin aylık ve/veya üçer aylık veriler halinde temin edilemeyişi (yayınlanmaması) nedeniyle, yolsuzluk ve ekonomik büyüme süreçlerinin birbirini takip etme durumuna bu çalışmanın tekniği açısından netlik getirememektedir. Aslında bu durum ekonomik büyüme performansını gösteren tüm alanlar için geçerlidir.

1998 sonrası Türkiye ekonomisinde sermaye stokundaki değişimin, yolsuzluk algılama endeksi ile birlikte değiştiği, Grafik 3'de görülmektedir. 2000 yılından itibaren CPI endeksinde, Türkiye'de yolsuzlukların artışı ile sermaye stoku arasında, negatif ilişki başlamakta ve 2003'ten itibaren, yolsuzluktaki azalmayla birlikte sermaye stoku artmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, yolsuzlukların yatırımları artıran etkisinin olmadığı yani Etkin Yağ Hipotezi'nin geçerli olmadığı Grafik 3'deki basit karşılaştırılamada açıkça görülmektedir.

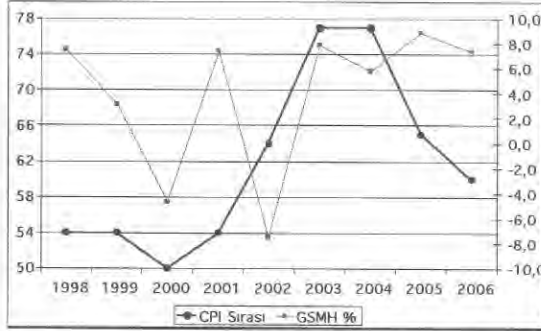
Yolsuzluğun tanımlanmasından, ölçümüne, ölçümünden nedenlerine ve etkilerine kadar ileri sürülen farklılıklar bir yana, yolsuzluk ve ekonomik büyüme arasında ileri sürülen Etkin Yağ Hipotezi, yolsuzluğa olan neoliberal bakışı özetlemek açısından oldukça önemlidir. Bu açıklamada yolsuzluğun ardıl nedenleri bir kenara bırakılarak, teknik bir olgu olarak değerlendirilmekte ve tek çözümünün etkin işleyen serbest piyasalar olduğu ileri sürülmektedir. Oysa serbest piyasa süreci, pek çok ülkede yolsuzluğu artıran bir sonuç yaratmış ve ekonomik büyümenin önemli kaynaklarının heba olmasına neden olmuştur. Bu bağlamda yolsuzluk, sermayenin birikim sürecine getirdiği olumsuzluklar ölçüsünde önem arz etmektedir.

Uluslararası Saydamlık Örgütü'nün, 1998-2006 verilerine göre Türkiye, yolsuzluğun yay-

Türkiye'nin yolsuzluk algılama endeksinde, aldığı değer düşmesi ile yani yolsuzluğun artışı ile ekonomik büyümenin de azaldığı görülmektedir. Bu durum büyüme ile yolsuzluk arasındaki negatif ilişkiyi ortaya çıkarmaktadır.

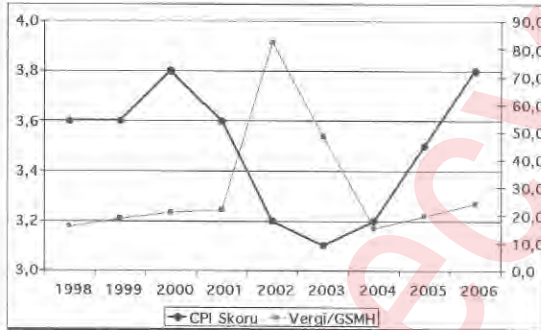
gınlığı ölçümünde GSMH artış hızı ile ilişkilendirildiğinde yolsuzluk yaygınlaştıkça ekonomik büyümenin azaldığı Grafik 4'te görülmektedir. Grafik 3 ve 4 birlikte dikkate alındığında, yolsuzluk sıralamasındaki düzelmeye birlikte ekonomiye doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artış ekonomik büyümeyi arttırdığı söylenebilir.

Grafik 4: Türkiye'nin CPI Endeksindeki Sıralaması ve Türkiye'de Ekonomik Büyüme

kaynak: Uluslararası Saydamlık Örgütü, Yıllık Raporlar, (1998-2006), www.transparency.org; Şiriner ve Doğru (2006), s.195, Tablo 4.

Grafik 5: Türkiye'nin CPI Endeks Değeri ve Vergi Gelirlerinin GSMH'ye Oranı

kaynak: Uluslararası Saydamlık Örgütü, Yıllık Raporlar, (1997-2006), www.transparency.org; Şiriner ve Doğru (2006), s.182, Tablo 10.

Grafik 5'de, yolsuzluk artarken, vergi gelirlerinin arttığı görülmektedir. Bu durum, devletin yolsuzluk nedeniyle tahsil edemediği gelirlerini, yeni vergiler veya vergi oranlarındaki artışlar ile gidermeye çalıştığını da ifade etmektedir. Yani, devletin yolsuzluğun maliyetini vergiler ile bir anlamda, bağlantılı olmayan kişilere yüklediği söylenebilir. Bütün bunların yanında, vergi yükünün ağır ve adaletsiz dağılımı dikkate alındığında yolsuzluk yapmak 1980'lerden 2000'lere Türkiye ekonomisinin temel özelliğidir (Baldemir vd., s.13.) Özellikle 2000-2001 döneminde bankacılık sektöründeki 46 milyar dolarlık yolsuzluğun bütçede yaratmış olduğu yük, yeni vergiler, vergi oranlarındaki artışlar ve borçlanma ile giderilmeye çalışılmıştır.

sonuç

Emanet edilmiş yetkinin, ekonomik ve sosyal alanda her türlü kötüye kullanımı şeklinde ortaya çıkan yolsuzluk, ekonominin nüfus, işgücü, toprak ve diğer üretim faktörlerinde artış olarak ifade edilen ekonomik büyüme ile iki yönlü ilişki içerisinde. Bu ilişkinin bir yönü, yolsuzluğun ekonomik büyümeye etkileri şeklinde ortaya çıkarken, diğer yönü de büyümenin yolsuzluğa olan etkisidir. Yani yolsuzlukla büyüme arasında iki yönlü bir ilişki söz konusudur. Yolsuzlukla ekonomik büyüme arasındaki ilişkide, yine iki farklı yaklaşımdan söz edilebilir: Birincisi yolsuzluğun ekonomik büyüme sürecini rahatlatan ve kolaylaştıran Etkin Yağ Görüşü, ikincisi ise yolsuzluğun ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği yani Tekerleri Kumladığı görüşüdür.

Kamu harcamaları, yolsuzluğun daha fazla olduğu alanlara kaymaktadır. Beşeri sermaye açısından da benzer bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Eğitimli ve yetenekli kişiler, yolsuzluktaki yaygınlık ve büyüklükle birlikte, verimli üretim alanlarından rant elde edilebilecek düzeyde yolsuzluğun yüksek olduğu alanlara kaymaktadır. Bunun sonucunda da beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi olumsuz bir duruma dönüşmektedir. Öte yandan, yolsuzluk, yeni teknolojiler yerine, benzer maliyetler altında eski teknolojilerin ekonominin üretim gücüne eklenmesine yol açarak, ekonomik büyümeyi özellikle uzun dönemde, olumsuz etkileyen sonuçlar yaratmaktadır.

Ulus devletin kendi dinamiklerine göre kullanabileceği ve ortadan kaldıracı, zaman zaman çeşitli işlevler üstlenen, zaman zaman bir kültürel miras olarak da süregelen bir sosyal ilişki olarak da meşrulaştırılan yolsuzluk, küreselleşmeyle birlikte ulus devletin kontrolünü aşan bir noktaya ulaşmıştır. Küreselleşmenin ulaştığı bu seviyede yolsuzluk aslında bütün sistemleri etkileyebilmektedir. Çünkü yolsuzluk, yapana sağladığı avantajla neoliberal düşünceyi savunuların aksine, serbest piyasa kurallarını hiçe sayar.

Yolsuzluğun Türkiye'de özellikle 1980 sonrasında liberalizasyonla birlikte arttığı görülmektedir. Yolsuzluk algılanma endeksinin dikkate alınarak, Türkiye ekonomisinin büyüme performansını gösteren makro değişkenler arasındaki ilişkiye işaret eden değerlendirme de bu görüşü desteklemektedir. En son 2001 krizinde yaşanan yolsuzlukların toplam maliyetinin 46 milyar dolar olduğu hatırlanırsa, bu kaynağın ekonomik büyümede alternatif olarak ne tür değişimler ve gelişmeler yaratabileceğini hayal etmek güç görünmemektedir.

Ekonomik büyümenin sağlanması için, yol-

Ulus devletin
kendi
dinamiklerine
göre
kullanabileceği
ve ortadan
kaldırabileceği,
zaman zaman
çeşitli işlevler
üstlenen, zaman
zaman bir
kültürel miras
olarak da
süregelen bir
sosyal ilişki
olarak da
meşrulaştırılan
yolsuzluk,
küreselleşmeyle
birlikte ulus
devletin
kontrolünü aşan
bir noktaya
ulaşmıştır.

suzluğun olumsuz etkilerinin minimize edilmesi veya tamamen yok edilmesi gerekmektedir. Bunun için kısa dönemde; yasal yaptırımlar ağırlaştırılabilir, bu amaca yönelik örgütler kurulabilir, kamu mali yönetiminde saydamlık sağlanabilir, denetimde etkinlik artırılabilir, kamu yönetiminde yolsuzluk olasılığı içeren süreçler tekrar gözden geçirilebilir, çalışan kişilerin aldıkları ücret ve maaşlar iyileştirilebilir ve adalet sağlanabilir. Uzun

dönemde ise; yolsuzluğa karşı kamuoyu oluşturulabilir, bilimsel çevrelerde yolsuzluk sorunlarına kalıcı çözümler üretilebilir veya sivil toplum kuruluşlarının etkisi artırılarak ciddi bir oto kontrol mekanizması kurulabilir. Ancak teknik bir düzenlemenin ötesinde, sermayenin ilkel birikim süreçleri ile olan ilişkileri bağlamında, neoliberal ekonomi politikalarının yolsuzluğa neden olan kural-sızlaştırıcı yapısı da göz ardı edilmemelidir.

**Uzun
dönemde;
yolsuzluğa
karşı kamuoyu
oluşturulabilir,
bilimsel
çevrelerde
yolsuzluk
sorunlarına
kalıcı çözümler
üretilebilir
veya sivil
toplum
kuruluşlarının
etkisi
arttırılarak
ciddi bir oto
kontrol
mekanizması
kurulabilir.**

kaynakça:

- Andvig, Jens C. (2006), "Corruption and Fast Change", *World Development*, Vol:34, No: 2, s.328-340.
- Arvind, K. Jain (1998), "Models of Corruption", içinde (Ed.) Arvind K. Jain (1998), *Economics of Corruption*, Mass. Kluwer Academic Publishers, s.13-34.
- Arvind, K. Jain (2001), "Corruption: A Review", *Journal of Economic Surveys*, Vol:15, No: 1, s.71-121.
- Aygün, Bilge Hakan ve Tamer Budak (2006), "Yolsuzluk ve Ekonomik Büyüme İlişkisi", *Çimento İşveren Dergisi*, Temmuz, s.16-21.
- Aykaç, Aslıhan (2006) "Türkiye'nin Yolsuzluk Sicili", *Radikal İki, Radikal Gazetesi*, 19 Kasım.
- Baldemir, Ercan; Öznur İşçi ve Hatice Görgülü (2005), "MIMIC Model ve Yolsuzluk Üzerine Türkiye Uygulaması", VII Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, Sempozyum Bildirileri, İstanbul, 26-27 Mayıs, <http://www.ekonometridernegi.org/bildiriler/o2s1.pdf>
- Baran, Paul A., (1974), *Büyümenin Ekonomi Politikası*, (Çev.) Ergün Günce, 1. Baskı, May Yayınları, Ekim, İstanbul.
- Bardhan, Pranab (1997), "Corruption and Development: A Review of Issues", *Journal of Economic Literature*, Vol:35, Eylül, s.1320-1346.
- Bardhan, Pranab (2006), "The Economist's Approach to the Problem of Corruption", *World Development*, Vol:34, No: 2, s.341-348.
- Bayar, Güzin (2006), "Türkiye'de Yolsuzluk -Ekonometrik Bir İnceleme", *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, No:2006/5, Nisan, s.1-21.
- Becker, Gary S. (1968), "Crime and Punishment: An Economic Approach", *Journal of Political Economy*, Vol:76, No:2, s.162-217.
- Bedirhanoglu, Pınar (2005), "Yeni Sağın Yolsuzluk Gündemi ve Devletin Dönüşümü", *Acts of Resistance from the South Against Globalization*, *Türk Sosyal Bilimler Derneği*, Ankara, 5-7 Eylül.
- Brunetti, Aymo, Gregory Kisunko ve Beatrice Weder (1998), "Credibility of Rules and Economic Growth: Evidence from A Worldwide Survey of the Private Sector", *The World Bank Economic Review*, No:12, Vol:3, s.353-384.
- Cheryl, Gray W. ve Daniel Kaufmann (1998), "Corruption and Development", *Finance and Development*, March, s.7-10.
- Devarajan, Shantayanan, Vinaya Swaroop ve Heng-fu Zou (1993), "What do Governments buy? The Composition of Public Spending and Economic Performance", *PRE Working Papers*, No:1082, World Bank, Washington.
- Dininio, Phyllis; Sahr John Kpundeh (1999), *A Handbook on Fighting Corruption*, Center for Democracy and Governance, Technical Publication Series, February.
- Glynn, Patrick., Stephen J. Kobrin ve Moises Naim (1997), "The Globalization of Corruption", (Ed.) Elliott K. A. (1997), *Corruption and the Global Economy*, Washington D.C., Institute for International Economics, s.7-27.
- Gürak, Hasan (2004), *Emek Teknolojik Yenilik ve Büyüme, Değişim Yayınları*, Ankara.
- Gyimah-Boadi, Kwabena (2002), "Corruption, Economic Growth, and Income Inequality in Africa", *Economics of Governance*, Vol:3, s.183-209.
- Habib, Mohsin ve Leon Zurawicki (2002), "Corruption and Foreign Direct Investment", *Journal of International Business Studies*, Vol:33, No:2, s.291-307.
- Kaufmann, Daniel (1997), "Corruption: The Facts", *Foreign Policy*, No:107, Summer, s.114-131.
- Kaufmann, Daniel (1998), "Research on Corruption Critical Empirical Issues", içinde (Ed.) Arvind Jain (1998), *Economics of Corruption*, Mass.Kluwer Academic Publishers, s.129-176.
- Keefer, Philip ve Stephen Knack (1995), "Institutions and Economic Performance: Cross-Country Test Using Alternative Institutional Measures", *Economic and Politics* 7, No:3, Kasım s.207-227.
- Leiken, Robert S. (1997), "Controlling the Global Corruption Epidemic", *Foreign Policy*, No:105, s.55-76.
- Levine, Ross ve David Renelt (1992), "A Sensitivity Analysis of Cross-Country Growth Regressions", *American Economic Review*, Vol:82, No: 4, Eylül, s.942-963.
- Li, Hongyi; Lixin Colin Xu ve Heng-Fu Zou (2000), "Corruption, Income Distribution, and Growth", *Economics and Politics*, Vol:12, No: 2, s.155-169.
- Mauro, Paolo (1995), "Corruption and Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol:110, No:3, Ağustos, s.681-712.
- Mauro, Paolo (1996), "The Effects of Corruption on Growth, Investment, and Government Expenditure: A Cross-Country Analysis", *IMF Working Paper*, No:96/98 s.83-107.
- Mauro, Paolo (1998), "Corruption: Causes, Consequences, and Agenda for Further Research", *Finance & Development*, March, s.11-14.
- Mauro, Paolo (2004), "The Persistence of Corruption and Slow Economic Growth", *IMF Staff Papers*, No:51, s.1-18.
- Meon, Pierre-Guillaume ve Khalid Sekkat (2005), "Does Corruption Grease or Sand the Wheels of Growth", *Public Choice*, Vol:122, s.69-97.
- Mo, Pak Hung (2001), "Corruption and Economic Growth", *Journal of Comparative Economics*, No:29, s.66-79.
- Nadeem, Haque ve Ranjna Sahay (1996), "Do Government Wages Cuts Close Budget Deficits? Costs of Corruption", *IMF Staff Papers*, Vol:43, s.754-778.
- Özsemerci, Kemal (2003), *Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluklar, Nedenleri, Zararları ve Çözümleri*, Sayıştay Araştırma, İnceleme, Çeviri Dizisi, <http://www.sayistay.gov.tr/yayin/yayincilik/aras27-TKYyolsuz.pdf>
- Parasız, İlker (2003), *Büyüme Teorileri*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Nisan, Bursa.
- Pellegrini, Lorenzo ve Reyer Gerlagh (2004), "Corruption's Effect on Growth and its Transmission Channels", *Kyklos*, Vol:57, No:3, s.429-456.
- Pritchett, Lant H. ve Kaufmann, Daniel. (1998), "Civil Liberties, Democracy, and the Performance of Government Projects", *Finance and Development*, No:35, Vol.1, s.26-29.
- Rijckeghem, Caroline Van ve Beatrice Weder (1997), "Corruption and the Rate of Temptation: Do Low Wages in the Civil Service Cause Corruption", *IMF Working Paper*, No:97-73.
- Shleifer, Andrei ve Robert W. Vishny (1993), "Corruption", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol:108, No:3, s.599-617.
- Şiriner, İsmail ve Yılmaz Doğru, (2006), *Türkiye'de Büyümenin Ekonomi Politikası*, 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Tanzi, Vito (1998a), "Corruption around the World Causes, Consequences, Scope, and Cures", *IMF Staff Papers*, Vol:45, No: 4, Aralık, s.559-594.
- Tanzi, Vito (1998b), "Governance, Corruption, and Public Finance: An Overview", içinde *Governance, Corruption, and Public Finance*, (Ed.) Salvatore Schiavo-Campo, 1999, Asian Development Bank, s.1-18.
- Tanzi, Vito ve Hamid R. Davoodi (1998), "Roads to Nowhere: How Corruption in Public Investment Hurts Growth", *Economic Issues*, No:12, IMF, Mart, s.1-12.
- Tanzi, Vito ve Hamid R. Davoodi (2000), "Corruption Growth, and Public Finances", *IMF Working Paper*, No:00/182, s.1-26.
- Tarhan, Bülent; Ömer Faruk Genççaya; Ergin Ergüç; Kemal Özsemerci ve Halil Özbaran (2005), *Türkiye Büyük Millet Meclisi Yolsuzluk Araştırma Komisyonu Raporu*, No:10/9, Ankara. http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/yolsuzluk_arastirma/kaynaklar/Kisim_1.pdf
- The Corner House (2000), "Exporting Corruption: Privatization, Multinationals & Bribery", *The Corner House Briefing* 19, June, s.1-24.
- Turhan, Salih (2003), "Maliye Politikası ve Ekonomik Büyüme", *Maliye Politikası*, Anadolu Ün. Yayınları No:887, Eskişehir.

dipnotlar:

¹ Türkiye üzerine Güzin Bayar tarafından yapılan bir regresyon çalışmasında da, ekonomik açıdan dışı açılma ile birlikte yolsuzluk olaylarının arttığı ortaya konulmaktadır. Güzin Bayar'ın (2006) çalışmasına bakınız.

² Yolsuzluğun bu genel türlerinin yanı sıra çok karmaşık şekiller alabilmektedir. Detaylı tanımlama için bkz. David Kaufmann (1998), "Research on Corruption Critical Empirical Issues", içinde (Ed.) Arvind Jain (1998), *Economics of Corruption*, Mass. Kluwer Academic Publishers, s.135 -137.

³ Yolsuzluğa ilişkin ölçümlerde en çok aşağıdaki endeksler kullanılmaktadır (Arvind, 1998: 13-9; Arvind, 2001: 76-7):

- Uluslararası Ticari İşbirliği (Business International Corporation-BI): Ülkelerdeki yolsuzluğa ilişkin verilerin toplandığı ve analiz edildiği ve ilk kez 1981 -1983 yılları için açıklanan endekstir. Mauro (1995) ilk kullanan kişidir.

- Politik Risk Hizmetleri (Political Risk Services): ICRG (International Country Risk Guide) olarak tanımlanan, yıllık olarak basılan ve Tanzi ve Dawoodi (1997) tarafından kullanılan bir endekstir

- Ades ve Di Tela: 1994 yılında Almanya'daki iş dünyasında yapılan bir araştırmada kullanılmıştır. Ancak daha sonra hiç kimse tarafından bu indeksleme yöntemi kullanılmamıştır.

- Dünya Ekonomik Forumu: 1989'dan bu yana İsviçre'de rüşvetlerin ölçüldüğü yıllık bir Dünya Rekabet Raporu'dur.

- Uluslararası Saydamlık Örgütü: Dünya çapında rüşvetle mücadele için esas alan farklı ülkelerdeki yolsuzluğun ölçüldüğü hesaplandığı yolsuzluk algılama (CPI) endeksidir. Ayrıca 1999'dan bu yana rüşvet ödeyenler endeksi de yayınlanmaktadır. Ancak bu endeks henüz deneye dayalı çalışmalarda kullanılmamıştır.

- Siyasi ve Ekonomik Risk Danışmanlığı: 1993'ten beri 12 Asya ülkesinde yolsuzluğu ölçmek için kullanılan ve Hong Kong'da yayınlanan bir endekstir.

- Kaufmann, Kraay ve Zoido-Laboton (KKZ): Tarafından 1999'da yönetimin neden olduğu yolsuzluğu ölçmek için geliştirilen ve Uluslararası Saydamlık Örgütü'nün yöntemine benzeyen endekstir.

- Hall ve Yago: tarafından 2000 yılında saydamlığın karşılığı olarak geliştirilen Anlaşılabilirlik endeksidir.

⁴ Yolsuzluğun Gini Katsayısı ve büyüme üzerindeki etkisini analiz eden ve yolsuzluğun gelir düzeyi ile negatif ilişki içerisinde negatif ilişki olduğunu ortaya koyan önemli bir çalışma için bkz. Hongyi Li, Lixin Colin Xu ve Heng-Fu Zou (2000), "Corruption, Income Distribution, and Growth", *Economics and Politics*, Vol. 12, No. 2, s.155-169.

⁵ Modernizasyonun beraberinde getirdiği hızlı ekonomik ve sosyal değişimin yolsuzluğu nasıl etkilediğini açıklayan, sosyal ve psikolojik normlardan yola çıkarak analiz eden çalışma ve yolsuzluğun yazında genelde kabul gören iki ayrıma tabi tutulması gerektiğini ileri süren diğer çalışma için bkz. Jens C. Andvig (2006), "Corruption and Fast Change", *World Development*, Vol: 34, No. 2, ss. 328 -340. için bkz. Pranab Bardhan (2006), "The Economist's Approach to the Problem of Corruption", *World Development*, Vol: 34, No. 2, s. 341 -348.

⁶ Bkz. Ross Levine ve David Renelt (1992), "A Sensitivity Analysis of Cross-Country Growth Regressions", *American Economic Review*, Vol: 82, No. 4, Eylül, ss. 942 -963; Shantayanan Devarajan, Vinaya Swaroop ve Heng-fu Zou (1993), "What Do Governments Buy? The Composition of Public Spending and Economic Performance", PRE Working Papers, No: 1082, World Bank, Washington.

⁷ CPI endeksinde 10 ile 0 arasında değerler verilmekte ve 0'a yaklaştıkça yolsuzluk artmakta, buna karşın 10'a yaklaştıkça yolsuzluk azalmaktadır. Benzer şekilde CPI endeksinde ülkenin sıralamadaki yeri bire yaklaştıkça yolsuzluk azalmaktadır.

⁸ Tarihsel gelişim açısından bakıldığında burada, yaşanan yolsuzluklardaki artışın ekonomik krizlerdeki payının ne kadar olduğuna ilişkin önemli bir soru oraya çıkmaktadır.

yolsuzluk siyaset ilişkisi üzerine kavramsal ve kuramsal değinmeler

Klişeyi kullanarak, yolsuzluk kavramının tarih boyunca toplumsal yaşamın ve bu arada da siyasal faaliyet alanının ayrılmaz bir parçası olduğunu söyleyerek başlamak durumundayım. Kısıtlı kaynakların -verili güç ilişkileri çerçevesinde- dağılımı ve yeniden dağılımı sürecinde yolsuzluk neredeyse insanın tarihi boyunca varlığını sürdürmüştür. Kalcılığına ve önemine paralel olarak sistemli düşünme ve araştırma faaliyetinden payını almış olan bu olgu, önceleri felsefe, tarih ve din bilimi çerçeveleri, sonradan da sosyal bilimlerin yeni doğmuş kompartmanları içerisinde araştırılmıştır. Başlangıçta daha çok konunun etik ve inanç bağlamı boyutuna odaklanılmaktayken, sosyal bilimlerdeki uygulamaya dönük gelişmelerle birlikte, sürecin toplumsal arka planının araştırılması ile neden ve sonuç ilişkilerini irdeleyen çalışmalar öne çıkmıştır. Özellikle daha yakın dönemlerde yapılan incelemelerde gözlenen ve yolsuzluk olgusunun akademik araştırma alanına sokulmasını hedefleyen metodolojik arayışlarla, nedenlerinin anlaşılması ve önlenmesi konusundaki giderek artan yoğunlaşma özellikle not edilmelidir.

İktisat Dergisi'nin "Bankalar, Birikim, Yolsuzluk" özel sayısı için hazırlanan bu makalede yolsuzluk kavramının siyasal yönü ve özellikle de sonuçları tartışılacaktır. Çalışmanın temel problemi özellikle iktisadi alanda, sınırlı kaynakların dağılımı sürecinde ortaya çıkan yolsuzlukların siyasal alana olan etkisi ve siyasal faaliyetlerin yolsuzluğun içinde üretildiği ortamı geri besleme düzeyidir. Hedefi bu konudaki birtakım sistematik düşünme modellerini gözden geçirmek ve her türden yolsuzluğun sık sık boy gösterdiği ülkemizde konu ile akademik alan arasındaki mesafeyi daraltmaya katkıda bulunmak olan bu makalede, somut yolsuzluk örneklerine yoğunlaşmak yerine, bu türden örnek olay araştırmalarına ışık tutacak kavramsal ve kuramsal örnekler üzerinde durulacaktır.¹

Yazımın temel sorununun netleşmesinde 2005 Sonbaharında Journal of Public Budgeting, Accounting & Financial Management dergisinde yayınlanan bir makalenin, konunun farklı bir bağlamında sorduğu bir sorunun yol açıcı etkisi burada belirtilmelidir. Aralarında Türkiye'nin de yer aldığı 54 ülkedeki yolsuzluk algısı ile yabancı yatırım düzeyi arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmanın veri tabanı Transparency International'ın² "Yolsuzluk Algısı İndeksi-Corruption Perceptions Index"i olup, yolsuzluk algısı indeksin-

de bir birimlik bir azalışın, o ülkeye yönelen yabancı yatırımda yüzde 0.05lik bir artışa neden olduğu sonucuna ulaşmıştır (Ketkar, Murtuza ve Ketkar 2005).³ Yolsuzluk ve yozlaşmanın kişisel boyutunu öne çıkarıp, onu "ahlaksız, kötü kişilerin davranışı" düzeyine indirgeyen yaklaşımlara bir alternatif olarak bu yazıda, yukarıda değinilen çalışmada sorulan soruyu genel anlamda politik sürece ilişkin sormak, başka bir deyişle yolsuzluk düzeyindeki artma ve azalmanın politik ortama etkisini araştırmak noktasından hareket ettim. Okumakta olduğunuz metin bu sorunu özgül bir kesitte ve özgül bir örnekte incelemek yerine, bu türden bir soruyu anlamlı bir biçimde ifade etmek ve geçerli sonuçlar üretebilecek bir araştırma dizaynı içerisinde incelemek için ön okuma niteliği taşımaktadır. Özellikle neyi, nasıl ve hangi amaçla araştırdığı net olmayan büyük ölçekli araştırma projelerinin giderek çoğaldığı günümüzde, bu türden bir okumanın araştırma eğitici boyutu yanında, sağlıklı bir araştırma evreni kurulması için de gerekli olduğunu düşünmekteyim.

Yolsuzluk sürecinin sistemik boyutunun tartışılacağı makalenin başlangıcında yolsuzluk kavramının tanımı yapılacaktır. Tanım yapılırken konu bağlamında ortaya çıkan paradigmalardan evrimine bakılıp, temel tartışma öbeklerinin değişim süreci incelenecektir. Bu tercih aynı zamanda yolsuzluk kavramının problematize edilme biçiminin yalnızca entelektüel bir tercih olmakla kalmayıp, bir siyasal tercih olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir.

bölüşüm ve adalet bağlamında yolsuzluk

Kayıрма, rüşvet, görev ve yetkiyi kötüye kullanma, rekabet kanallarını taraflardan birinin önünü açarak tıkama, vergi kaçırma ve benzeri biçimleri ile gündelik yaşamda ortaya çıkan yolsuzluk kavramının en yalın tanımı kamu gücünün özel çıkar sağlama yolunda kullanılması şeklinde verilir. Kavramın temelinde kamusal bir hak ya da kaynağın bir kişi, grup, aile, cemaat ve benzeri bir kategori tarafından haksız yere yalnızca bir zümreye çıkar sağlayacak biçimde kullanılmasıdır. Kelime nominal bir kazanımın doğrudan edinilmesi anlamına gelebileceği gibi, sonucu dolaylı ve sonradan ortaya çıkacak ve para cinsinden olmayan bir kazanç anlamına da gelmektedir. Tepeden Tırnağa Yolsuzluk başlıklı çalışmanın yazarı Nedim Şener yolsuzluğun çe-

Yücel Demirer*

**Çalışmanın
temel problemi
özellikle
iktisadi alanda,
sınırlı
kaynakların
dağılımı
sürecinde
ortaya çıkan
yolsuzlukların
siyasal alana
olan
etkisi ve
siyasal
faaliyetlerin
yolsuzluğun
içinde
üretildiği
ortamı geri
besleme
düzeyidir.**

* Kocaeli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Öğretim Üyesi.

şitleri olarak rüşvet, haraç, zimmet, dayanışma muhtevalı yolsuzluk, yakınlarını kayırma ve hatırlı kişileri kayırmayı saymaktadır (Şener 2001: 19-21).⁴ Sayıştay denetçisi İbrahim Uzunöz'ün Türkçe'ye çevirdiği ve Türk Sayıştay'ına da rehberlik edeceği açıklanan "Asya Sayıştayları Birliği" tarafından hazırlanmış "Yolsuzluk ve Sahtecilikle Mücadele Rehberi"nde belirtilen ve Türkiye'de yaygın olarak karşılaşılan eş-dost, akraba ve tanıdıkların kamu kurumlarına yerleştirilmesi uygulamasını da içeren aşağıdaki yolsuzluk türleri, kavramın içeriğinin genel bir tanımına ulaşılması konusunda yararlı bir liste sunmaktadır:

- Bir kimsenin görevini yaparken nüfuzunu bir işi yapması ya da yapmaması şeklinde kullanılması karşılığında rüşvet verme, alma, teklif etme ya da teşvik etme.

- Yalan beyan sonucu ekonomik ve mali kayba uğrama.

- Güven ilişkisinin kötüye kullanılması sonucu mal edinme.

- Sahte çek, bir paranın bankada karşılığı olmadan bir kimse tarafından çekilmesi.

- Kişinin tahsilat yapılan ticari alacaklardan nakit çalması.

- Menfaat çatışması, kişinin bir iş ilişkisinde gizli ekonomik ve kişisel menfaati.

- Naylon fatura kullanılması.

- Kuruma alınan malın kişisel menfaat için kullanılması.

- Hileli fiyat teklifi, fiyat belirleme anlaşmaları.

- Hak ediş ödemeleri yolsuzluğu.

- Yüksek ya da düşük faturalama.

- Haraç alma.

- Akraba ve eş dost kayırcılığı. Kamu kurumu kaynaklarının akrabaların ve arkadaşların yararına kanunsuz olarak kullanılması.

- Yasal olmayan kazanç sağlayacak şekilde ortaya çıkan adam kayıncı nitelikteki işe alma.

- Vergi hesaplarındaki gelir kaybı ya da vergi sorumluluğundan kaçınma.

- Kamu kaynağının personelin kişisel ihtiyaçların temini için kullanılması.

- Şartnamenin iş verilecek müteahhide göre düzenlenmesi." (Zaman Gazetesi, 1 Eylül 2006).⁵

Yukarıdaki yolsuzluk tanım aralıkları problemin tarifi konusunda yol açıcı olsa da ve şu ya da bu biçimde kamu otoritesinin özel çıkar için kötüye kullanılması gibi ortak bir paydada birleşse de, siyasi otoritenin ne zaman kötüye kullanılmış sayılacağı sürekli bir tartışmanın konusu olmaya devam etmektedir. Bu bağlamda bazı araştırmacılar kamu görevlilerinin çalışmalarını düzenleyen yasa ve yönetmeliklere ağırlık ve-

rirler ve bunların bakış açısına göre nesnel kriterler üzerinden yolsuzluğu tanımlamak ve hem ülkeler arası ve hem de tarihsel karşılaştırmalar yapmak mümkündür. Bir diğer grup konuya, kamu çıkarı kavramına ve kamu yarannın ihlal edildiği somut durumlara ağırlık vererek yaklaşır. Üçüncü bir grup ise yolsuzluk içeren aktiviteyi sınırlı kaynakların serbest piyasa ilkelerine göre dağılımı çerçevesinde çok daha iyimser bir tonda değerlendirir. Yaklaşım tarzlarındaki farklılıklar, yolsuzluğun kaynağına ilişkin oluşturulan paradigmaları da belirlemektedir. Bu bağlamda temel ayrım yanıtı insan doğasında arayan ve davranış kökenindeki kültürel ve psikolojik arka plana yoğunlaşanlar ile sosyo-ekonomik eşitsizliklerin ya da organizasyonel bozukluk ve düzensizliklerin öneminin altını çizenler şeklinde yapılabilir. İkinci grubun yaklaşım tarzında, sorunun tanım ve tedavisinde modernleşme süreci ağırlıklı bir yer işgal etmektedir. Bunlar yolsuzluk düzeyi ile gelişme düzeyi arasında bir ters orantıya işaret ederler. Özellikle geçiş dönemleri bu grubun analitik çerçevesinde önemli bir yer tutar. Modernleşmenin en yoğun dönemlerinde, "eski"nin yıkılıp "yeni" olanın henüz kurulamadığı dönemler geleneksel normun etkisini yitirip yerine modern bir alternatifin kurulamadığı kesitler olup, tarif edilen iktidar boşluğu hak gasplarına uygun bir ortam sağlar. Bu türden dönemlerde ortaya çıkan "yeni güç sahipleri," bu güçlerini politik güce tahvil etmeye çalışırlar ve donanımlı bir politik altyapıdan yoksun olan bu türden bir zeminde yolsuzluk kural olmaya başlar (Gillespie ve Okruhlik 1991: 77-78 ve Meier ve Holbrook 1992: 135-136).⁶

Yolsuzluğun yukarıda kısaca değinilen tanımı ve temel yaklaşım biçimleri daha çok bölüşüm alanına ilişkin olup, siyasal alanda görülen ve iktisadi alanla ilişkisi dolayimli olan türden yolsuzluklar farklı bir bakış açısını ve hazırlığı gerektirmektedir. Bir sonraki bölümde, iktisadi bir değer ya da bir hakkın doğrudan ya da dolaylı bir biçimde, kamu otoritesinin haksız kullanımıyla gasp edilmesi demek olan yolsuzluğun siyasal alana girişi ve yayılması ile toplumsal yapıyı bir bütün olarak etkilemesine ilişkin bazı yaklaşımlar üzerinde durulacaktır. Siyasal alanda ortaya çıkan yolsuzluğun temel farkı iktisadi alanın bölüşüm araçlarına daha dolaylı bir müdahaleye içkin olması, Mark E. Warren'ın yerinde deyişle kolektif karar ve eylemlere katılma hakkı olanların kabul edilmesi mümkün olmayan bir şekilde iktidarsızlaştırılması şeklinde ortaya çıkmasıdır (Warren 2004: 329).

siyasal alanda yolsuzluk nasıl yayılır?

Yolsuzluğun kuralların yavaşlatıcı etkisini yumuşatıp girişimcilere zaman kazandırdığı, ayrıntıları elimine edip işleri kolaylaştırdığı ve bu

Yaklaşım tarzlarındaki farklılıklar, yolsuzluğun kaynağına ilişkin oluşturulan paradigmaları da belirlemektedir.

yolla siyasal sistemin verimliliğini artırdığı gibi görüşleri bir yana bırakacak olursak, siyasal alana etkilerini şu şekilde sıralamak mümkün olur. Yolsuzluk öncelikle kolektif irade ürünü olan ve meşruiyetini üzerinde oydaşma sağlanmış kurum ve mekanizmaların varlığından alan siyasal otorite ile kitleler arasındaki bağı yok eder. Kamusal irade ve eylemin ürettiği mekanizmaların yerini bireysel çıkarlarca güdülen çıkar odaklarının almasını getirir. Kamusal alanın katılımcı organlar aracılığıyla, kitlelerin söz ve yetkisiyle oluşturacağı programların yerini çıkar çevrelerinin kâr eksenli gündemleri kaplar. Giderek kanıksanan çıkar ve kayırma ilişkileri demokrasi kültürü yerine bir çıkar ve kayırma kültürünün doğmasına neden olur. Sıradan insanların kamusal alanda alınan kararlara güvenini kaybetmesine neden olan bu durum, kamusal iradenin yolsuzluğa bulaşmamış kesimlerini de etkisi altına almaya başlar ve kamu kesiminde ciddi bir çözülme başlar. Yozlaşmış örgütlü kesimlerin kendi çıkarları doğrultusunda süreci belirlediği ortamda, yoksul ve yoksunlar iyice sistemin dışına itilirler. Çözülen yalnızca devlet ve sivil toplum organları olmakla kalmaz. Güvensizliğin kural olmaya başladığı ortamda özellikle demokratik katılımcı sürecin hayat damarları kesilir (Warren 2004: 328-329).⁷

Yolsuzluğun "olumlu," "verimliliği artırıcı" yanlarını savunan görüşlere karşı geliştirilen tez ve bulgular onun politik alana yansıma biçimleri konusunda zihin açıcı kavram ve tartışmalarla doludur. Simcha B. Werner'in "spillover effect - yayılma etkisi" kavramını bunların başında sayabiliriz. Bu kavram ile, yolsuzluğun ahlaki otorite boşluğu yaratması, devletin verimli çalışma imkanını zayıflatması, organize suçlara uygun bir ortam sağlaması ve güvenlik güçleri içinde buna koşut bir çöküntünün gözlenmesi gibi sonuçları yanı sıra, yolsuzluğun dökülen bir sıvı gibi yayılması ve toplumsal yaşamın tüm alanlarını negatif olarak etkilemesi sürecinin altı çizilir (Werner 1983: 149). Bu bahsi biraz uzatmak pahasına yine Werner'in (1983: 149-150) çizdiği çerçeveye üzerinden bahsedilen "yayılma etkisi"nin nasıl işlediğin ayrıntılarına girmek ve dolayısıyla da yolsuzluğun somut siyasal süreçle olan ilişkisine bu açıdan yaklaşmak istiyorum.

a) lider-vatandaş dolayimli yayılma

Werner'e göre yolsuzluk siyasal ortamda birbirinden farklı kanallarla yayılır ve ilk alt başlıkta Werner'in "lider-destekleyici (veya izleyici) yayılması" dediği süreç karşımıza çıkar. Buna göre Makaveli'nin "prens ne yaparsa, kitle de aynısını yapmakta gecikmeyecektir" saptamasını tekrar eden Werner, bu bağlamda kamuoyu ve toplumsal norm oluşturma sürecinde etkili bir konuma sahip olan liderin yozlaşması durumu-

nun onu izleyen kitlelerce de izlenmesi eğilimine değinmektedir. Burada bir yandan kitlelerin çıkarı için kendisini "feda eden" ve yasalarca saptanmış gelirinden fazlasını hak ettiği düşünülen, kitleler ya da dava için gerektiğinde önceden konulmuş kuralları değiştirmek "zorunda kalan" ve yolsuzluk yaparken yakalandıklarında da kendileri yerine sistemi suçlayan lider tiplerinden söz ederken, diğer yandan bunların yarattığı bozulmaya da işaret eder. Bu arada liderin sözü ile eylemi arasında doğabilecek farka dikkat çeken ve siyasal liderin yolsuzluk karşısındaki tutumunun tek gerçek ölçütünün doğrudan doğruya liderin eylem ve işlemleri olduğunu vurgulayan yazar, somut örnekler üzerinden dürüstlüğü kendi yaşam ve kararlarında değil yalnızca demeclerinde yer veren lider figürünün bu konudaki etkisizliğini vurgulamıştır. Ona göre liderin model alınan özellikleri sözlerinden değil, kendi yaşamındaki uygulamaları üzerinden izlenmeli ve denetlenmelidir.

b) beyaz (halkın göz yumduğu) yolsuzluğun etkisi

Yolsuzluğun yayılma mekanizmalarından ikincisi Werner'in "beyaz yolsuzluk" olarak tanımladığı türden doğmaktadır. Bu kategorik ayırım A.J. Heidenheimer'in yolsuzluğu beyaz, siyah ve gri olarak gruplandırmasına dayanmaktadır. Heidenheimer'e göre toplumsal ve siyasal yaşam içinde bir kamu görevlisinin "kötü" davranışının toplumsal değerler açısından kabul edilemez (siyah) olduğu haller gibi, yolsuzluğa kitlelerin göz yumduğu (beyaz) durumlar ile bunların arasında kalan seçenekler (gri) mevcuttur. Werner bu şemayı kullanarak, beyaz yolsuzlukların yani tanımlaması, ortaya çıkarması ve cezalandırması en zor olanların en çok zarar verici tür olduğunu ileri sürer. Kategorik sınırlar üzerinde duran bu tür yolsuzluklar hem kitle ve hem de kamu yöneticileri içinde meşru sayıldığından ve çoğu zaman herhangi bir yasayı ihlal etmediğinden yaygınlaşırlar ve yaygın oldukları için de karşı konulamaz bir hal alırlar. Werner'in modelinde bu üç tür arasında durağan bir denge hali mevcut değildir. Özellikle yolsuzluk probleminin toplumsal ve siyasal alandaki tahrip edici etkisine ışık tutar nitelikte, beyaz alanda tarif edilen yolsuzluğun diğer alanlar aleyhine yayılma gücü ve giderek artan bir biçimde bu türün siyah ve gri alanın daralması şeklinde büyümesi durumu somut örnekler üzerinden tartışılır.

c) kurumsal yayılma

Kurumsal yayılma başlığı yolsuzluğun ulusal sınırları aşan etkisini anlama konusunda işlevseldir. Bu yayılma türünde liderlik kokuşması ya da bu konudaki kitle hoşgörüsünün nedenleri ve sınırları yerine, karmaşık kurumsal ilişki ağ-

Heidenheimer'e göre toplumsal ve siyasal yaşam içinde bir kamu görevlisinin "kötü" davranışının toplumsal değerler açısından kabul edilemez olduğu haller gibi, yolsuzluğa kitlelerin göz yumduğu durumlar ile bunların arasında kalan seçenekler mevcuttur.

ların yolsuzluk kültürünü nasıl beslediği ve çoğalttığı öne çıkarılarak tartışılır. Burada belirli işlevleri ile bir ulusal ya da uluslararası sistem içinde faaliyet gösteren kurumlardan birinin yolsuzluğu yöntem olarak seçmesi, onunla ilişki halindeki kurumların da zincirleme olarak yolsuzluğa bulaşması durumunun dinamikleri sergilenir. Kurumsal yayılmanın önemi, kişi boyutunu aşan bir sıçrama kapasitesi ile bir kamu kurumdan ötekine, gönüllü sosyal organizasyonlardan dernek ve sendikalara dek ilerleyebilmesi yeteneğinde ve değinilen ilişkilerin bazen ulus ölçeğini aşan karmaşıklığından dolayı denetlenmesinin zorluğunda yatmaktadır.

veri problemi, yolsuzluğun siyasal sonuçlarını ölçmek ve türkiye

Yukarda değinildiği gibi yolsuzluğun neden ve sonuçları üzerinde farklı görüşlere sahip araştırmacılar ve bunları gruplayabileceğimiz yaklaşımlar mevcuttur. Birbirinden farklılıklar içerseler de bu yaklaşımların ortak problemi yolsuzluk-siyaset ilişkisini tanımlayıp, ölçebilecek ve genel anlamda kabul görece nesnel kriterlerin üretilmesi konusu olmaktadır. Doğası gereği kapalı kapılar ardında yapılan ve yazıya geçirilmeyen anlaşmalara dayanan bu türden faaliyetlerin belgelenmesi, ölçülebilir kriterler üzerinden araştırılması problemin çözümü konusunda büyük önem taşımaktadır. Somut çıkarlar ve bunların arkasına öbeklenmiş çıkar gruplarının varlık ortamında, nesnel kriterlere dayanmak yerine araştırmacının gözlemlerine ve öznel tarifine dayanan çalışmaların dikkate alınmasını beklemek iyimserlik olacaktır. Hele de bir grup siyaset bilimcinin çevre ülkelerde yolsuzluğu normal ve o ülkelerin iyi işlemeyen sistem ve bürokrasisine karşı bir stepne gibi gördükleri koşullarda, yöntem konusuna gösterilecek titizlik akademinin fildişi kulelerine sıkışıp kalmak sayılmamalı, bu bağlamda gözlenen batı merkezli hoyratlığa karşı bir yanıt olarak da düşünülmelidir.⁸

Yöntem konusunda özellikle son yıllarda yaratıcı çalışmaların yapıldığı bu alanda, dört Latin Amerika ülkesinde 9000'in üzerinde denek üzerinden Mitchell A. Seligson tarafından gerçekleştirilen bir araştırmadan, yöntem konusundaki titizliği ve ayrıntılı sonuçlarının gözönünde tutarak bahsetmek istiyorum. Seligson'un deyimiyle yolsuzluğun "kara yüzü"ne bakma eğilimindeki bu çalışma, siyasal sistem ve kamu yönetimindeki yolsuzluk ile politik sistemin meşruiyeti arasında hem ters bir orantı olduğu sonucunu ortaya çıkarmış ve hem de adı geçen ülkelerin vatandaşlarının sisteme olan güvenini azalttığını ortaya koymuştur. Temel sorusu yolsuzluk ikliminde bir ülkede siyasi rejimin siyasal meşruiyet düzeyinin gerileyip gerilemeyeceği ve bu türden bir ortamın vatandaşlar arasındaki güven

ortamı ile genel olarak sisteme olan güveni nasıl şekillendireceği olan Seligson'un çalışmasının dikkate değer bir boyutunun yolsuzluk gibi tartışmalı ve ölçümü zor bir konunun yalnızca öznel kriterler ve tarife dayalı yorumlar üzerinden çalışılmasının karşısında durma ısrarı olduğu belirtilmelidir (Seligson 2002). Bu işin son derece tartışmalı ve kapalı kapılar ardında ilerleyen bir sürecin salt soyut tarif ve tahmine dayanan değerlendirmelerinin beklenen sağlıklı sonuçları üretmeyeceği noktasından hareket eden Seligson, nesnel bir yolsuzluk ölçüm metodu üretmek konusunda dikkate değer katkılarda bulunmuştur. Seligson yöntemini geliştirirken kendinden önceki birtakım araştırmacıların araştırmalarını dayandırdıkları emniyet ve savcılık arşivlerine dayanmayı eleştirerek yola çıkar. Ülkeden ülkeye yolsuzluğun kovuşturulma, yargıya getirilme ve emniyet güçleri tarafından ciddi olarak takip edilme düzeyleri değiştiğinden, bu türden bir ölçüt üzerinde nesnel bir karşılaştırma evreni yaratılamayacağını ifade eder. Yukarda bahsedilen "yolsuzluk algısı indeksi-corruption perceptions index"ini birey düzeyinde değil de, toplum düzeyinde bir algı soruşturması yaptığı için yeterli görmeyen yazar, El Salvador, Nikaragua, Bolivya ve Paraguay ülkelerinde gerçekleştirilen 9747 mülakat üzerinden hipotezini test etmiştir. Bu ülkelerin seçiminde 1999 yılı yolsuzluk algısı indeksi belirleyici olmuştur. Ancak bu çalışmada 1999 indeksinde kırk dokuzuncu olan El Salvador, yetmişinci olan Nikaragua, sekseninci olan Bolivya ve doksaninci olan Paraguay örneklerinden seçilen deneklere sorulan sorularla dolaylı bir algı fotoğrafı alınmaya çalışılmayıp, bireysel yolsuzluk deneyimleri soruşturulmuş ve derinlemesine incelenmiştir (Seligson, 2002: 420-421).

Deneklere sorulan sekiz soruda kendi başlarına gelen (altı soru) ve kendilerini doğrudan etkilenmeyip de duydukları (iki soru) çeşitli yolsuzluk örnekleri sorulmuş, buradan elde edilen veri, beş basamaklı ve kişinin siyasal sistemin temel kurumlarına olan güvenini ölçen sorulardan elde edilen gösterge ile karşılaştırılmıştır. Araştırmanın sonucunda yolsuzluk düzeyi ile sistemin meşruiyetine duyulan güven arasında ters bir orantı tespit edilmiştir. Yaş, eğitim düzeyi, cinsiyet gibi pek çok ayrıntı ile zenginleştirilen bu çalışmanın dikkate değer bir diğer yanı yolsuzluk ile siyasal meşruiyet arasındaki ilişkiyi test ve tespit etmesi yani sıra, bu konuda bireysel deneyime verdiği önemde yatmaktadır.⁹

Yukarda değinilen yaklaşımlar ve benzerleri aracılığıyla araştırılıp, anlamlandırılmayı bekleyen derin bir yolsuzluk geleneği siyasal yaşamımızda da mevcuttur. Yolsuzluk tüm Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye'nin de temel problemlerinden biri olmuştur. Zeyno Baran'ın saptamasıyla hem Soğuk Savaş dönemi devlet yapısı ve

Soğuk Savaş dönemi devlet yapısı ve işleyiş alışkanlıklarından kaynaklanan yolsuzluk kültürü üzerinde ve hem de hesap verirlikleri sınırlı kamu görevlilerinin rahatça kamu gücünü özel çıkara çevirebildikleri politik iklimimizde yolsuzluklar siyasal alanın önemli belirleyicilerinden olmayı sürdürmektedir,

işleyiş alışkanlıklarından kaynaklanan yolsuzluk kültürü üzerinde ve hem de hesap vericilikleri sınırlı kamu görevlilerinin -güvenlik ve adalet organlarının eğitimsiz ve işlevleri itibarıyla zayıf olduğu ülkemizde- rahatça kamu gücünü özel çıkara çevirebildikleri politik iklimimizde yolsuzluklar siyasal alanın önemli belirleyenlerinden olmayı sürdürmektedir (Baran 2000: 128). Bu durumun hızlı modernleşme süreci ve gereğinin istenir bir koşulu veya istenmeyen bir sonucu olduğu tartışılabilir. Meşruiyeti tartışmalı olsa bile yolsuzluk aracılığıyla özel ellerde hızlı sermaye birikiminin gerçekleştirilmiş/gerçekleştirilmekte olduğu savunulabilir ve savunulmuş olan bir tezdur. Örneğin Maliye Nazırı Mehmet Cavit Bey'in Birinci Dünya Savaşı'nın göz yumulan/desteklenen gayri-meşru kazançlarını "para"nın tadını alan bir burjuvazinin doğuşunu sağlaması bakımından savunuşu anlamlıdır. Benzer bir tutum 1980 sonrasında ihracatı teşvik etme adına bazı kesimlerin gayri-meşru bir biçimde zenginleştirilmesinde de görülmüştür. Yolsuzluğun hızlı modernleşme sürecinde rasyonel ve etkin kurumların yeterince hızlı oluşturulamaması yüzünden ortaya çıkan bir sonuç olduğu da bir yere kadar haklı bir iddiadır. Ancak bunun ötesinde Türkiye'nin sorununun aşırı merkeziyetçi bir siyasi ve idari yapının varlığı olduğu burada belirtilmelidir. Türkiye'de yukarıdan aşağı hızlı modernleşme sürecinde devlet, seçilmiş siyasiler ve atanmış bürokratlar ile kaynakların dağıtımını bizzat düzenlemiştir. Bu süreçte demokratik katılım ve kontrol mekanizmaları işleseydi, bu halkın siyasi iradesinin tecellisi demek olabilirdi. Ancak böyle olmadığı için iktidardakiler ellerindeki neredeyse sınırsız olanakları keyfi biçimde kullanabilmektedirler.¹⁰ Dolayısıyla yolsuzluk Türkiye'de kişisel değil yapısal bir sorun olagelmıştır.

Bu türden bir ortamda hızla sürdürülen

özelleştirme kampanyaları, kentsel dönüşüm projeleri ve uluslararası yatırım ortaklıkları orta yerde durmaktayken ve çok yakın bir dönemde yaşadığımız Susurluk, Hızlı Tren, Banka hortumlanması ve Şemdinli skandallarının soruşturulmasından tatmin edici sonuçlar üretilememişken katetmemiz gereken uzun bir yol mevcuttur. Kitleler 1995 seçimlerinde Refah Partisi'ne, 1999 seçiminde Demokratik Sol Parti'ye verdikleri oylarla, Bülent Ecevit'in mütevazı yaşamına gösterdikleri saygı ile "temiz siyasete" olan özenlerini ve bu konudaki duyarlılıklarını ortaya koymuşlardır. Öte yandan gerek Ecevit'in çevresindekilerin gerek AK Parti kadrolarının yolsuzluk ithamlarına maruz kalmaları çözümün salt iyi niyet çağrılarıyla gelmeyeceğini, siyasal yapının dönüşümünü gerektirdiğini göstermektedir.

Yolsuzluk ve siyaset bağlamına gösterilen ilgi Türkiye'de de canlanmaktadır. 15-17 Ekim 1997'de TODAİE tarafından bu konuda düzenlenen uluslararası seminer, yurtiçi ve yurtdışındaki üniversitelerde eğitim gören öğrencilerimizin bu konuda yaptıkları çalışmaların niceliği ve niteliğinde gecikerek de olsa gözlenen artış,¹¹ yolsuzluğun neden ve sonuçları üzerine daha sistemli bir çalışma düzeyi ve buna bağlı bir toplumsal değişimi umut ettirmektedir. Şimdilik yolsuzluk sürecine ilişkin temel tanımlama sorularını soran araştırmaların hızla yolsuzluğun siyasal sisteme ve ekonomik gelişmeye etkileri, yolsuzluğu önleyecek teknik ve demokratik mekanizmaların oluşturulması konularına doğru genişlemesi büyük önem taşımaktadır. Yolsuzluğun önlenmesinde sorumluluk sahibi odaklardan birisi de, eldeki zengin olguları kullanışlı hale getirecek çerçeve ve paradigmaları üretmesi gereken üniversite camiası olmak durumundadır.

**Yolsuzluğun
önlenmesinde
sorumluluk
sahibi
odaklardan
birisi de,
eldeki zengin
olguları
kullanışlı hale
getirecek
çerçeve ve
paradigmaları
üretmesi
gereken
üniversite
camiası olmak
durumundadır.**

kaynakça:

- Alam, Shahid M. 1989. "Anatomy of Corruption: An Approach to the Political Economy of Underdevelopment." *American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 48, No. 4, s. 441-456.
- Andersen, Christopher J. ve Yuliya V. Tverdova. 2003. "Corruption, Political Allegiances, and Attitudes toward Government in Contemporary Democracies." *American Journal of Political Science*, Vol. 47, No. 1, s. 91-109.
- Baran, Zeyno. 2000. "Corruption: The Turkish Challenge." *Journal of International Affairs*, Vol. 54, No. 1, s. 127-146.
- Becquart-Leclercq. 1989. "Paradoxes of Political Corruption: A French View." *Political Corruption: A Handbook* içinde, Editörler Arnold J. Heidenheimer, Victor T. LeVine ve Michael Johnston, New Brunswick: Transaction.
- The Economist. "Corruption in Ex-Communist Countries." 29 July 2006, Vol. 380, Iss. 8488, s. 76.
- Gillespie, Kate ve Gwenn Okrulik. 1991. "The Political Dimensions of Corruption Cleanups: A Framework Analysis." *Comparative Politics*, Vol. 24, No. 1, s. 77-95.
- Johnston, Michael. 1986. "The Political Consequences of Corruption: A Reassessment." *Comparative Politics*, Vol. 18, No. 4, s. 459-477.
- Kelkitlioğlu, Murat. 2001. *Hortum: Egebank Nasıl Soyuldu?* İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Ketkar, Kusum W., Altar Murtuza ve Suhlas L. Ketkar. 2005. "Impact of Corruption on Foreign Direct Investment and Tax Revenues." *Journal of Public Budgeting, Accounting & Financial Management*, 17(3), s. 313-340.

dipnotlar:

- ¹ Bu makalenin kaleme alındığı 2006 sonbaharının hemen öncesi yolsuzluk konusunda yığın gelişmelere sahne oldu. Bir yandan Yüce Dıvan'da aklanmış bulunan eski başbakanı Mesut Yılmaz politikaya dönüşünü açıklarken, diğer yandan 29 Temmuz tarihli Economist dergisinde aralarında Türkiye'nin de bulunduğu bir grup ülkede yolsuzluğun gerilemekte olduğu ilan edildi. Dünya Bankası'na yapılan bir araştırmaya dayandırılan habere göre, eski sosyalist ülkeler ve Türkiye'yi de içeren 26 ülkede rüşvet sıklığı ve diğer yolsuzluk yöntemlerine başvurmada gerileme kaydedilmişti. Bu ve benzeri konuların tartışılmasında gözlenen ve yaz boyunca gazete köşeleri ile TV tartışma masalarını işgal eden sistemsizlik, sorunun kişisel ve etik boyutta tartışılmasına olan eğilim, bu yazının kurgusunda sistemli bir yaklaşımla öne çıkarılan bir tercihi motive etti.
- ² "Transparency International" yolsuzluğa karşı uluslararası düzeyde faaliyet gösteren, 90'dan fazla ülkede şubeleri bulunan, toplumun farklı kesimlerini hükümetleri yolsuzluğa karşı etkili yasama ve yürütme faaliyetleri için hareket etme misyonu yüklenmiş bir sivil toplum örgütüdür. Yıllık raporları ve faaliyetleri için bkz: <http://www.transparency.org>
- ³ Ekonomik alanda bu türden çalışmalara sıklıkla rastlanmaktadır. Örneğin 100'den fazla ülkeye ilişkin toplanan veri üzerinden yapılan bir araştırmada, bir ülkede yolsuzluğun onluk bir ölçek üzerinden iki basamak artmasının GSMH'da yüzde 0.05'lik bir düşüşe ve yabınlarında yüzde 4'lük bir gerilemeye neden olacağı tespit edilmiştir (Mauro 1997). Spesifik olarak Bangladeş örneğine yoğunlaşarak bir başka araştırmada, eğer yolsuzluk düzeyi bir miktar düşürülebilseydi 1990-1997 döneminde Bangladeş'in ulusal gelirinin yüzde 18 oranında artırılabilirdi sonucuna ulaşılmıştır (Rahman, Kisunko ve Kapoor 2000). (Mauro 1997 ile Rahman, Kisunko ve Kapoor 2000 çalışmaları Seligson 2002'de rastladım).
- ⁴ 26 Ağustos 2006 tarihinde Google araştırma motorundan "yolsuzluk" kelimesine bakıldığında Türkçe sayfalar seçeneğinden gelen sonuç sayısı 587.000, Türkiye'den sayfalar seçeneğinden 441.000'dir. Rastlantısal olarak yapılan bir seçimle bu dosyalar incelendiğinde kavramın çok geniş bir yelpazede kullanıldığı görülecektir.
- ⁵ Bu listede belirtilen yolsuzluk türleri ve bunların isimlendirilmelerinin çeşitlendiği bazı örneklerden bahsetmek mümkün. Örneğin bankaların için boşaltılması ve izleyen çöküntü döneminde kullanılan "hortum", "hortumlamak" gibi. Bkz. Kelkitlioğlu 2001.
- ⁶ Bu paragrafta değinilen yolsuzluk nedenleri, sonuçları ve tipleri konusunda kapsamlı bir literatür özeti için bkz. Gillespie ve Okrulik 1991. Özellikle makalenin zengin dipnotları ve kaynakçasına dikkat çekmek isterim.
- ⁷ Yolsuzluğun siyasal ve ekonomik sonuçları konusunda şüphesiz farklı düşünceler ve araştırma sonuçları mevcut. Örneğin ABD eyaletlerindeki yolsuzluk örnekleri konusunda derlediği veri üzerinden David C. Nice yolsuzluğun hiçbir ciddi siyasal sonucu olmadığını iddia etmektedir (Nice 1986).
- ⁸ Yolsuzluğun olumlu sonuçlarını tartışan çalışmalara örnek olarak, Becquart-Leclercq 1989'daki yolsuzluğun kaynak dağılımını düzenlemesi ve normal koşullarda kaynaklardan yararlanamayacak gruplara da açması argümanına ve Werner 1989'daki -İsrail örneğinde- yolsuzluk uygulamalarının nasıl yeni göçmen grupların entegrasyonunu

- Mauro, Paolo. 1997. Why Worry About Corruption? Economic Issues. Vol. 6. Washington D.C.: International Monetary Fund.
- Meier, Kenneth J. ve Thomas M. Holbrook. 1992. "I Seen My Opportunities and I Took 'Em": Political Corruption in the American States." *The Journal of Politics*, Vol. 54, No. 1, s. 135-155.
- Nice, David C. 1986. "The Policy Consequences of Political Corruption." *Political Behavior*, Vol. 8, No. 3, s. 287-295.
- Rahman, Aminur, Gregory Kisunko ve Kapil Kapoor. 2000. Estimating the Effects of Corruption. Policy Research Working Paper No. 2479. Washington D.C.: The World Bank.
- Seligson, Mitchell A. 2002. "The Impact of Corruption on Regime Legitimacy: A Comparative Study of Four Latin American Countries." *The Journal of Politics*, Vol. 64, No. 2, s. 408-433.
- Şener, Nedim. 2001. *Tepeden Timağa Yolsuzluk*, İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Turan, İtler. 2000. "Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu", Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme içinde, Editörler Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Alfa.
- Warren, Mark E. 2004. "What Does Corruption Mean in a Democracy?", *American Journal of Political Science*, Vol. 48, No. 2, s. 328-343.
- Werner, Simcha B. 1983. "New Directions in the Study of Administrative Corruption", *Public Administration Review*, Vol. 43, No. 2, s. 146-154.
- Werner, Simcha B. 1989. "The Development of Political Corruption in Israel", *Political Corruption: A Handbook* içinde, Editörler Arnold J. Heidenheimer, Victor T. LeVine ve Michael Johnston, New Brunswick: Transaction.

kolaylaştırıldığı ve bürokrasinin gelirini artırarak nitelikli işgücünün özel sektöre kaçışına ve böylelikle de kamusal hizmetin aksamasına neden olduğunu tartışılmalı örnek verilebilir. Yolsuzluk araştırmalarında üçüncü dünya kamu yönetimlerini değerlendiren bunların yolsuzluklarında sömürgecilik döneminden kalan miras ile emperyalizm gerçeği arasında bağ kuran çalışmalara olan ihtiyacın altı burada çizilmelidir. Bu konuda doğu toplumlarının yolsuzluğa mahkum olduğu ve burada modern bürokratik değerlerin kök salamayacağı tezine olgular üzerinden anlamlı bir tiraz için bkz. Alam 1989.

⁹ On altı birbirinden farklı ülke üzerine yapılmış benzeri bir çalışma için bkz. Andersen ve Tverdova 2003.

¹⁰ İtler Turan - haklı olarak - Türkiye'de siyasi partilerin iktidar olmaya verdikleri sınırsız önem devletin iktisadi ve siyasi açıdan aşırı merkeziyetçi konumu dolayısıyla iktidardakilerin ellerinde dağıtılabilecekleri sınırsız olanaklar bulunmasına bağlamakta ve yapısal bir soruna işaret etmektedir (Turan 2000: 381-384). Makaleden kaynak dağıtımı piyasası mekanizmasına bırakılma sonucun daha hayırlı olacağı şeklinde bir izlenim edinilmektedir. Oysa kaynak dağılımının siyasi erk tarafından yapılması kendi içinde bir sorun teşkil etmez. Önemli olan siyasi erk niteliği ve demokrasi denetim mekanizmasının varlığı veya yokluğudur.

¹¹ Bu konuya olan ilgideki gelişimi göstermek için yolsuzluk konusunda 2000 yılından bu yana yapılmış ya da bir bölümü bu konuya ayrılmış -bilgisine ulaşabildiğim- tezlerin listesini ekliyorum. Özellikle 1990'ların sonlarından itibaren gözlenmeye başlayan bu yolsuzluk konunun sistemli olarak araştırılması konusunda olumlu bir adım olarak gördüğümü ve bu eğilimin sürdürülmesi gerektiğini düşündüğümü belirtmek isterim. Doktora tezleri: Selçuk Akçay, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Yolsuzlukların Ekonomik Analizi." 2001, Atılım Kocatepe Üniversitesi; Raci Kılavuz, "Kamu Yönetiminde Etik ve Yönetiş Bir Sorun Alanı Olarak Yozlaşma, Sivas İl Merkezindeki Kamu Kurumlarında Bir Uygulama." 2002, Cumhuriyet Üniversitesi; Cüneyt Koyuncu, "Three Essays on Economics of Corruption." 2002, University of Kansas; Fatih Savaşan, "Essays on the Hidden Economy." 2002, University of Kansas; Güzin Bayar, "Corruption as a Game Theoretical Analysis." 2003, ODTÜ; Fuat Sekmen, "Essays in Exchange Rate Volatility and International Trade, Exchange Rate Volatility and Stock Returns for the United States and Turkey, and Political Corruption." 2004, George Mason University; Nuray Ergünes, "Bankalar, Birikim, Yolsuzluk: 1980 Sonrası Türkiye'de Bankacılık Sektörü." 2005, Marmara Üniversitesi; Muhammet Murat Yaşar, "A Complex Systems Model for Understanding the Causes of Corruption. Case Study: Turkey." 2005, University of North Texas; Mustafa Bilgehan Özlük, "Corruption, Job Patronage, and the Political Economy of Human Capital Investment." 2005, University of Chicago; Yüksek Lisans tezleri: Mustafa Umur Tosun, "Bir Kamusal Başarısızlık Örneği: Yolsuzluk." 2001, Hacettepe Üniversitesi; Sıtkı Utku Teköz, "The Economics of Corruption: Causes, Consequences and Extent." 2002, Boğaziçi Üniversitesi; Bülent Karacan, "Türk Kamu Yönetiminde Yozlaşma." 2002, Ankara Üniversitesi; Ahmet Türer, "Combating Corruption: A Comparison of National Anti-Corruption Efforts." 2003, University of North Texas; Berkan Özkan, "Yolsuzluğun İktisadi Analizi." 2003, Yıldız Teknik Üniversitesi; Mehmet Yediparmak, "Yolsuzlukların Önlenmesi ve Organize Suçlarla Mücadele Yöntemlerinde Uluslararası İşbirliğinin Önemi." 2003, Selçuk Üniversitesi.

İKTİSAT DERGİSİ OKUNUR

İKTİSAT DERGİSİ DAĞITIM NOKTALARI

İSTANBUL

PANDORA KİTABEVİ
MEPHİSTO KİTABEVİ
SİMURG KİTABEVİ
GENÇ MEPHİSTO
İMGE
SEYHAN
SEMERKANT
KHALKEDON
ÜSKÜDAR İSKELE BAYİ

ANKARA

DOST KİTABEVİ
TURAN KİTABEVİ

ADANA

KARAHAN KİTABEVİ

AYDIN

FOR BEST KİTABEVİ

BURSA

EKİN KİTABEVİ

ESKİŞEHİR

İNSANCIL KİTABEVİ

DENİZLİ

YAPRAK KİTABEVİ

KIRKLARELİ

DOĞUŞ KİTABEVİ

İZMİR

PAN KİTABEVİ
YAKIN KİTABEVİ
KABİLE KİTABEVİ

MANİSA

BEŞERİ KİTABEVİ

SEYHAN

KİTAPSAN

Tam 50 yıldır sizi

*Güneş'siz
bırakmadık*

Birlikte nice "Güneş"li yıllara...

50.yıl

GÜNEŞ SİGORTA

www.gunessigorta.com.tr

0 212 355 65 65

Şimdi Güneş'e daha yakınsınız

Hem sizin özel avantajlarınız var,
hem de **"İktisatlılar Evi"**nin.

İktisat Fakültesi
Mezunları Cemiyeti
üyelerine özel IFMC
Kredi Kartı'nızla hem
CardFinans'ın sunduğu
tüm avantajlardan
yararlanacak, hem de
kredi kartınızı kullandıkça, hiçbir ek ödeme yapmaksızın "İktisatlılar Evi"ne destek sağlayacaksınız. (Finansbank, IFMC Kredi Kartları ile yapılan harcamaların belirli bir oranını, "İktisatlılar Evi" destek fonuna bağış olarak aktarmaktadır.)

Her Karınca, IFMC Kredi Kartı kullandıkça, "İktisatlılar Evi" kısa sürede hayat bulacak...

- "CardFinans avantaj işareti" gördüğünüz üye kuruluşlarda* çok özel indirim ve taksit avantajlarından yararlanırsınız.
- Kartınızı kullandıkça ParaPuan kazanırsınız.
- ParaPuan'larınızla istediğiniz havayolundan bedava uçak bileti ya da Varan'dan otobüs bileti alırsınız.

*CardFinans özel avantajları 1000'i aşkın markada ve 40.000'e yakın alışveriş noktasında.